

ՌԷԳ մեկտեղման /սկոպինգ/ զեկույց

«Հայաստանում ԿԿԹԿ ոլորտի Ռազմավարական զարգացման ծրագրի,
ճանապարհային քարտեզի և երկարաժամկետ ներդրումային ծրագրի»

Ռազմավարական էկոլոգիական գնահատում

Երևան, Հայաստան

2016

Բովանդակություն

1.	ՆԱԽԱԲԱՆ ԵՎ ՌԷԳ ՄԵԿՏԵՂՄԱՆ /ՄԿՈՊԻՆԳԻ/ ՆՊԱՏԱԿԸ.....	3
1.1.	Նախաբան.....	3
1.2.	Պիլոտային ՌԷԳ-ի առարկան և ՌԷԳ սկոպինգի նպատակը.....	4
2.	ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆ՝.....	6
2.1.	Ձեռնարկողի անվանումը, գտնվելու վայրը.....	6
2.2.	Պլանի նպատակը.....	6
2.3.	Հիմնադրության փաստաթղթի նկարագիրը.....	7
3.	ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	15
3.1.	Հայաստանում ՌԷԳ գործընթացը կարգավորող օրենսդրությունը.....	15
3.2.	Թափոնների կառավարման ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը	17
3.3.	ՌԷԳ համակարգի իրավական ու ինստիտուցիոնալ կարգավորման ու Հայաստանում Թափոնների կառավարման ոլորտում առկա հիմնախնդիրները	24
4.	ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	25
5.	ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	29
5.1.	Ջուր.....	29
5.2.	Հանքարդյունաբերություն.....	43
5.3.	Կենսաբազմազանություն.....	62
5.4.	Կլիմայի փոփոխություն և ջերմոցային գազեր.....	74
5.5.	Մթնոլորտային օդ.....	77
5.6.	Թափոններ.....	79

5.7.	Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը Հայաստանում.....	83
5.8.	Հանրային առողջություն.....	84
6.	ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	103
7.	ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆԻ ՌԷԳ ՄԵՏԿՏԵՂՄԱՆ ՄԱՏՐԻՑԱ.....	112
7.1.	ՌԷԳ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐ՝ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ	112
7.2.	ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆԻ ՎՐԱ.....	114
8.	ՀՂՈՒՄՆԵՐ.....	121
9.	ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ ԵՎ ՕԳՏԱԿԱՐ ՀՂՈՒՄՆԵՐ.....	122
	ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	
	ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐԻ ՑԱՆԿՔԱՐՏԵԶՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	
	ԳԾԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	

1. ՌԷԳ ՄԵԿՏԵՂՄԱՆ ՄԿՈՊԻՆԳ ԶԵԿՈՒՅՑԻ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ՆՊԱՏԱԿԸ

1.1 Նախաբան

Ռազմավարական էկոլոգիական գնահատումը (ՌԷԳ) կայուն զարգացման աղյուսավետ խթան է՝ ազգային, մարզային և տեղական մակարդակներում բնապահպանությունը տնտեսական զարգացման գործընթացներում ինտեգրելու համար: ՌԷԳ-ը բնապահպանական կառավարման հիմնավոր, գործնական ու արդյունավետ պլանավորման գործիք է / համակարգ է, որը մշակվել է ՄԱԿ-ի ԵՏՀՌԷԳ արձանագրության անդրսահմանային համատեքստում՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման (ՇՄԱԳ) կոնվենցիայի (Էսպո) շրջանակում: Այն թույլ է տալիս արդյունավետ կերպով մշակել հնարավոր բացասական բնապահպանական ազդեցություն կրող հիմնական ոլորտների քաղաքական ու իրավական շրջանակները և զարգացման պլանները, այդ թվում՝ էներգետիկա, ջուր, թափոնների կառավարում, ռազմավարական՝ հաշվի առնելով հավանական բնապահպանական ու առողջապահական հետևանքներն ու նկատառումները:

ՌԷԳ-ը հնարավորություն է տալիս բացահայտել ծախսերի ամենահարմար ու արդյունավետ ռազմավարական զարգացման այլընտրանքները՝ նոր ներդրումներ իրականացնելու ու միջավայրը բարելավելու նպատակով: ՌԷԳ-ը նաև թույլ է տալիս ուժեղացնել բնապահպանական կառավարումը՝ խթանելով թափանցիկություն և խորհրդակցություններ համապատասխան շահագրգիռ կողմերի և հանրության հետ՝ նախքան պլանների ու ծրագրերի հաստատումը, ինչը զգալիորեն բարելավում է հանրային իրազեկությունն ու մասնակցությունը ազգային ու տեղական մակարդակներում բնապահպանական որոշումների կայացման գործընթացներում: Անդրսահմանային համատեքստում ՌԷԳ-ը կարող է նաև զգալիորեն դյուրինացնել բնապահպանական հարցերի շուրջ տարածաշրջանային համագործակցությունը:

ՄԱԿ-ի ԵՏՀ քարտոզարության կողմից տրամադրվում է կարողությունների զարգացմանն ուղղված աջակցություն, որի նպատակն է Արևելյան Եվրոպայի, Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի երկրներում Էսպո կոնվենցիայի և ՌԷԳ

արձանագրության կիրարկման ապահովումը, արձանագրության դրույթների համապատասխանեցումը ազգային օրենսդրության դրույթներին, ազգային փորձի զարգացումը, ՌԷԳ ուղեցույցների մշակումը, ՌԷԳ-ի արդյունավետ իրականացումը Հայաստանի Հանրապետությունում՝ առաջնորդվելով ՌԷԳ արձանագրությամբ: Հայաստանում որպես ՌԷԳ փորձնական ծրագրի առարկա ընտրվել է «Հայաստանում ԿԿԹԿ ոլորտի Ռազմավարական զարգացման ծրագիր, Ճանապարհային քարտեզ և Երկարաժամկետ ներդրումային ծրագիրը» /այսուհետ թափոնների կառավարման պլան/:

2014թ.-ի օգոստոսին Հայաստանի Կառավարությունը ընդունեց «Բնապահպանական ազդեցության գնահատման ու փորձագիտության մասին» օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք), որը կարգավորում է ՌԷԳ-ը և ԷԱԳ-ը: Այնուամենայնիվ, օրենքով ստեղծված ԷԱԳ և ՌԷԳ համակարգերը լիովին չեն համապատասխանում Անդրսահմանային համատեքստում ՄԱԿ-ի ԵՏՀՌԷԳ կոնվենցիայի և ՌԷԳ արձանագրության դրույթներին, հետևաբար՝ ներկայում Օրենքը վերանայման երկրորդ փուլում է: Հայաստանը նաև վավերացրել է ՄԱԿ-ի ԵՏՀ «Շրջակա միջավայրի հարցերի առնչությամբ տեղեկատվության հասանելիության, որոշումներ ընդունելու գործընթացին հասարակայնության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» կոնվենցիան (Արհուսի կոնվենցիա) 2001թ. մայիսի 14-ին:

1.2 . Պիլոտային ՌԷԳ-ի առարկան և ՌԷԳ սկոպինգի նպատակը

«Հայաստանում ԿԿԹԿ ոլորտի Ռազմավարական զարգացման ծրագիր, Ճանապարհային քարտեզ և Երկարաժամկետ ներդրումային ծրագիրը» /այսուհետ՝ Թափոնների կառավարման պլան կամ Պլան / ընտրվել է որպես Հայաստանում ՌԷԳ պիլոտային ծրագիր, քանի որ օրենքը սահմանում է, որ թափոնների կառավարման ոլորտին առնչվող հիմնադրությամբ փաստաթղթերը ենթակա են ռազմավարական գնահատման ու փորձաքննության: Գնահատման ու փորձաքննության գործընթացները պետք է ներառեն նաև ՌԷԳ գործընթացներում և փորձաքննության ընթացքում հանրային քննարկումների կազմակերպում գնահատման գործընթացի մեկնարկի պահից մինչև որոշումների կայացման փուլը / փորձագիտական եզրակացության տրամադրումը/: ՌԷԳ պիլոտային ծրագիրը պետք է իրականացվի

«Բնապահպանական ազդեցության գնահատման ու փորձագիտության մասին» ՀՀ օրենքի ու ՌԷԳ արձանագրության դրույթներին համապատասխան:

Սկոպինգի նպատակը

ՌԷԳ գործընթացի նախնական քայլը սովորաբար համարվում է հիմնախնդիրների սահմանումը (կամ, ըստ Օրենքի, նախնական գնահատումը): Հիմնախնդիրների սահմանման նպատակն է բացահայտել պլանին կամ ծրագրին առնչվող բնապահպանական ու առողջապահական խնդիրները, որոնք պետք է ՌԷԳ շրջանակներում կրկին վերլուծության ենթարկվեն:

Հիմնախնդիրների սահմանումը կարևոր է ՌԷԳ գործընթացի արդյունավետության համար, քանի որ այն թույլ է տալիս ՌԷԳ հիմքում ընդունել միայն այն հնարավոր ու զգալի ցուցանիշները, որոնք էական են առաջարկվող պլանի կամ ծրագրի դեպքում:

Թափոնների կառավարման պլանի ՌԷԳ հիմնախնդիրների սահմանումը ենթադրում է.

- Շրջակա միջավայրի բաղադրիչների ու առողջապահական առկա տվյալների նախնական վերլուծություն:
- Թափոնների կառավարման պլանից բխող շրջակա միջավայրի ու առողջապահական խնդիրների սահմանում:
- Թափոնների կառավարման պլանից բխող շրջակա միջավայրի ու առողջապահական քաղաքականության հիմնախնդիրների սահմանում:
- Խորհրդակցություններ շահագրգիռ կողմերի հետ:

Պիլոտային ծրագիրը օրենսդրության գործնական կիրառման միջոցով կբացահայտի հնարավորությունները, թույլ կտա առաջարկություններ անել, թե ինչպես բարելավել ՌԷԳ գործընթացը Հայաստանում, և կբարձրացնի ընդհանուր իրազեկությունը ՌԷԳ առավելությունների վերաբերյալ: Այն նաև հիմք կհանդիսանա իրավական առաջարկությունների համար, ինչը թույլ կտա ՌԷԳ-ը կարգավորող ազգային օրենսդրությունը համապատասխանեցնել Արձանագրության պահանջներին:

2. ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆ

2.1 . Ձեռնարկողի անվանումը, գտնվելու վայրը:

Այս ենթաբաժինը պարունակում է Օրենքի 16.4 հոդվածով պահանջվող տեղեկատվություն Նախնական գնահատման իրականացման (այսինքն՝ մեկտեղման զեկույցի) վերաբերյալ:

(1) Ձեռնարկողի անվանումը և գտնվելու վայրը (գրանցված գրասենյակը):

Հայաստանի կառավարությունը /Հկ/ և Ասիական զարգացման բանկը /ԱԶԲ/ Ծրագրի նախապատրաստման համար նախաձեռնել են երկու փուլից բաղկացած տեխնիկական աջակցության /ՄՆՏԱ/ հանձնարարության իրականացում, որն ուղղված է Կոշտ կենցաղային թափոնների կառավարման ոլորտի բարելավման պլանավորմանը: Թափոնների կառավարման պլանի իրականացման պատասխանատուն համարվում է ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարությունը, որը տեղակայված է ք.Երևան Հանրապետության Հրապարակ, Կառավարության տուն 3 հասցեում:

2.2. Պլանի նպատակը

Այս ենթաբաժինը պարունակում է Օրենքի 16.4 հոդվածով պահանջվող տեղեկատվություն Նախնական գնահատման իրականացման (այսինքն՝ մեկտեղման զեկույցի) վերաբերյալ:

(2) Հիմնադրության փաստաթղթի և /կամ առաջարկվող գործողության անվանումն ու նպատակը

Հայաստանում կոշտ կենցաղային թափոնների կառավարման ծառայությունների իրականացումը գտնվում է ցածր մակարդակի վրա, որի հետ կապված առաջանում են սոցիալական, բնապահպանական և ընդհանուր սանիտարական խնդիրները: Միաժամանակ երկրում բացակայում է ազգային ռազմավարություն կամ գործողությունների ծրագիր: Այս պատճառով 2013թ.-ին մշակվեց «Հայաստանում ԿԿԹԿ ոլորտի Ռազմավարական զարգացման ծրագիր, Ճանապարհային քարտեզ և Երկարաժամկետ ներդրումային ծրագիրը» (Թափոնների կառավարման պլան), որի հիմնական նպատակն է.

«Հայաստանը կունենա ժամանակակից ԿԿԹԿ համակարգ, որը կընդգրկի ամբողջ երկիրը, կհամապատասխանի լավագույն միջազգային պրակտիկային և որում հաշվի կառնվեն երկրի՝ ԵՄ մոտարկմանն ուղղված ջանքերը, և որը կմատուցի տեխնիկապես, ֆինանսապես և էկոլոգիապես կայուն կերպով ծախսարդյունավետ ծառայություններ»:

Պլանը ընդգրկում է 2017-ից 2036 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածը: Թափոնների կառավարման պլանում նկարագրված միջոցառումները կիրականացվեն աստիճանաբար՝ փուլերով: Չնայած նրան, որ քսան տարին երկար ժամանակահատված է պլանավորման համար, նախատեսված է իրականացման ընթացքում կատարել փոփոխություններ:

Թափոնների կառավարման պլանի շրջանակներում իրականացվելու են հինգ ենթածրագրեր՝ Կոտայքի, Շիրակի, Սյունիքի, Լոռու, Երևանի համար, որոնք կձառայեն նաև կից համայնքներին: Այժմ մշակման փուլում են Կոտայքի և Շիրակի մարզերի թափոնների կառավարման պլանները: Մնացած 3-ի աշխատանքները դեռևս սկսված չեն: Բոլոր հինգ ծրագրերն էլ հաստատվելու են ՀՀ Կառավարության կողմից: Նշված ծրագրերի նախագծման, հաստատման ժամկետները դեռևս հստակ սահմանված չեն:

Ինքնին պլանը դեռևս չի ընդունվել և ենթակա է ՀՀ Կառավարության կողմից վերանայման:

2.3. Հիմնադրությային փաստաթղթի բնութագիրը

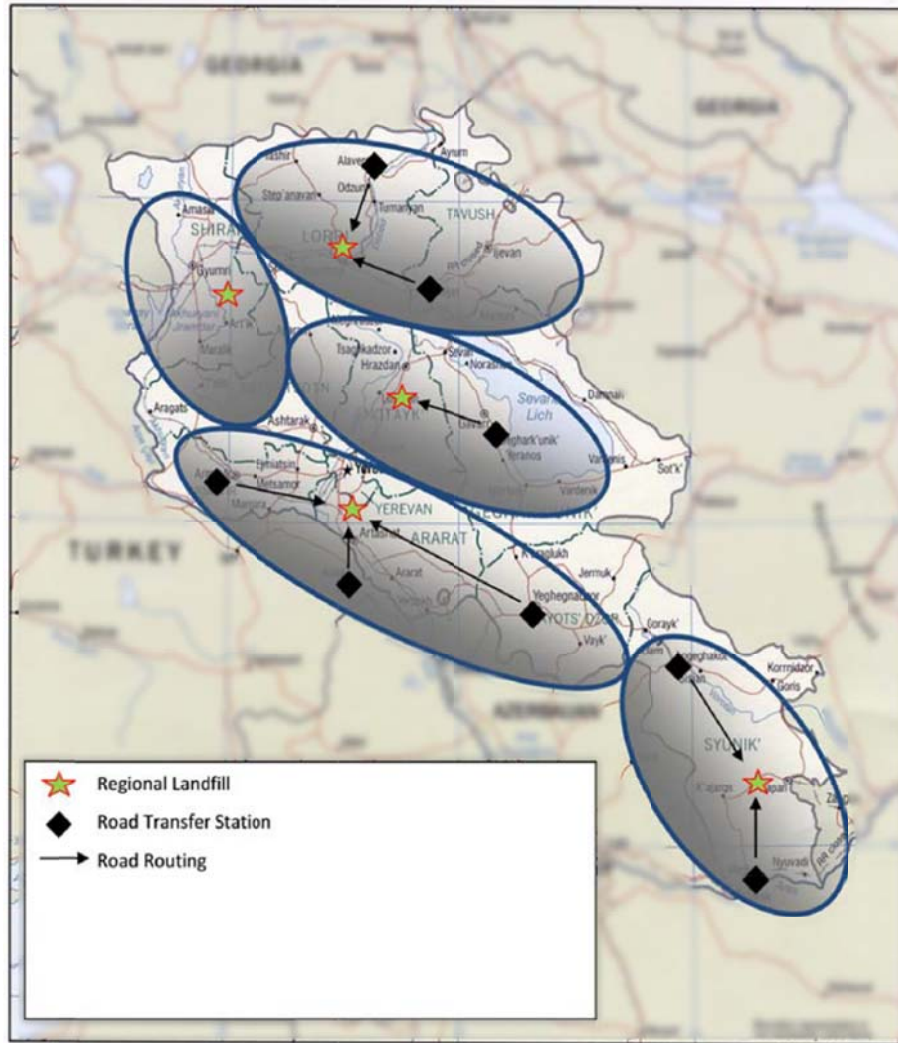
Այս ենթաբաժինը պարունակում է Օրենքի 16.4 հոդվածով պահանջվող տեղեկատվություն Նախնական գնահատման իրականացման (այսինքն՝ մեկտեղման զեկույցի) վերաբերյալ:

(4) Հիմնադրությային փաստաթղթի և / կամ առաջարկվող գործողության նկարագիրը (արտադրական կարողություն, օգտագործված բնական ռեսուրսներ ու նյութեր, տեխնիկական ու տեխնոլոգիական լուծումներ);

Հայեցակարգային մոտեցում

Առաջարկվող կոշտ կենցաղային թափոնների կառավարման տարածաշրջանային համակարգը պատկերված է Պատկեր 1-ում: Այն ենթադրում է տարածաշրջանային հինգ սանիտարական աղբավայր, որոնք ծառայում են նույն թվով սպասարկման տարածքների: ԵՄ չափանիշներով նախագծվող աղբավայրերը գտնվելու են Շիրակում, Լոռիում, Կոտայքում, Երևանում և Սյունիքում: Երևանի աղբավայրը կլինի Նուբարաշենի աղբավայրի ավելի ընդլայնված տարբերակը, որում կօգտագործվի գոյություն ունեցող առկա Նուբարաշենի հողակտորը: Այն կունենա տարեկան պայմանական 300 հազար տոննա կարողություն և 20 տարվա կյանք և, բացի մայրաքաղաք Երևանից, այն նաև երեք փոխանցման կայանների միջոցով կծառայի Արմավիրին, Արարատին, Վայոց ձորին և Արագածոտնին: Տարածաշրջանային աղբավայրերը սովորաբար կլինեն 20 հեկտար և նույնպես կծառայեն 20 տարի: Դրանք կսպասարկվեն վեց այլ փոխանցման կայանների միջոցով:

Պատկեր 1 Սանիտարական աղբավայրերի և փոխանցման կայանների ենթադրյալ տեղակայման վայրերով թափոնների կառավարման տարածաշրջանային համակարգի հայեցակարգային պատկեր

Աղբյուրը. ԱԶԲ, 2013

Բացի փոխանցման կայաններից, կմշակվի հավաքման ինտեգրված ժամանակակից համակարգ, որն իր մեջ կընդգրկի թափոնների համար սպասարկման տարածքները: Քաղաքային վայրերում այն կընդգրկի հավաքման համար մեկ ենթակառուցվածք, որի հիմքում կլինեն ըստ տեղի և հասանելիության ընդանուր չափանիշով մշակված

կոնտեյներներ՝ բնակելի տարածքներում ծառայությունների մատուցման նպատակով: Նմանապես, մեքենաների ընտրությունը կլինի առավելագույնս ստանդարտացված: Ավելի փոքր, հասանելի գյուղական համայնքներում կլինեն ավելի մեծ աղբամաններ, որոնցից կարելի է արդեն հավաքել թափոնները և դրանք տեղափոխել դեպի փոխանցման կայաններ կամ անմիջապես դեպի աղբավայրեր: Ազգային համակարգի հետ կապ չունեցող հեռավոր գյուղական համայնքները կսպասարկվեն ընդլայնված տեղական ծառայությունների միջոցով: Երևանն ինքնուրույն կզարգացնի հավաքման, տեղափոխման, ինչպես նաև հեռացման և օգտահանման իր կարողությունները:

Քաղաքի բոլոր կենտրոններում կապահովվի վերամշակման համար աղբամանների տեղադրման ստանդարտացված համակարգ, որի միջոցով կոմունալ բնակելի հավաքման կետերին մոտ կտեղադրվեն աղբի հավաքման համար աղբամաններ: Հիմնվելով այլ տեղերում ընդհանուր փորձի վրա, այս աղբամանների տեղադրման արդյունքում աստիճանաբար կաճի չոր վերամշակելի թափոնների հավաքման գործակիցը: Թափոնների հավաքման ապագա համակարգի հիմնական նպատակն է՝ բարելավել գոյություն ունեցող թափոնների հավաքման համակարգը քաղաքներում և քաղաքապետարաններում՝ հավաքման մեքենաների բավարար քանակի մատակարարման և կոնտեյներներով հագեցած հավաքման կետերի ստեղծման միջոցով: Ենթադրվում է, որ թափոնների հավաքումը քաղաքներում կիրականացվի ամեն օր /շաբաթը յոթ օր/:

Փոխանցման կայաններ

Փոխանցման կայաններ ստեղծելու հիմնական նպատակն է նվազեցնել թափոնների՝ մեծ տարողությամբ մեքենաներով դեպի տարածաշրջանային աղբավայր փոխադրման ծախսը /ծախսը, տոննան, կիլոմետրը/, ի համեմատ քաղաքապետարանների կողմից թափոնների հավաքման համար օգտագործվող ավելի փոքր մեքենաների: Ավելին, փոխանցման կայանն ապահովում է ծառայությունների ավելի մեծ հնարավորություն այն փոքր ձեռնարկությունների համար, որոնք ինքնուրույն են հավաքում և տեղափոխում թափոնները, քանի որ դեպի փոխանցման կայան տանող ճանապարհն ավելի կարճ է:

Աղյուսակ 1. Պլանավորման մոդելում ներառված փոխանցման կայանները

Շրջան	Սպասարկման տարածք	Տեղակայման վայր	Տարողություն (տոննա տարեկան)	Հեռավորությունը մինչև տարածաշրջանային աղբավայր (կմ)
Շիրակի մարզ	Փոխանցման կայան չկա	-	-	-
Լոռու մարզ	Տավուշի մարզի Բերդը, Դիլիջանը և Իջևանը	Դիլիջան	22,000	36
	Ախթալան, Ալավերդին, Շամլուղը, Լոռու մարզի Թումանյանը, ինչպես նաև Տավուշի մարզի Այրումը և Նոյեմբերյանը	Ալավերդի	12,000	50
Կոտայք	Գեղարքունիքի մարզի Գավար, ը, Մարտունին և Վարդենիսը	Գավար, Մարտունի շրջան	38,000	52
Հարավային շրջան /Երևանի մոտ	Արագածոտնի մարզ	Աշտարակ	24.000	43
	Արմավիրի մարզ	Վաղարշապատ	53,000	21
	Արարատի մարզի Արարատը, Արտաշատը և Վեդին	Արտաշատ	36,000	32
	Վայոց Ձորի մարզ	Եղեգնաձոր	11,000	124

Սյունիք	Սյունիքի մարզի Դաստակերտը, Գորիսը և Սիսյանը	Գորիս	14,000	66
	Սյունիքի մարզի Ագարակը և Մեղրին	Մեղրի	4,000	101

Աղբյուրը. ԱԶԲ, 2013

Սանիտարական աղբավայրեր

Հավաքված կոշտ կենցաղային թափոնները կտեղավորվեն մի շարք ժամանակակից սանիտարական աղբավայրերում: Ենթադրվում է, որ աղբավայրերը տեղակայվում, նախագծվում և շահագործվում են թափոնների աղբավայրի վերաբերյալ ԵՄ-ան հրահանգի համաձայն 1999/31/ԵՀ):

Պլանավորման մոդելում ներառված տարածաշրջանային աղբավայրերը ներկայացված են Աղյուսակ 2-ում: Աղբավայրերի ճշգրիտ վայրը պետք է մանրամասն սահմանվի նախնականգնահատմանուսումնասիրության միջոցով: Որոշ նախնական ուսումնասիրություններ են իրականացվել ՎԶԵԲ-ի և KfW-ի կողմից համապատասխանաբար Կոտայքի և Լոռու մարզերի համար: Աղյուսակում նշված աղբավայրի տարածքը պարզապես հատկանշական է, իսկ իրական տարածքի սահմանումը կախված կլինի աղբավայրի ճշգրիտ վայրի և վերջնական սպասարկման տարածքի սահմանումից: Աղբավայրերը պետք է պլանավորվեն որպես թափոնների կառավարման տարածաշրջանային կենտրոնի մաս՝ հետագայում լրացուցիչ տարածություններ ներառելու հնարավորությամբ :

Աղյուսակ 2: Պլանավորման մոդելում ենթադրվող տարածաշրջանային սանիտարական աղբավայրեր

Սպասարկման	Աղբավայրի	Քսան	տարվա	Անհրաժեշտ	ընդհանուր
------------	-----------	------	-------	-----------	-----------

տարածք	տեղակայման վայրը	տարողություն (միլ տոննա)	տարածք (հեկտար)
Շիրակի մարզ	Գյումրիի տարածք	1.1	17
Լոռու մարզ Տավուշի մարզ	Լոռու մարզի Վանաձորի տարածք	1.3	20
Կոտայքի մարզ Գեղարքունիքի մարզ	Կոտայքի մարզի Հրազդանը	1.5	23
Արագածոտնի մարզ Արմավիրի մարզ Արարատի մարզ Վայոց Ձորի մարզ	Նուբարաշենի աղբավայր /Երևան/	8.0 /ներառյալ Երևան քաղաքից եկող թափոնները/	Նուբարաշենում գոյություն ունեցող ընդլայնված և թարմացված աղբավայրը
Սյունիքի մարզ	Կապանի տարածք	0.5	10

Աղբյուրը. ԱԶԲ, 2013

Ապագայում, մինչև պլանավորման ժամկետի ավարտը կհիմնադրվեն ԿԿԹ-ի համար աղբավայրի բջիջներ՝ յուրաքանչյուրը երեք տարվա տարողունակությամբ:

Այն գյուղական վայրերում, որտեղ գյուղերը հասանելի են մեծ տարողությամբ խտացնող մեքենաների համար, թափոնների հավաքումը կիրականացվի այնպես, ինչպես քաղաքներում, օգտագործելով փողոցներում տեղադրված 700 լիտր տարողությամբ ստանդարտ կոնտեյներները և խտացնող բեռնատար մեքենաները: Մակայն, հավաքման հաճախությունն ավելի ցածր կլինի գյուղական վայրերում, քան քաղաքներում /ենթադրվում է՝ շաբաթը մեկ անգամ/:

Այն գյուղական շրջաններում, որտեղ խտացնող մեծ բեռնատար մեքենաները չեն կարող հասնել կամ որտեղ ճանապարհները վատ վիճակում են, առաջարկվում է <<գյուղերում հավաքման կետեր>> մտտեցումը՝ գյուղի աղբանոցները և այլ անհարիր պրակտիկան, ինչպես օրինակ, բաց այրումը կամ թափոնների անկանոն դատարկումը աստիճանաբար կրճատելու համար:

Գյուղի թափոնների հավաքման կետը բաղկացած կլինի ճանապարհի եզրին գտնվող, ցանկապատված տարածքից, որտեղ կ5 խորանարդ մետր կոնտեյներներ, որոնք կդատարկվեն մեծ տարողությանը խտացնող բեռնատար մեքենաներով՝ թափոնները սանիտարական աղբավայր կամ փոխանցման կայաններ տեղափոխելու համար: Գյուղերում հավաքման կետերը պետք է տեղակայվեն խտացնող մեքենաներին հարմար՝ հիմնական ճանապարհին հարակից: Տեղում հավաքման մեքենաները /փոքր բեռնատար մեքենաներ և/կամ տրակտորներ/ կարող են գյուղերում թափոնները հավաքել և տեղափոխել գյուղերի հավաքման կետեր:

Կոնտեյներները կտեղադրվեն այնպես, որ խտացնող մեքենան կարողանա ետ գնալ և դրանք հատ-հատ դատարկել: Նույն բեռնատար մեքենան կօգտագործվի որպես գյուղում հավաքման մեքենա, թափոնները դատարկելիս, սովորաբար ձեռքով:

Յուրաքանչյուր հավաքման կետի համար պետք կլինի նախագիծ, որը հարմարեցված կլինի տեղանքի ձևին և ներառվող կոնտեյներների քանակին համապատասխան: Սովորական հավաքման կետը կներառի 6 կոնտեյներներ մոտավորապես 200 քառակուսի մետր տարածքում :

Ենթադրվում է, որ հավաքման կետից օգտվող գյուղական շրջաններում թափոնների հավաքումն ու տեղափոխումը դեպի գյուղերում հավաքման կետեր կկազմակերպվի համայնքային մակարդակով, մինչդեռ միջքաղաքային կազմակերպություն կամ համաձայնագիր կհաստատվի, որով թափոնները կտեղափոխվեն գյուղի հավաքման կետերից, փոխանցման կայաններից և սանիտարական աղբավայրից:

Աշխատանքներ կտարվեն, որպեսզի տեղում թափոնների օգտահանման ծրագրերի միջոցով դեպի աղբավայր տարվող թափոնների քանակը նվազագույնի հասցվի: Կարող են նաև լինել տեղական համայնքներ կամ համայնքների խմբեր, որտեղ մեկ աղբանոց կարող է բարելավվել և այն բավարար կդառնա շահագործումը շարունակելու համար, թեև լիարժեք սանիտարական ստանդարտներից ցածր: Սա այլընտրանք է գյուղերի հավաքման կետերից տեղափոխմանը, մասնավորապես այնտեղ, ուր կարող են լինել հեռավորության, ճանապարհային պայմանների և եղանակային խոչընդոտներ: Դրամաշնորհային միջոցներով նմանատիպ նախաձեռնությունները ֆինանսավորելու համար խորհուրդ է տրվում ստեղծել ազգային ֆինանսական մեխանիզմ:

Այս համակարգը զարգացնելու համար հատկացվող ռեսուրսները նաև պետք է հատկացվեն գոյություն ունեցող պաշտոնական և ոչ պաշտոնական աղբավայրերի համակարգված փակման համար, որը հիմնականում ներառում է աղբի

և ծավալուն թափոնների մեկանգամյա մաքրում/ հեռացում, որից հետո կիրականացվի գնում և դրենաժիսկոդության հիմնական միջոցառումներ:

Գյուղերում հավաքման կետերի անհրաժեշտությունը կարող է տարբեր լինի մեկ շրջանից մյուսը, կախված գյուղի չափերից և ճանապարհային պայմաններից: Իրականացումը պետք է համակարգվի համայնքներում թափոնների հավաքման հիմնման հետ և, ի թիվս այլոց, պետք է հաշվի առնվի պլանավորված ճանապարհների բարելավումը:

Գյուղական շրջաններից մնացած թափոնները հավաքվում և անմիջապես ուղարկվում են տարածաշրջանային սանիտարական աղբավայր կամ փոխանցման կայան, իսկ այնտեղից՝ դեպի տարածաշրջանային աղբավայր:

Գյուղական շրջաններում թափոնների առաջացման փոքր չափի և քաղաքների հետ համեմատած վերամշակվելիք նյութերի հավաքման համար ավելի շատ ծախսերի պատճառով, ենթադրվում է, որ պլանավորման ժամանակահատվածում գյուղական շրջաններում ներդրված չէ վերամշակվելիք նյութերի հավաքման համակարգ:

3. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

3.1 Հայաստանում ՌԷԳ գործընթացը կարգավորող օրենսդրությունը

Ինչպես նշվեց, Հայաստանում ՌԷԳ գործընթացը կարգավորվում է «Բնապահպանական ազդեցության գնահատման և փորձագիտության մասին» ՀՀ օրենքով / այսուհետ՝ Օրենք /, որն ընդունվել է ՀՀ Ազգային Ժողովի կողմից 2014թ.-ի հունիսի 21-ին: ՌԷԳ գործընթացը կարգավորվում է նաև Օրենքից բխող ենթաօրենսդրական ակտերով:

- ՀՀ Կառավարության որոշում N 399-Ն, ապրիլի 9, 2015, «Հիմնադրությային փաստաթղթերի և առաջարկվող գործողությունների բնապահպանական ազդեցության գնահատման և փորձագիտության ընթացակարգ»-ի մասին:¹

- ՀՀ Կառավարության որոշում N 1325-Ն, նոյեմբերի 19, «Հանրային ծանուցման և քննարկումների կազմակերպման» մասին:

- ՀՀ Կառավարության որոշում N 428-Ն, ապրիլի 22, 2015, «Փորձագիտական եզրակացության ուժը կորցրած ճանաչելու» մասին:

¹ Սա վերաբերում է փորձագիտության իրականացմանը, այլ ոչ թե գուտ ՌԷԳ-ին:

Օրենքը ներկայացնում է գնահատման ու փորձագիտության հիմնադրույթները, սկզբունքները, խնդիրն ու նպատակները և սահմանում է պետական գործակալությունների մարզային կառավարման մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները գնահատման ու փորձագիտության գործընթացներում: Բնապահպանական գնահատման հիմնական նպատակն է կանխորոշել, կանխել կամ նվազագույնի հասցնել գործողության կամ ընթացակարգի վնասակար ազդեցությունը մարդու առողջության, շրջակա միջավայրի, տնտեսական ու սոցիալական կանոնավոր զարգացման վրա:

Օրենքի համաձայն, ռազմավարական գնահատումը հիմնադրությային փաստաթղթերի գործողությունների հնարավոր ազդեցության ամբողջական գնահատման գործընթացն է:

Հիմնադրությային փաստաթղթերը ներառում են այն ռազմավարական փաստաթղթերը, որոնք, հնարավոր է, ազդեցություն ունենան շրջակա միջավայրի վրա (ինչպիսիք են քաղաքականությունը, ռազմավարությունը, հայեցակարգը, բնական ռեսուրսների օգտագործման սխեման, ծրագիրը, պլանը և քաղաքաշինության նախագիծը): Ըստ օրենքի՝ փորձաքննության ենթակա հայեցակարգերը վերաբերում են սոցիալ-տնտեսական, էներգետիկայի, քաղաքաշինության, տրանսպորտի, կապի, գյուղատնտեսության, ձկնային տնտեսության, լեռնահանքային արդյունահանության, արդյունաբերական ճյուղերի, սոցիալական, բնապահպանության, հանգստավայրերի, զբոսաշրջիկության եւ սպասարկման ոլորտի զարգացման բնագավառներին: Այսպիսով, «Հայաստանում ԿԿԹԿ ոլորտի Ռազմավարական զարգացման ծրագիր, Ճանապարհային քարտեզ և Երկարաժամկետ ներդրումային ծրագիրը» ենթակա է ռազմավարական գնահատման:

Գնահատման ու փորձաքննության պետական կառավարումն իրականացվում է ՀՀ Կառավարության, ՀՀ Բնապահպանության նախարարության և «Բնապահպանական ազդեցության գնահատման փորձաքննության կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից:

Հանրությունը ծանուցվում է, և հանրային քննարկումներ են անցկացվում գնահատման ու փորձաքննության բոլոր փուլերում՝ ամենավաղ փուլից մինչև որոշումների կայացման փուլ: Օրենսդրության համաձայն, մարզային կառավարությունն ու տեղական ինքնակառավարման մարմինները Փորձաքննության կենտրոնի ու ձեռնարկողի օժանդակությամբ պատասխանատու են հանրային ծանուցման և քննարկումների համար: Հիմնադրությային փաստաթղթի սահմանած գործողությունների իրականացումը արգելվում է առանց պետական փորձագիտական մարմնի (կենտրոնի) դրական եզրակացության: Սա նշանակում է , որ ՌԷԳ-ի իրականացումը պարտադիր է:

3.2. Թափոնների կառավարման ոլորտը կարգավորող օրենսդրություն

«Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքը (24.11.2004թ.), սահմանում է երկրի պետական քաղաքականությունը թափոնների գործածության բնագավառում՝ նպատակ ունենալով կանխարգելելու դրանց վնասակար ազդեցությունը շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության վրա և առավելագույնի հասցնելու դրանց օգտագործումը որպես երկրորդային հումք:

Քննարկվող ոլորտին առնչվում են նաև հետևյալ օրենքները.

- «Հայաստանի Հանրապետության բնակչության սանիտարահամաճարակային անվտանգության ապահովման մասին» ՀՀ օրենք /12.12.1992թ. ՀՕ-43/,
- «Աղբահանության և սանիտարական մաքրման մասին» ՀՀ օրենք /23.06.2011թ. ՀՕ-237-Ն/,
- «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք /07.05.2002թ. ՀՕ-337/,
- «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենք /30.05.2001թ. ՀՕ-193/,
- «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենք /28.12.1998թ. ՀՕ-270/,
- «Բնապահպանական վճարների դրույքաչափերի մասին» ՀՀ օրենք /20.12.2006թ. ՀՕ-245-Ն/,
- «Ընկերությունների կողմից վճարվող բնապահպանական վճարների նպատակային օգտագործման մասին» ՀՀ օրենք /15.05.2001թ. ՀՕ-188/ :
- Գոյություն ունեցող և գործող աղբավայրերի նախագծման և շահագործման ձեռնարկը, հրաման թիվ 321-Ա դեկտեմբեր 29, 2009թ., հրատարակված Քաղաքաշինության նախարարության կողմից, որը պարունակում է հատուկ պահանջներ աղբավայրերի տեղակայման, նախագծման և գործունեության իրականացման վերաբերյալ:

Օրենքներով թափոնների գործածության ոլորտում նշվում են առանձին պետական մամիների, տեղական ինքնակառավարման և տարածքային կառավարման մարմինների իրավասությունները:

Աղյուսակ 3. Թափոնների կառավարման ծրագրին առնչվող օրենսդրական և ռազմավարական ակտեր

Օրենք/ ռազմավարություն	Օրենսդրության կարգավորման հիմնական շրջանակը	Կապը թափոնների կառավարման ծրագրին
ՀՀ հողային օրենսգիրք 2001թ.	Մույն օրենսգիրքը սահմանում է հողային հարաբերությունների պետական կարգավորման կատարելագործման, հողի տնտեսավարման տարբեր կազմակերպական-իրավական ձևերի զարգացման, հողերի բերրիության, հողօգտագործման արդյունավետության բարձրացման, մարդկանց կյանքի ու առողջության համար բարենպաստ շրջակա միջավայրի պահպանման և	++

Օրենք/ նազմավարություն	Օրենսդրության կարգավորման հիմնական շրջանակը	Կապը թափոնների կառավարման ծրագրին
	բարելավման, հողի նկատմամբ իրավունքների պաշտպանության իրավական հիմքերը:	
ՀՀ ջրային օրենսգիրք 2002թ.	Այս օրենքը հիմնականում կարգավորում է ջրի օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները: Նշվում է, որ պետությունը «ապահովում է ջրերի պահպանությունը, պաշտպանությունը վնասակար ազդեցությունից, օգտագործումը հանրության շահերի համար՝ հանուն բոլոր անձանց անվտանգության»:	++
ՀՀ օրենքը	Օրենքի խնդիրն է կանխել և	++

Օրենք/ նազմավարություն	Օրենսդրության կարգավորման հիմնական շրջանակը	Կապը թափոնների կառավարման ծրագրին
մթնոլորտային օդի պահպանության մասին 1994թ.	վերացնել մթնոլորտային օդի աղտոտումը և իրականացնել միջազգային համագործակցություն մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում:	
ՀՀ օրենքը բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին 1999թ.	Օրենքը սահմանում է բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների հասկացությունները, վճարողների շրջանակը, վճարների տեսակները, վճարների հաշվարկման և վճարման կարգը, օրենքը խախտելու դեպքում պատասխանատվությունը և վճարների հետ կապված այլ	+

Օրենք/ նազմավարություն	Օրենսդրության կարգավորման հիմնական շրջանակը	Կապը թափոնների կառավարման ծրագրին
	հարաբերություններ:	
ՀՀ օրենքը բուսական աշխարհի մասին 1999թ.	Բուսական աշխարհի մասին օրենքը սահմանում է ՀՀ պետական քաղաքականությունը բնական բուսական աշխարհի գիտականորեն հիմնավորված պահպանության, պաշտպանության, օգտագործման և վերարտադրության բնագավառում:	+
ՀՀ օրենքը կենդանական աշխարհի մասին 1999թ.	Կենդանական աշխարհի մասին օրենքի նպատակն է՝ ապահովել կենդանիների և նրանց գենետիկական բազմազանության պահպանությունը, պահպանել կենդանիների պոպուլացիաների	+

Օրենք/ նազմավարություն	Օրենսդրության կարգավորման հիմնական շրջանակը	Կապը թափոնների կառավարման ծրագրին
	ամբողջականությունը, կանխել կենդանիների անհարկի խանգարումը, պահպանել միզբացիայի ուղիները և կարգավորել կենդանական տեսակների օգտագործումը::	
ՀՀ օրենքը հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման մասին 2006թ.	Սահմանում է, որ հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման սահմանադրական հիմքը բացառիկ՝ գերակա հանրային շահն է:	+
ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգիրք 2002թ.	Կարգավորում է ընդերքի օգտագործման և պահպանման հիմնական գործառույթները:	++

Օրենք/ նազմավարություն	Օրենսդրության կարգավորման հիմնական շրջանակը	Կապը թափոնների կառավարման ծրագրին
ՀՀ օրենքը պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին 1998թ.	Կարգավորում է պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանությունը:	+
Համայնքների գլխավոր հատակագծեր	Իրականացնում են տարածքի պլանավորում, գոտեվորում, սահմանում աղբահեռացման տարածքները, չափերը, պայմանները:	++

- * ++ նիշը – թափոնների կառավարման ծրագրի զգալի կապը օրենսդրության հետ, + նիշը – թույլ կապ:

Ավելին, «Բնապահպանական ազդեցության գնահատման ու փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի 16 հոդվածը մի շարք բնապահպանական միջոցառումներ է սահմանում, որոնք ուղղված են շրջակա միջավայրի վրա վնասակար ազդեցության վերացմանը, կրճատմանը և փոխհատուցմանը:

- Աղբավայրերի տեղակայման վայրերը տեղակայել բնակավայրերից նվազագույնը 500մ հեռավորության վրա և սահմանել սանիտարական գոտի /:
- Գյուղատնտեսական հողերը և անտառները չեն կարող օգտագործվել որպես աղբավայրեր:
- Նախընտրելի են տարածքները, որտեղ ստորերկրյա ջրերը մակերևույթից գտնվում են 2մ խորության վրա:
- Աղբավայրերը պետք է տեղակայվեն օդանավակայաններից 15կմ հեռավորության վրա:
- Աղբավայրերի տարածքների օգտագործման ժամկետը 25 տարի է:
- Ստորին միջնաշերտիպետք է լինի ոչ պակաս քան 0.5մ խորը հոսող ջրի նորմայով ոչ ավել քան 105սմ/վ. (0.0086 մ/օրը) /սահմանվում է կավահողի բնական վիճակով/: Այն դեպքում, եթե հոսող ջրի նորման գերազանցում է 105սմ/վ. պետք է տեղադրվի արհեստական թաղանթ:
- Այնպիսի կլիմայական պայմաններում, որտեղ խոնավությունը չի գերազանցում 52% և տարեկան անձրևների քանակը ավելի քիչ է, քան 100մմ, ջրաթափանց շերտ տեղադրելու կարիք չկա:

3.3. Հայաստանում ՌԷԳ համակարգի ու թափոնների կառավարման ոլորտի իրավական ու ինստիտուցիոնալ շրջանակի առկա մարտահրավերները

Հայաստանում ՌԷԳ համակարգի ու թափոնների կառավարման ոլորտի իրավական ու ինստիտուցիոնալ շրջանակի հիմնական մարտահրավերներն են.

- Հայաստանում չկա թափոնների տեսակավորման համակարգ, և ներկայում գրեթե բոլոր կարգի թափոնները առանց տեսակավորման հեռացվում են կենցաղային թափոնների աղբավայր:
- Գոյություն ունեցող աղբավայրերը չեն համապատասխանում սահմանված ազգային չափորոշիչներին:
- ՌԷԳ կարգավորող Օրենսդրական դաշտը ամբողջովին չի արտացոլում ՌԷԳ արձանագրության պահանջները, հատկապես առողջապահական ոլորտում:

- Հանրապետությունում չկան ոլորտի կարգավորման մեթոդական ձեռնարկներ, որոնք գործընթացի մասնակիցներին կօգնեն առավել հեշտությամբ հաղթահարել ծառացած դժվարությունները՝ ՌԷԳ իրականացման գործընթացում:
- Հայաստանում չկա ոլորտին վերաբերող տվյալների և տեղեկատվության միասնական համակարգ, ինչը դյուրին կդարձներ, և ժամանակի առումով կհեշտացներ գործընթացի իրականացումը: /լրացնել ճյուղային փորձագետների առաջարկով/:

ՌԷԳ-ն ու թափոնների կառավարումը կարգավորող ՀՀ օրենսդրությունում անհրաժեշտ բարեփոխումների վերաբերյալ նախնական առաջարկությունները ներկայացված են Գլուխ 7 -ում:

4. ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ներքոնշյալ աղյուսակը պարունակում է ՌԷԳ գործընթացում և խորհրդակցություններում ներգրավվող հիմնական շահագրգիռ կողմերի ցանկը, այդ թվում՝ այն գործակալությունները, որոնք իրենց իրավասության շրջանակում կարող են մեկնաբանել ու տեսակետ հայտնել Պլանի վերաբերյալ: Նշված շահագրգիռ կողմերը կհրավիրվեն մասնակցելու շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցություններին և մեկնաբանելու ՌԷԳ մեկտեղման զեկույցի և ՌԷԳ զեկույցի արդյունքները: Աղյուսակը ներկայացնում է նաև հիմնական շահագրգիռ կողմերի հետաքրքրության ոլորտներն ու հնարավոր մտահոգությունները:

Աղյուսակ 4. Թափոնների կառավարման պլանի հիմնական շահագրգիռ կողմերը

<i>Շահագրգիռ կողմ (հաստատություն/պատասխանատու)</i>	<i>Հետաքրքրություն/մտահոգություն</i>
<i>ՀՀ կառավարություն</i>	<i>Թափոնների ոլորտի քաղաքականության վարում</i>
<i>ՀՀ բնապահպանության նախարարություն</i>	<i>1.Թափոնների կառավարման պլանի նախնական գնահատման (այսինքն ՌԷԳ</i>

	<p>սկոպինգի) փորձաքննություն և տեխնիկական առաջադրանքի տրամադրում /նախնական գնահատման դիմումը ստանալուց հետո 30-աշխատանքային օրյա ժամկետում/:</p> <p>2. Թափոնների կառավարման պլանի ՌԷԳ եզրակացության տրամադրում / ՌԷԳ զեկույցը ստանալուց հետո 60-աշխատանքային օրյա ժամկետում/:</p> <p>3. Մասնակցություն փորձաքննության փուլերում իրականացվող հանրային քննարկումներին:</p>
<p>ՀՀ առողջապահության նախարարություն</p>	<p>Թափոնների ոլորտին վերաբերող մարդու առողջության անվտանգության պահանջների մշակում:</p> <p>Պլանի վերաբերյալ եզրակացության, կարծիքի տրամադրում՝ մարդու առողջության հետ կապված աղտոտվածությունների /օդ, ջուր, հող/ և բնակելի տարածքների սանիտարական պաշտպանության առումով:</p>
<p>ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարություն:</p>	<p>Պլանի իրականացման պատասխանատվություն:</p> <p>ՌԷԳ առաջարկությունների հիման վրա</p>

	<p><i>Թափոնների կառավարման պլանի լրամշակում, փոփոխությունների իրականացում:</i></p>
<p><i>ՀՀ տարածքային կառավարման մարմիններ որոնք համաձայն համարվում են քննարկումների պատասխանատուներ:</i></p> <p><i>1. Շիրակի մարզպետ /մարզպետարաններ/</i></p> <p><i>2. Լոռու մարզպետ</i></p> <p><i>3. Սյունիքի մարզպետ.</i></p> <p><i>4. Կոտայքի մարզպետ</i></p> <p><i>5. Երևանի քաղաքպետ</i></p>	<p><i>Մասնակցություն իրենց տարածքներում Պլանի իրականացմանը:</i></p> <p><i>Պատասխանատվություն հանրության իրազեկման, քննարկումների կազմակերպման համար: Համաձայն ՀՀ կառավարության <<Հանրային ծանուցման և քննարկումների կազմակերպման>>1325-Ն որոշման</i></p>
<p><i>Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ:</i></p> <p><i>Համայնքների անվանումները պարզ կլինի տարածքի ընտրությունից հետո, այս փուլում ազդակիր համայնքները հնարավոր չէ ճշտել, կձշտվի առանձին ՇՄԱԳ-ի փուլում:</i></p>	<p><i>Մասնակցություն իրենց տարածքներում Պլանի իրականացմանը: Հետագա փուլերում /ՇՄԱԳ/ պատասխանատվություն հանրության իրազեկման, քննարկումների կազմակերպման համար:</i></p>
<p><i>ՀԿ, հանրություն</i></p> <p><i>համաձայն ՀՀ կառավարության << Հանրային ծանուցման և քննարկումների իրականացման կարգը >> 1325-Ն որոշման</i></p>	<p><i>Մասնակցություն պլանի վերաբերյալ հանրային քննարկումներին, կարծիքի, առաջարկությունների ներկայացում:</i></p>

<p><i>ձեռնարկողի, մարզպետարանի կողմից իրականացվում է ծանուցում՝ ՀՀ պաշտոնաթերթի, էլեկտրոնային փոստերի, ազդակիր համայնքներում /մարզպետարաններում/ հայտարարությունների ձևով:</i></p> <p><i>Առանձին հրավերներ չեն ուղղարկվում, բոլոր ցանկացողները մասնակցում են ազատ հիմունքներով, վերը նշված կարգում նախատեսված են նաև ժամկետներ գրավոր առաջարկությունների ներկայացման համար:</i></p>	
---	--

Պետք է նշել, որ հետևյալ տեղեկությունը պահանջվում է Օրենքի 16.4 հոդվածով՝ Նախնական գնահատման իրականացման (այսինքն՝ մեկտեղման զեկույցի) վերաբերյալ:

(6) *Տեղեկություն հանրային ծանուցման, հանրային լսումների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների նախնական համաձայնության մասին, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենսդրությամբ:*

Կտրամադրվի առանձին փաստաթղթերով՝ համաձայն Փորձագիտության Կենտրոնի Պլանի:

5. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵԼԱԿԵՏԱՑԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Այս ենթաբաժինը պարունակում է Օրենքի 16.4 հոդվածով պահանջվող տեղեկատվություն Նախնական գնահատման իրականացման (այսինքն՝ մեկտեղման զեկույցի) վերաբերյալ:

(3) *Հիմնադրության փաստաթղթի և / կամ առաջարկվող գործողության կիրառման տարածքի համառոտ նկարագիրը և իրավիճակը, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրը:*

Թեև սա չի պահանջվում օրենքով, հանրային առողջության և սոցիալ-տնտեսական ելակետային ուսումնասիրությունը նույնպես նկարագրվում է՝ ՌԷԳ Արձանագրության և միջազգային լավագույն փորձի համաձայն:

Տվյալ մեկտեղման զեկույցի ելակետային ուսումնասիրության բաժինը ներկայացնում է Թափոնների կառավարման պլանի՝ շրջակա միջավայրին ու հանրային առողջությանն առնչվող ոլորտների նախնական ուսումնասիրության արդյունքները: Ելակետային ուսումնասիրությունը ներառում է շրջակա միջավայրի ու առողջության ոլորտներում առկա սպառնալիքներն ու ռիսկերը, որոնք վերաբերում են ջրերին / ստորգետնյա ջրերին, հողին, կենսաբազմազանությանը, կլիմայի փոփոխությանը, արտանետումներին / օդի աղտոտվածությանը, առողջությանը սպառնացող վտանգներին և Թափոնների կառավարման պլանին առնչվող հիվանդություններին, կամ որոնք վճռական նշանակություն ունեն Թափոնների կառավարման պլանի իրականացման համար: Ելակետային ուսումնասիրությունը ուրվագծում է բնապահպանական ու առողջական հնարավոր վտանգների գնահատման հիմքը ու թիրախավորում է մարտահրավերները, որոնք պետք է հաշվի առնվեն Թափոնների կառավարման պլանում:

5.1 ՋՈՒՐ

Մակերևութային ջրային ռեսուրսներ

Հաշվի առնելով երկրում առկա բոլոր ջրային ռեսուրսները՝ Հայաստանն ունի բավարար պաշար մեկ շնչի հաշվով տարեկան մոտավորապես 3,100 խորանարդ մետր ջուր մատակարարելու համար: Հայաստանի բոլոր գետերը Արաքս և Քուռ գետերի վտակներ են հանդիսանում: Գետերի մեծ մասը փոքր են, արագահոս, սնուցվում են հալոցքաջրերով, աղբյուրներով և ստորերկրյա ջրերով: Ընդհանուր գետային հոսքը (երկրում ձևավորվող) գնահատվում է 6.8 միլիարդ խորանարդ մետր: Այս ջրային ռեսուրսները հավասարապես բաշխված չեն, և աչքի են ընկնում զգալի սեզոնային ու տարեկան տատանմամբ: Ջրային ռեսուրսները սակավ են հատկապես խիտ բնակեցված Հրազդան գետի ավազանում՝ երկրի կենտրոնական հատվածում: Քարտեզ 1-ը (Հավելված 1) և ստորև բերված Աղյուսակ 3-ը ներկայացնում են

ջրավազանային կառավարման վեց տարածքները (ՋԿՏ), որոնք ներառում են 14 խոշոր գետավազաններ և գործում են համապատասխան Ջրավազանային կառավարման բաժինների (ՋԿԲ) կողմից (տես Աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 5 .Ջրավազանային կառավարման բաժինները (ՋԿԲ) և գետավազանները Հայաստանում

ԱԿԲ	Գետավազան	Տարածք (կմ ²)	Գետի հոսքը (ՄԽՄ/տարեկան) ²
Հյուսիսային ՋԿԲ	Դեբեդ	3,895	1,203
	Աղստև	2,480	445
	Քուռի վտակներ	810	199
Հրազդանի ՋԿԲ	Քասախ	1,480	329
	Հրազդան	2,565	733
Սևանի ՋԿԲ	Սևանա լիճ	4,750	265
Արարատյան ՋԿԲ	Ազատ	952	232
	Վեդի	998	110
	Արփա	2,301	764
Ախուրյանի ՋԿԲ	Ախուրյան	2,784	391
	Մեծամոր	2,240	711
Հարավային ՋԿԲ	Որոտան	2,476	725
	Ողջի	1,341	502
	Մեղրիգետ	664	166
Ընդամենը՝			6,775

Աղբյուրը: ԱՄՆ ՄՁԳ, 2008:

²ՄԽՄ = միլիոն խորանարդ մետր :

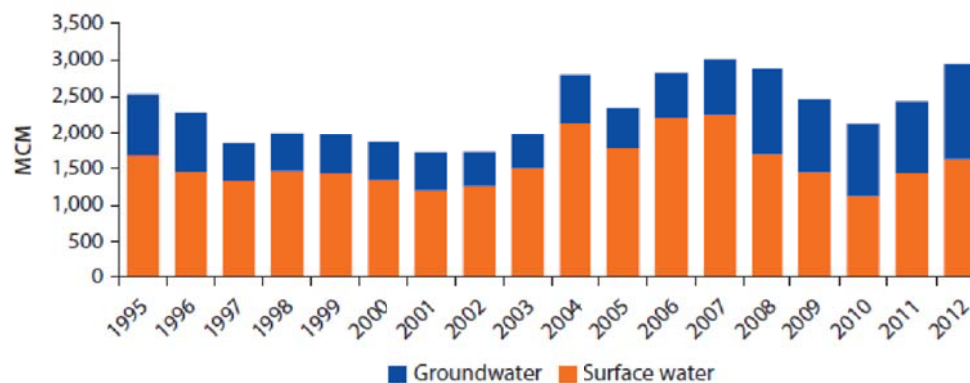
Գոյություն ունի նաև գետերի հոսքի զգալի սեզոնային և տարեկան տատանողականություն, այդ թվում՝ հաճախակի երաշտների և ջրհեղեղների ռիսկ գարնանը, երբ տարեկան ընդհանուր հոսքի մոտավորապես 55 տոկոսը տեղի է ունենում առավելագույն ձնհալի շրջանում: Առավելագույն ու նվազագույն հոսքի հարաբերակցությունը կարող է հասնել 10:1 (Բնապահպանության նախարարություն, 2010):

Սևանա լիճը՝ քաղցրահամ ջրի ամենամեծ պաշարը Հայաստանում, (մոտ 35 միլիարդ խորանարդ մետր), կարևոր բազմանպատակային ջրամբար է ռոռզման, հիդրոէներգետիկ և ռեկրեացիոն օգտագործման համար և հանդիսանում է աշխարհի ամենախոշոր բարձրադիր լճերից մեկը: Լիճ են լցվում 28 գետ ու գետակներ և սկիզբ է առնում Հրազդան գետը: 1930-ականներից սկսած լճի արտահոսքը արհեստականորեն կարգավորվել է ռոռզման և Սևան- Հրազդան հիդրոէլեկտրակայանների կասկադի նպատակներով: 1930-1980-ականներին գերօգտագործման պատճառով Սևանա լճի մակարդակը զգալիորեն իջավ՝ հանգեցնելով լուրջ բնապահպանական ու էկոլոգիական խնդիրների, այդ թվում ջրի որակի վատթարացման, բնական միջավայրի ոչնչացման և կենսաբազմազանության կորստի: 1980-ական թվականներից սկսած նախաձեռնվեցին լճի մակարդակի կայունացման և բարձրացման ծրագրեր: Սա ներառեց Արփա-Սևան եւ Որոտան-Արփա թունելների կառուցումը, որոնք համապատասխանաբար մինչև 250 և 165 միլիոն խորանարդ մետր (ՄԽՄ) ջուր են տեղափոխում, նաև ջրառի սահմանափակումը տարեկան մինչև 170 միլիոն խորանարդ մետրի: Որպես արդյունք, 2001 թվականից ի վեր Սևանա լճի մակարդակը շարունակաբար բարձրանում է: Այնուամենայնիվ, լուրջ խնդիր է մնում լճում ձկան գերորսը:

Ստորջրյա ռեսուրսներ

Հայաստանն ունի ստորերկրյա ջրերի զգալի պաշար, ինչը կարևոր դեր ունի ընդհանուր ջրային հաշվեկշռում: Խմելու ջրի մոտ 96 տոկոսը և ընդհանուր ջրառի շուրջ 40 տոկոսը կազմում են ստորերկրյա ջրերը: (Գծապատկեր 1) (ԱԶԲ, 2011):

Գծապատկեր 2. Ջրառն ըստ աղբյուրների, 1995-2012

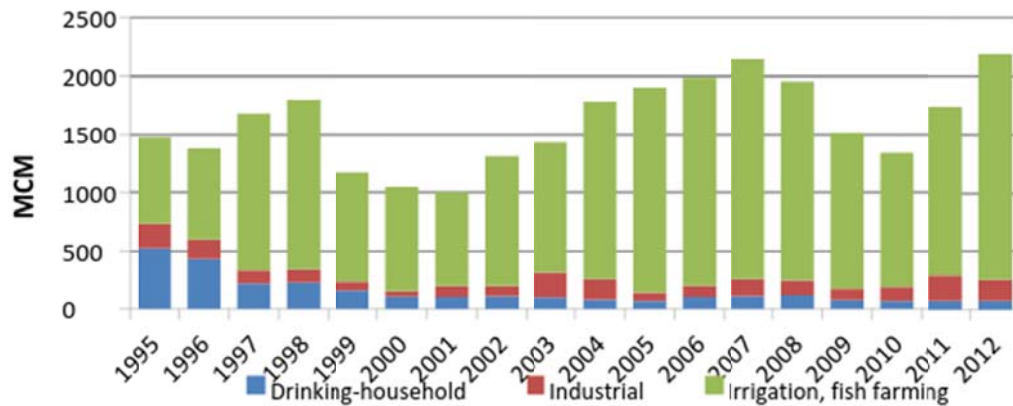

Աղբյուրը՝ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն

Ներկայում ստորերկրյա ռեսուրսների առկայության և որակի մասին տեղեկությունը սահմանափակվում է մոնիտորինգի անբավարարության պատճառով: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո ստորերկրյա ջրերի մոնիտորինգը դադարեցվել էր ավելի քան 20 տարովն վերսկսվել է միայն վերջին 4-5 տարիների ընթացքում: Իսկ 1980-ականներին իրականացված վերջին համազգային գնահատման համաձայն, ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների, ընդհանուր ծավալը կազմում է տարեկան 4.0 մլրդ խորանարդ մետր, որից 1.6 մլրդ խորանարդ մետրը աղբյուրների հոսքն է, 1.4 մլրդ խորանարդ մետր՝ դրենաժային հոսքը, և 1.0 միլիարդ խորանարդ մետր՝ խորքային հոսքը:

Գծապատկեր 2-ը ցույց է տալիս ջրի սպառումն ըստ ջրօգտագործման ոլորտների, առանց վերամշակված ջրի սպառման կամ կեղտաջրերի և կոյուղաջրերի կրկնակի օգտագործման: Ջրի սպառումը տատանվել է ժամանակի ընթացքում, սակայն, ոռոգումը շարունակում է մնալ խոշորագույն սպառողը:

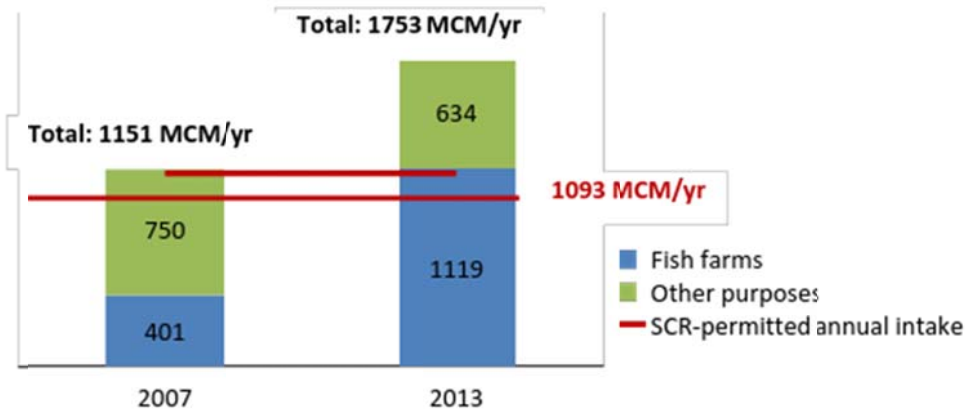
Գծապատկեր 3. Ջրի սպառումն ըստ տնտեսության ոլորտների

Աղբյուրը՝ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն

Արարատյան դաշտը հարուստ է բարձր որակի արտեզյան ստորերկրյա ջրերով, որոնք կարող են առանց լրացուցիչ մշակման ծառայել որպես խմելու ջուր և ներկայացնում են երկրի խմելու ջրի ռազմավարական պաշարը: Այս ռեսուրսը պատմականորեն օգտագործվել է խմելու և ոռոգման նպատակներով: 2006թ.-ից սկսած Արարատյան դաշտում բարձրորակ ստորերկրյա արտեզյան ջրերի հարուստ պաշարների առկայության ու ցածր արժեքի պատճառով հիմնվեցին մեծ քանակությամբ ձկնաբուծարաններ, որոնք դարձան խոշոր ջրօգտագործողներից մեկը: Ձկնաբուծությունը ներառվել է 2008թ.-ի առաջնահերթ զարգացման ծրագրերի ցանկում, ինչի հետևանքով ձկնաբուծարանների համար ավելի շատ ջրօգտագործման թույլտվություններ են տրամադրվել՝ գերազանցելով ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների վերականգնվող մակարդակը, որը սահմանված է Ջրի ազգային ծրագրի մասին ՀՀ օրենքի (2006) 6-րդ հոդվածով: 2013թ.-ի ստորերկրյա ջրերի օգտագործումը միայն ձկնաբուծական տնտեսությունների կողմից գերազանցել է կայուն մակարդակը (Գծապատկեր 3): Որոշ դեպքերում, ձկնաբուծարանները ջրօգտագործման թույլտվությամբ (ՋԹ) սահմանվածից ավելի շատ ջուր են սպառում: Բացի այդ, կան ապօրինի հորեր, որոնք գործում են առանց ՋԹ-ների: Ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների գերապատման արդյունքում արտեզյան ստորերկրյա պաշարները կտրուկ նվազել են և փոքրացել է արտեզյան ստորերկրյա ջրային գոտին:

Գծապատկեր 4. Արարատյան դաշտում գործող հորերի ջրի ելքը 2007-ին և 2013-ին

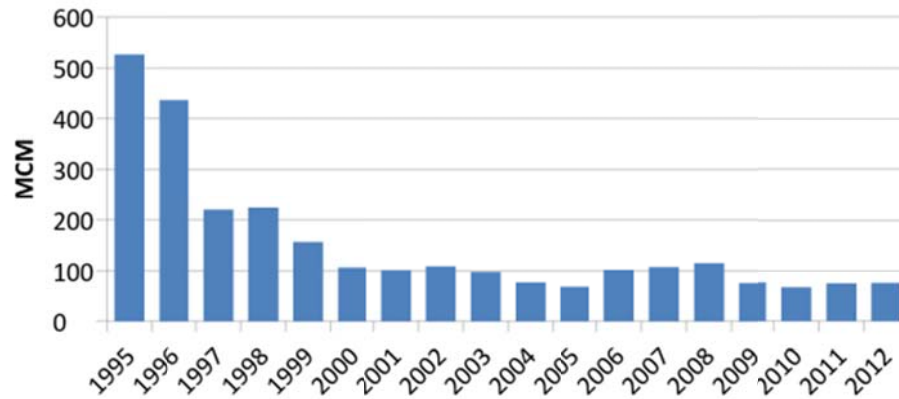

Աղբյուրը: ԱՄՆ ՄԶԳ 2014.

Նշում. «Այլ նպատակները» ներառում են ոռոգումը, խմելու և արդյունաբերական ջրի օգտագործումը:

Կենցաղային ջրի սպառումը, ինչը ոռոգումից հետո ջուր օգտագործող երկրորդ խոշոր ոլորտն էր, խիստ նվազել է 1990-ականներին (Գծապատկեր 4): Այս զգալի անկումը վերագրվում է ջրաչափերի ներդրմանը և սպառված ջրի ծավալի հիման վրա վարձավճարների գանձման համակարգի ներդրմանը:

Գծապատկեր 5. Կենցաղային հատվածում ջրի սպառումը

Ջրի մատակարարումը և ջրահեռացման համակարգերը

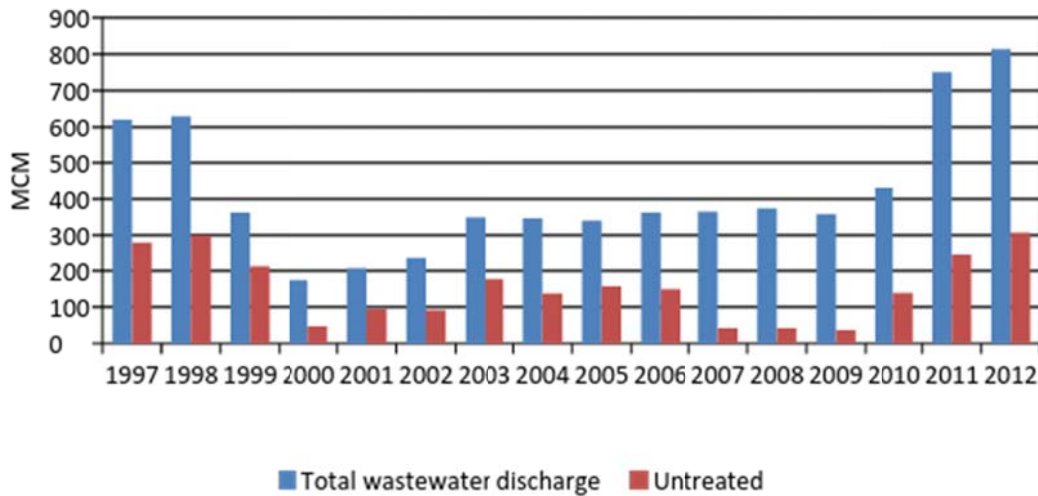
Վերջին տասնամյակում ջրի մատակարարումը Հայաստանում զգալիորեն բարելավվել է պետական – մասնավոր համագործակցության բարելավման արդյունքում: Հաջողություն է գրանցվել հատկապես ջրի մատակարարման տևողության բարելավման, ջրաչափերի տեղադրման և վճարումների գանձման արդյունավետության առումով: Թեև վճարների հավաքագրման մակարդակը բարձր է, սակագինը շարունակում է մնալ ցածր, ինչը թույլ չի տալիս նույնիսկ ֆինանսավորել ամենօրյա աշխատանքի, պահպանման և ներդրումային ծախսերը:

Ավելին, ջրի մատակարարման զգալի առաջընթացին զուգահեռ ջրահեռացման զարգացումը դեռևս հետ է մնում: Կեղտաջրերի հավաքման եւ մշակման համակարգերը բավարար և գործառնական չեն, և կեղտաջրերը հաճախ ուղղակիորեն հոսում են դեպի ջրային մարմիններ կամ հող՝ հանգեցնելով ոչ հիգիենիկ պայմանների և ջրի որակի խնդիրների: Ներկայումս, բնակչության 68 տոկոսը (2 միլիոն, հիմնականում քաղաքային բնակչությունը) միացված է կոյուղու ցանցին:

Երկրում ջրի որակի անկման հետ կապված մտահոգությունները աճում են: Աղտոտող նյութերը ջուր են լցվում տարբեր աղբյուրներից, այդ թվում՝ արտադրական ու հանքարդյունաբերական ձեռնարկություններից, գյուղատնտեսական հողերից, գյուղական համայնքների տնային ու ֆերմերային տնտեսություններից, և, հատկապես,

կոյուղաջրերի համակարգերից՝ քաղաքային համայնքներում: 2008-ից 2012-ին ընդհանուր կեղտաջրերի ծավալը կրկնապատկվել է (375 մլն-ից 813 ՄԽՄ մեկ տարվա ընթացքում), իսկ չմաքրվող արտահոսքի ցուցանիշը աճել է յոթ անգամ (42 մլն-ից 307 ՄԽՄ մեկ տարվա ընթացքում) (Գծապատկեր 5): Այս աճի որոշ մասը կարելի է վերագրել չափումների բարելավմանը և ձկնաբուծարաններից իրականացվող ջրահեռացման աճին: Երկրում առկա են կեղտաջրերի մաքրման կայաններ, որոնք կառուցվել են 1990-ական թվականներից առաջ և պատշաճ կերպով չեն շահագործվում. դրանք կամ չեն գործում կամ մասնակիորեն են գործում՝ իրականացնելով միայն մեխանիկական մաքրում, իսկ կեղտաջրերի կենսաբանական և քիմիական մաքրում չի իրականացվում: Կեղտաջրերի մաքրման կայանների վերականգնման և արդիականացման, ինչպես նաև դրանք գյուղական բնակավայրեր ևս հասցնելու համար խոշոր ներդրումների անհրաժեշտություն կա: (ԱԶԲ 2011, Համաշխարհային բանկ, 2011):

Գծապատկեր 6. Կեղտաջրերի հեռացումը.

Աղբյուրը՝ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն

Ջրերին առնչվող ռազմավարական փաստաթղթերը

Հայաստանի Հանրապետությունում ջրային ռեսուրսների կառավարման ոլորտում բարեփոխումները նախաձեռնվել են 1999-2000-ականներին Համաշխարհային բանկի կողմից ֆինանսավորվող «Ջրային ռեսուրսների համապարփակ կառավարում» ծրագրի միջոցով: Վերջինիս իրականացման արդյունքում Հայաստանի կառավարությունը երկրի ջրային ոլորտի բարելավմանը, դաշտի իրավական ու ինստիտուցիոնալ շրջանակի վերանայմանն ուղղված ծրագիր նախաձեռնեց: :

Նոր Ջրային օրենսգիրքը, որն ընդունվել է 2002թ.-ի հունիսի 4-ին, ամենակարևոր քայլերից էր, որն ուղղված էր ջրային ոլորտի բարելավմանը: Սույն օրենսգրքի հիմնական նպատակը ազգային ջրային պաշարի պահպանությունն, օգտագործելի ջրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման միջոցով քաղաքացիների և տնտեսության պահանջների բավարարման, շրջակա միջավայրի էկոլոգիական կայունության ապահովման, ինչպես նաև սույն օրենսգրքի հետևյալ խնդիրների լուծման համար իրավական հիմքերի ապահովումը.

- ջրային ռեսուրսների կառավարման համապատասխան մեխանիզմների ստեղծումը,
- ջրային ռեսուրսների պահպանումն ու պաշտպանությունը՝ ապահովելով աղտոտման նվազեցումը, ջրերի ստանդարտների ու ազգային ջրային պաշարի մակարդակի պահպանումն ու վերահսկողության իրականացումը,
- ջրերի վնասակար ներգործության կանխարգելումը,
- ջրային ռեսուրսների հաշվառման ապահովումը,
- բնակչությանն ու տնտեսությանը կարգավորվող սակագներով անհրաժեշտ քանակի և որակի ջրով ապահովումը,
- ջրամատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի անվտանգ ու անխափան աշխատանքը և դրանց շահագործման ու պահպանման բնականոն պայմանների ապահովումը և վերահսկողության իրականացումը,
- ՀՏԿ-ների անվտանգ և անխափան օգտագործման ու պահպանման պայմանների ապահովումը և վերահսկողության իրականացումը,
- ջրային համակարգերի կառավարման կազմակերպումը, պահպանումը և զարգացումը:

Ջրային օրենսգրքից հետո՝ 2005թ.-ին, ընդունվեց *Ջրի ազգային քաղաքականության հիմնադրույթների մասին օրենքը*: Այս օրենքը ավելի լայն սահմանում և հստակեցնում է հիմնական դրույթները, այդ թվում՝ սահմանում է ջրային ռեսուրսների օգտագործման և պահպանման գերակայությունները, հաստատում է պահանջարկի ու ջրային ռեսուրսների գնահատման ընթացակարգը, ուրվագծում է ջրային քաղաքականության լրացուցիչ սկզբունքները (որոնք չեն սահմանվում Ջրային օրենսգրքով) և շեշտադրում է ջրավազանային կառավարման պլանների կարևորությունը:

Սույն օրենքի նպատակը ներկայում և ապագայում մարդու բարեկեցության, հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման, տնտեսական և էկոլոգիական կարիքները բավարարելու համար անհրաժեշտ քանակի, ռեժիմի և որակի ջրային ռեսուրսների մատչելիության ապահովումն է:

2006թ.-ին ընդունվեց *Ջրի ազգային ծրագրի մասին ՀՀ օրենքը*: Այս օրենքը շարունակում է հստակեցնել տարբեր հարցեր, այդ թվում՝ «պաշարների» տարբեր տեսակների սահմանում, ջրային համակարգերի դասակարգում և Պետական նշանակություն ունեցողների բացահայտում, ջրի պահանջարկի և առաջարկի գնահատում, ջրային ռեսուրսների պահպանման, բաշխման եւ օգտագործման ռազմավարության մշակում, ջրային տարբեր ենթաճյուղերի տարանջատում (օրինակ, ջրամատակարարում և ջրահեռացում, ոռոգում, հիդրոէներգետիկա), ջրի ստանդարտների մշակում և ջրային

ռեսուրսների մոնիտորինգի բարելավում: Ծրագրի ընդհանուր նպատակն է օգտագործելի ջրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման միջոցով բնակչության և տնտեսության պահանջների բավարարման, շրջակա միջավայրի էկոլոգիական կայունության ապահովման, ռազմավարական ջրային պաշարի ձևավորման և օգտագործման, ազգային ջրային պաշարի պահպանությունը: Մշակվել են Ջրի ազգային ծրագրի իրականացման համար կարճաժամկետ (մինչև 2010 թ.), միջնաժամկետ (2010-15), և երկարաժամկետ (2015-21) միջոցառումներ:

Վերջին տասնամյակում Հայաստանը զգալի առաջընթաց է գրանցել ջրային ռեսուրսների կառավարման բարելավված համակարգի համար ինստիտուցիոնալ և իրավական շրջանակ հիմնելու գործում: Հայաստանում ջրային բարեփոխումների երկրորդ սերունդը նպատակ ունի ապահովել ներդաշնակեցումը ԵՄ ջրային օրենսդրության հետ և, մասնավորապես, կիրառել ԵՄ Ջրի շրջանակային դիրեկտիվի մոտեցումները: ԵՄ Ջրի շրջանակային դիրեկտիվը և ջրի կառավարմանն ու գետավազանային պլանավորմանն ուղղված մեթոդաբանությունները որպես ուղեցույց են ընդունվել երկրում ջրային ռեսուրսների կառավարման համար:

Ջրի ազգային ծրագիրը (հոդված 24) վերաբերում է ջրային ռեսուրսների վրա ազդեցությունը սահմանափակող նորմերին ու ջրի որակի ապահովման նորմերին: Համաձայն այս հոդվածի, ջրի որակի ապահովման նորմերը սահմանվում են՝ ելնելով առողջապահական, ինչպես նաև ջրային ռեսուրսների դեգրադացումը, հյուծումը, աղտոտումը կանխելու, բնապահպանական թողքերը ապահովելու պահանջներից: Միջազգայնորեն ընդունված չափանիշներին հասնելու համար ջրի ստանդարտները պետք է ներառեն բոլոր հավանական աղտոտող նյութերի թույլատրելի սահմանները և դրանց նվազեցման ցուցանիշներն ըստ տարիների::

ԵՄ Ջրի շրջանակային դիրեկտիվը մոնիտորինգի չափանիշների ու արձանագրությունների ներդրման շարժիչ ուժն է: <<Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական համայնքների ու դրանց անդամ պետությունների միջև կնքված գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի իրականացման ազգային ծրագրի գործողությունների կազմակերպման մասին>> ՀՀ կառավարության 743-Ս որոշումը (29.04.2004)ազգային ու ԵՄ օրենսդրության ներդաշնակեցման հիմքն է:

Ջրային օրենսգրքի 8-8րդ գլխի համաձայն, ՋՌԿԳ-ն պետք է սահմանի ջրի որակի ստանդարտներ՝ մակերևութային և ստորերկրյա ջրերի որակը պահպանելու համար:: Օրենսգրքի համաձայն, այս ստանդարտները պետք է պարբերաբար

վերանայվեն և ներառվեն Ջրի ազգային ծրագրի մեջ: ՋՌԿԳ կարող է սահմանել ջրօգտագործման թույլտվությամբ նախատեսվող եղտաջրերի արտանետումների չափաքանակները: Եթե ջրօգտագործման թույլտվությամբ սահմանված ստանդարտներին հնարավոր չէ հասնել, ապա ջրօգտագործման թույլտվություն ունեցող անձը Ջրային ռեսուրսների կառավարման և պահպանության մարմին է ներկայացնում առաջիկա 5 տարիների համար իրավաբանորեն պարտադիր գործողությունների աստիճանական բարելավման պլան, որը հանդիսանում է ջրօգտագործման թույլտվության անբաժանելի մասը:

«Ջրի որակի ստանդարտների մշակումը և կիրարկումը» ամենակարևոր հարցերից է, որ ներառված է ՋԱՕ Միջոցառումների փուլային ծրագրում (ՄՓՕ): Որպես կարճաժամկետ միջոցառում ՋԱՕ-ը ենթադրում է, «միջազգայնորեն ընդունելի մեթոդաբանության ներդրում՝ սահմանելու համար այն նորմերը, որոնք կսահմանափակեն ազդեցությունը ջրային ռեսուրսների վրա և այն ստանդարտները, որոնք կապահովեն ջրերի որակը՝ հաշվի առնելով միջազգային լավագույն փորձը: Որպես միջնաժամկետ միջոցառում ՄՓՕ-ի թիրախում ջրային ռեսուրսների վրա ազդեցությունը սահմանափակող և ջրի որակը երաշխավորող նորմերի մշակումն ու ընդունումն է: Այն նաև ներառում է ջրավազանային կառավարման տարածքներում ջրի որակի ստանդարտների տեղայնացման հնարավորությունների ուսումնասիրությունը: Երկարաժամկետ միջոցառումները ներառում են. ա) Ջրային ռեսուրսների վրա ազդեցությունը սահմանափակող նորմերի ու ջրի որակը երաշխավորող ստանդարտների կիրարկումը, բ) ավազանային կառավարման տարածքների մակարդակով ջրի որակի ստանդարտների ընդունումը:

ՀՀ նոր Ջրային օրենսգրքի պատշաճ կիրառումը երաշխավորելու համար՝ 2002թ. ի վեր մի շարք նոր օրենքներ ու ավելի քան 120 ենթաօրենսդրական ակտեր են ընդունվել, որոնք վերաբերում են ջրօգտագործման թույլտվությունների տրամադրմանը, գետավազանային կառավարմանը, որոշումների կայացման գործընթացներում թափանցիկությանն ու հանրային մասնակցությանը, տեղեկատվության հասանելիությանը, պետական ջրային կադաստրի հիմնմանը, ջրային ռեսուրսների մոնիտորինգի ձևավորմանը, անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների կառավարմանը և այլն:

Կարգավորող հիմնական փաստաթղթերը ներառում են.

- «Ջրավազանային կառավարման մոդելային պլանի բովանդակությանը հավանություն տալու մասին», 2011թ. փետրվարի 3-ի ՀՀ կառավարության արձանագրային որոշում, որը 14 հիմնական գետավազանների համար

մշակվելիք գետավազանային կառավարման պլանների (ԳԿՊ) բովանդակությանն ու տեխնիկական բնութագրերին ֆորմալ կարգավիճակ տվեց: Եթե:

- 2011 թվականի հունվարի 27-ի N 75-Ն «Կախված տեղանքի առանձնահատկություններից՝ յուրաքանչյուր ջրավազանային կառավարման տարածքի ջրի որակի ապահովման նորմերը սահմանելու մասին» որոշումը ընդունեց գետավազանների մակերևութային ջրերի որակի ստանդարտներն ու ջրի որակի դասակարգումը՝ հաշվի առնելով ֆոնային կոնցենտրացիաները և յուրաքանչյուր գետավազանի առանձնահատկությունները: Որոշումը սահմանեց քիմիական մակերևութային ջրի որակի հինգ դաս՝ բարձր, լավ, միջին, բավարար և վատ: Յուրաքանչյուր դասի համար հատուկ որակի նորմերը սահմանված են՝ ըստ, ընդհանուր առմամբ, 117 չափանիշների:

Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել է ՄԱԿ-ի ԵՏՀ-ի «Անդրսահմանային ջրային հոսքերի և միջազգային լճերի պաշտպանության և օգտագործման մասին կոնվենցիային» (Ջրային կոնվենցիա) կից «Ջուր և առողջություն» արձանագրությունը 1999թ. հունիսի 17-ին, Լոնդոնում: Վավերացման գործընթացը սկսված է:

ԹԿՊ ՌԷԳ առնչվող ջրի հետ կապված խնդիրները

Աղյուսակ 6. ԹԿՊ ՌԷԳ առնչվող կարևոր խնդիրները

ԹԿՊ ՌԷԳ համար կարևոր ջրային հիմնախնդիրները Հիմնական խնդիրներ	Առանձնահատուկ մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգության աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապը
Ջուր և ստորերկրյա	Կեղտաջրերի մաքրումը կիրառվում է սահմանափակ	Ազգային մակարդակ, սակայն ավելի մեծ	Միջազգային և / կամ ԵՄ ստանդարտներին համապատասխանող

<p>ջրեր</p>	<p>տարածքներում, կիրառվում է միայն մեխանիկական մաքրում</p> <p>Մակերևութային ջրերի աղտոտում տնային տնտեսություններից ու արդյունաբերությունից առաջացած քիմիական նյութերով</p> <p>Մակերևութային ջրերի մանրէաբանական աղտոտում</p> <p>Որոշ քաղաքներում կոյուղին միայն մասնակի կերպով է հասանելի (Երևան-96%, Գյումրի -50%, Վանաձոր-70%, Միսիան-41%, Ալավերդի - 37%,</p>	<p>ուշադրություն պետք է դարձվի Արարատյան ավազանին ու Մևանա լճին</p>	<p>պատշաճ աղբավայրերի բացակայություն Ջրի հանդեպ հսկողություն և ֆիլտրատի կառավարում</p> <p>Աղբավայրի տարածքը որոշելիս պետք է հաշվի առնել.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Տարածքի հեռավորությունը բնակելի ու հանգստի գոտիներից, ջրային ուղիներից, և այլ գյուղատնտեսական կամ բնակեցված վայրերից - Ստորերկրյա ջրերի առկայությունը տարածքում <p>Որոշակի դասի աղբանոցի ընդունման չափանիշը պետք է հիմնվի շրջակա միջավայրի պահպանության վրա (մասնավորապես</p>
-------------	---	---	---

	<p>Արարատ 38%, Արտաշատ-55%, Էջմիածին-62%, Գավառ-49%, Վարդենիս-48%, Սևան-58%)</p> <p>Աղբավայրերի բացակայության պատճառով կենցաղային թափոնները հայտնվում են գետերի ափերին՝ աղտոտելով մակերևութային ջրերը</p>		<p>ստորերկրյա ու մակերևութային ջրերի);</p> <p>Աղբի տեսակավորման բացակայության հետևանքով քիմիական նյութերն, ինչպիսիք են ներկանյութերն ու այլ շինարարական նյութերը, ինչպես նաև դեղանյութերը աղտոտում են մակերևութային ջրերը և / կամ հոսում դեպի հող:</p>
--	---	--	---

5.2 Հող և հանքարդյունաբերություն

Հայաստանի Հանրապետության հողերի Գծապատկերագրությունը (առկայությունը և շարժը)

Հայաստանում գրանցվել է քայքայված հողերի 640 հատված՝ 7530 հա ընդհանուր տարածքով, որից 3780-ը մինչև քայքայումը հանդիսանում էին գյուղատնտեսական հողատարածքներ [7]: Ընդհանուր առմամբ, հանրապետության 81.9%-ը կամ 24.353 կմ² ենթարկված է տարբեր աստիճանի անապատացման: Հարկ է նշել, որ հանրապետության հողերի 50%-ը էրոզացված է, մոտ 60%-ում արտահայտված են սողանքային և սելավային երևույթները, 40%-ը քարքարոտ տարածքներ են, աղակալած հողերը կազմում են մոտ 30.0 հազ.հա, տեխնածին աղտոտված հողերը՝ 90 հազ.-ից ավելի:

Հայաստանը խիստ սակավահող երկիր է. հողային ֆոնդը կազմում է ընդամենը 2.974.259 հա: 1 շնչին ընկնող հողային տարածքի ցուցանիշով (0,4 հա) ՀՀ-ն աշխարհում զբաղեցնում է վերջին տեղերից մեկը: Բուսականության, ռելիեֆի և կլիմայական պայմանների մեծ բազմազանության շնորհիվ այստեղ հանդիպում են հողերի 14 ծագումնաբանական տիպեր, որոնցից 7-ը գոտիական են, և որտեղ գերակշռում են լեռնային սևահողերը, շագանակագույն և կիսաանապատային գորշ հողերը (տարածքի 42,5 %-ը): Մյուս 7-ը միջգոտիական են, որտեղ գերակշռում են մարգագետնասևահողերը, գետահովտադարավանդային, ճահճային, մարգագետնային, աղուտ-ալկալի և ոռոգելի մարգագետնային հողերը (տարածքի 6%-ը) (աղյուսակ 4): Անտառային հողերն զբաղեցնում են 697 հզ. հա (հանրապետության տարածքի 22,4 %-ը), անտառածածկ տարածությունները՝ 334.2 հզ. հա (11,7 %):

Աղյուսակ 7. Բնահողային գոտիները և հողատիպերը [9]:*

Գոտիները	Մարզերը	Հողերի տիպերը	Տարածքը		Բարձրությունը ծ.մ. (մ)
			Հազ.հա	%	
Կիսաանապատային	Արագածոտն, Արարատ, Արմավիր, Կոտայք, Երևան	1.Կիսաանապատային գորշ	152	5.8	850-1250
		2.Ոռոգելի մարգագետնային գորշ	53	2.0	
3.Պալեոհիդրոմորֆ կապակցված ալկալիացած	2	0.1			
4.Աղուտ-ալկալի	29	1.1			
		Ընդամենը	236	9.0	
Չոր Տափաստանային	Արագածոտն, Արարատ, Կոտայք, Մյունիք,	Շագանակագույն	242	9.2	1250-1900

	Վայոց Ձոր				
Տափաստանային	Արագածոտն, Արարատ, Գեղարքունիք, Լոռի, Կոտայք, Սյունիք, Վայոց Ձոր, Շիրակ	Սևահող Մարգագետնա-սևահողային Գետահովտա-դարավանդային Հողագրունտներ	718 13 48 18	27.4 0.5 1.8 0.7	1300-2450
		Ընդամենը	797	30.4	
Անտառային	Արագածոտն, Արարատ, Գեղարքունիք, Լոռի, Կոտայք, Սյունիք, Վայոց Ձոր, Տավուշ	Անտառային գորշ Ճմակարբոնատային Դարչնագույն	133 15 564	5.2 0.6 21.6	500-2400
		Ընդամենը	712	27.4	
Լեռնա-Մարգագետնային	Արագածոտն, Արարատ, Գեղարքունիք, Լոռի, Կոտայք, Սյունիք,	Լեռնամարգագետնային Մարգագետնա-տափաստանային	346 283	13.2 10.8	2200-4000

	Վայոց Ձոր, Տավուշ				
		Ընդամենը	629	24.0	
Ընդամենը			2616	100	

* 358.3 հազար հա՝ արմատական ապարների ելքեր են, ավազներ, ջրեր, ճանապարհներ և շինություններ:

Քարտեզ 1: Հայաստանի Հանրապետության լանդշաֆտային գոտիները

Հայաստանի հողայի՝
Դրանց հաջորդում են և
կազմում պահուստային հր

ն հողերը:
ն մաս են

Աղյուսակ 8. Հայաստանի հողային ռեսուրսները, հազ.հա

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015, %
Ընդհանուր հողային տարածքը, այդ թվում՝	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	297 4.3	2974.3	100
գյուղատնտեսական նշանակության հողեր	213 5.3	212 9.6	212 2.1	212 1.2	212 0.3	210 0.9	207 6.9	205 2.4	205 1.0	204 9.4	2045.7	68.8
բնակավայրերի հողեր	133. 9	150. 5	151. 0	151. 2	151. 6	152. 0	152. 2	151. 6	151. 7	151. 8	151.8	5.1
արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողեր	20.9	28.1	28.2	29.2	29.4	31.8	33.0	33.6	34.9	36.4	36.5	1.2
Էներգետիկայի, կապի, տրանսպորտի, կոմունալ ենթակառուցվածքների օբյեկտների հողեր	9.1	11.9	12.1	12.2	12.4	12.5	12.8	12.5	12.6	12.6	12.6	0.4
հատուկ պահպանվող տարածքների հողեր	187. 8	220. 6	229. 3	229. 7	229. 9	249. 4	298. 0	331. 9	331. 7	331. 7	335.4	11.3
հատուկ նշանակության հողեր	29.5	31.6	31.7	31.7	31.7	31.6	31.7	31.6	31.6	31.6	31.6	1.1

անտառային հողեր	398.0	373.0	370.6	369.8	369.8	369.1	343.1	334.2	334.3	334.3	334.2	11.2
ջրային հողեր	22.1	28.3	28.6	28.6	28.6	26.4	26.0	25.9	25.9	25.9	25.9	0.9
պահուստային հողեր	37.7	0.7	0.7	0.7	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.0

Վերջին 10 տարիների ընթացքում մոտ 4.2%-ով կրճատվել են հանրապետության գյուղատնտեսական նշանակության հողերը (խոտհարքները պակասել են 5.8 հազար հեկտարով, վարելահողերը՝ 4.6 հազար հեկտարով, արոտները՝ 64.1 հազար հեկտարով), իսկ անտառային հողերի մակերեսների կրճատումը նույն ժամանակշրջանում կազմել է ավելին քան 16.0%:

Էապես ավելացել են պահպանվող տարածքների հողերը՝ 78.6%, կամ 102.4 հազար հեկտարով, բազմամյա տԳճապատկերկները 7 տարվա ընթացքում ավելացել են մոտ 4500 հեկտարով:

Ներկայում Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են 3 պետական արգելոցներ (“Խոսրովի անտառ”, “Շիկահող” և “Էրեբունի”)՝ զբաղեցնելով 35439.6 հա տարածք կամ Հայաստանի ընդհանուր տարածքի 1.19 %-ը, 4 ազգային պարկեր (“Սևան”, “Դիլիջան”, “Արփի լիճ” և “Արևիկ”)՝ զբաղեցնելով 236802.1 հա տարածք կամ Հայաստանի ընդհանուր տարածքի 7.96 %-ը, ինչես նաև 27 պետական արգելավայրեր:

Հայաստանի Հանրապետության հողային ռեսուսների հիմնախնդիրները

Հայաստանի Հանրապետությունում հողերի դեգրադացմանը նպաստող կարևոր մարդածին գործոններից է հողերի աղտոտումը, որի աղբյուրներն են տնտեսական գործունեության գրեթե բոլոր ոլորտները: Տեխնածին վտանգների տեսանկյունից հանրապետության հողային, բուսական ծածկույթների և ջրային ավազանի աղտոտվածության աղբյուր են հանքարդյունաբերությունը, էներգետիկան, գյուղատնտեսության քիմիացումը, քիմիական արդյունաբերությունը, ավտոտրանսպորտը: Անցյալ դարի 90-ական թվականներին հանրապետությունում գործել է 300-ից ավելի արդյունաբերական ձեռնարկություն, որոնց արտանետումները հիմնականում առանց մաքրման արտամղվել են շրջակա միջավայր՝ պատճառ դառնալով բնական միջավայրի աղտոտման: Բազմաթիվ աղտոտող աղբյուրների (Երևանում՝ 50-ից ավելի, Վանա- ձորում՝ 7, Ալավերդիում՝ 12, Կապանում, Քաջարանում, Ագարակում՝ 3-ական, Հրազդանում և

Արարատում՝ 4-ական) և տասնյակ պոչամբարների արտանետումները 90հազ.հա տարբեր աստիճանի աղտոտված հողերի առաջացման պատճառ են դարձել: Արդյունաբերական աղբյուրների և քաղաքամերձ շրջանների հողերում որոշ ծանր մետաղների ընդհանուր և շարժուն ձևերի պարունակությունը գերազանցել է նորմային հետևյալ արժեքներով. պղինձը՝ 5.3-39.3 և 14.0-69.2 անգամ, կապարը՝ 15.5-54.4 և 14.3-36.9, մոլիբդենը՝ 12.0- 49.2 և 11.8-42.4, ցինկը՝ 3.7-17.8 և 8.7-17.8, կոբալտը՝ 3.6-6.9 և 4.1- 7.4, կադմիումը՝ 6.5-17.8 և 4.0-10.5, երկաթը՝ 4.8-26.0 և 3.4-15.4, սնդիկը՝ 3.8-4.9 և 7.5-2.8, նիկելը՝ 7.8-9.4 և 5.2-12.0 անգամ [7] Ըստ տարիների դիտվում է ծանր մետաղների ավելացում (աղյուսակ 6):

Աղյուսակ 9. Ծանր մետաղների պարունակությունը և կուտակման դինամիկան տեխնածին աղտոտված հողերում (0-20սմ)

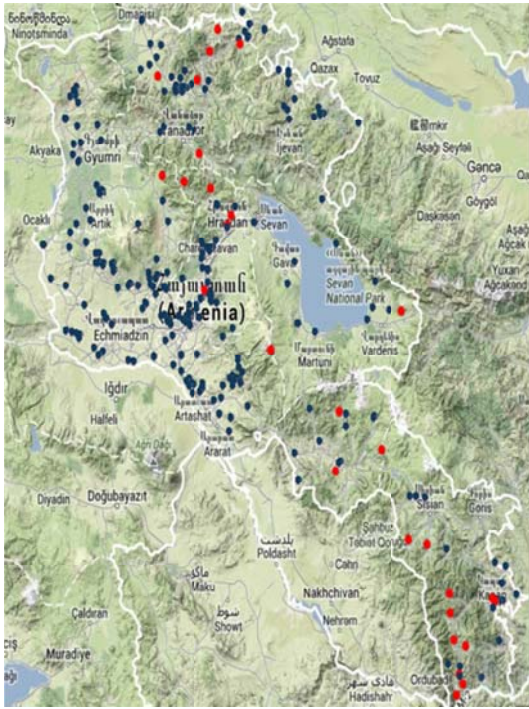
Աղտոտվածությ ան աստիճանը	1980				1985				2005				2015			
	Cu	Pb	M o	Zn	Cu	Pb	M o	Zn	Cu	Pb	M o	Zn	Cu	Pb	Mo	Zn
Խիստ	243 6	1094	80	121 6	246 5	110 8	86 8	139 8	2497	113 0	89 0	140 0	2411	1143. 2	93. 2	143 6
Միջին	213	179. 8	5.7	728	217	184	6.4	765	221. 6	187	7.2	724	224. 5	190	7.7	796
Թույլ	90.4	31.8	2.3	96.2	92	33.5	2.4	96.4	93	34.5	2.4	90	93.8	32.6	2.6	94
Չաղտոտված	72	30.5	2.4	65.1	67.2	27.9	2.1	66.3	65.1	316	2.2	70	72.4	31	2.1	72

Ընդերքօգտագործում

Հանրապետության հողերի դեգրադացման և աղտոտման հիմնական աղբյուրներից մեկը ընդերքօգտագործումն է:

Ընդհանուր առմամբ ՀՀ օգտակար հանածոների պաշարների պետական հաշվեկշռում ներկայում հաշվառված է հաստատված պաշարներով պինդ օգտակար հանածոների ավելի քան 670 հանքավայր, այդ թվում՝ 7

պղնձամուլիբդենային, 4 պղնձի, 14 ոսկու և ոսկի-բազմամետաղային, 2 բազմամետաղային, 2 երկաթահանքային և 1 ալյումինահանքային հանքավայր: Բացի հիմնական մետաղներից բացահայտված է հազվադեպ և ցրված տարրերի առկայություն՝ ռենիում, սելեն, թելուր, կադմիում, ինդիում, հելիում, թալիում, բիսմութ և այլն:

Քարտեզ 2: ՀՀ-ում ընդերքօգտագործման տարածաշրջանների քարտեզ

Բացի գնահատված և Պետական հաշվեկշռում գրանցված հանքավայրերից, ՀՀ տարածքում հայտնաբերված են տարբեր մետաղների 115 երևակումներ:

Հայաստանն ունի ոչ մետաղական օգտակար հանածոների զգալի պաշարներ, մասնավորապես՝ տուֆեր, տրավերտիններ, բազալտներ, գրանիտներ, պեռլիտներ, պեմզաներ, ցեոլիտներ, բենտոնիտներ, այլ գունազեղ, շինարարական քարեր, հանքային կլանիչներ: Հանրապետության հիմնական հանքագործական շրջաններն են Սյունիքը և Լոռին:

Առանձնակի ուշադրության են արժանի արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողերը, որոնց դիտարկված աճը պայմանավորված է ընդերքի ռեսուրսների նկատմամբ շուկայական մեծ պահանջարկով: Այս նպատակով հողերի տրամադրումը իրականացվել է ինչպես անտառային, այնպես էլ պահուստային և գյուղատնտեսական նշանակության (մոտ 7000.0 հա միայն գյուղ. նշանակության հողերի հաշվին) հողերի հաշվին: Ընդհանուր առմամբ հանրապետության ընդերքօգտագործման հողերի մակերեսը 2015թ-ին կազմել է 13532.7 հա կամ արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողերի մոտ 37.0 և Հայաստանի Հանրապետության հողերի՝ 0.45%-ը:

Ինչպես ցույց է տրված աղյուսակ 10-ում 2005-2015թթ ժամանակաշրջանում արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողերը ավելացել են 15.6 հազար հեկտարով կամ 74.6 %-ով:

Ըստ ՀՀ հողային հաշվեկշռի՝ արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողերը 2015 թ.-ին՝ 36.6 հազ.հա, այդ թվում՝ 11.6 հազ.հա ընդերքօգտագործման հողեր (այս դասի հողերի բացվածքը բերվում է աղյուսակ 10-ում):

Միայն 2013-2015թթ-ին ընդերքօգտագործման հողերն ավելացել են 17%-ով:

Աղյուսակ 10 Արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողային ֆոնդի առկայությունը

*և բաշխումը**

	Ընդամենը հողեր	արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության հողեր	ընդերքօգտագործ ման հողեր
2013			
Արագածոտն	275632.1	2444.7	849.1
Արարատ	209003.2	2999.6	303.8
Արմավիր	124210.9	2879.7	656.6
Գեղարքունիք	148581.3	3670.1	776.2
Լոռի	379864.5	3706.3	668.8
Կոտայք	208552.9	3419.3	681.9
Շիրակ	268027.0	3880.3	1675.8
Սյունիք	450541.8	5666.3	3836.4
Վայոց Ձոր	230783.0	1998.3	1635.0
Տավուշ	270399.0	1154.2	347.3
Երևան	22328.0	3116.2	135.6
Ընդամենը	2974259.4	34935.0	11566.4
2014			
Արագածոտն	275632.1	2444.7	849.1
Արարատ	209003.0	3037.6	305.8

Արմավիր	124210.9	2874.9	656.5
Գեղարքունիք	534916.8	3670.1	1271.3
Լոռի	379864.5	3718.9	677.2
Կոտայք	208552.9	3423.2	681.9
Շիրակ	268027.0	3894.6	1690.1
Սյունիք	450541.8	7053.5	5220.6
Վայոց Ձոր	230783.0	1998.3	1635.0
Տավուշ	270399.0	1153.5	347.3
Երևան	22328.0	3114.1	132.2
Ընդամենը	2974259.4	36383.3	13466.9
2015			
Արագածոտն	275632.1	2444.6	849.1
Արարատ	209003.2	3037.5	305.8
Արմավիր	124211.4	2877.8	656.5
Գեղարքունիք	534916.8	3675.0	1271.3
Լոռի	379864.5	3937.9	739.7
Կոտայք	208553.2	3426.1	684.2
Շիրակ	268027.0	3889.4	1691.1
Սյունիք	450541.8	7059.0	5220.6
Վայոց Ձոր	230783.0	2000.8	1635.0
Տավուշ	270399.0	1154.2	347.2
Երևան	22328.1	3114.2	132.2
Ընդամենը	2974259.4	36616.6	13532.7

* ՀՀ կառավարությանն առնթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտե, հողային ֆոնդի առկայության և բաշխման հաշվետվություն

Հանրապետությունում գործող միայն մետաղական հանքավայրերի մակերեսը կազմում է մոտ 4700 հա: Երկրաբանահետախուզական աշխատանքների նպատակով հատկացված է ավելի քան 250 հազ.հա մակերեսով հողատարածք:

Հանրապետությունում առկա են 22 գործող և կոնսերվացված պոչամբարներ, որոնց գումարային ծավալային տարողունակությունը կազմում է մոտ 600 մլն. մ³, իսկ զբաղեցրած մակերեսը՝ ավելի քան 700 հա (այդ թվում՝ Թեղուտի հանքի պոչամբարը): ՀՀ բոլոր պոչամբարների պոչերը թաց տեսակի են, իսկ պոչամբարների մեծամասնությունը նախագծվել և կառուցվել է ԽՍՀՄ տարիներին՝ չունենալով ջրի փակ շրջանառություն և չպարունակելով պոչերի անվտանգ պահպանման նորագույն տեխնոլոգիաներ (ջրամերժ թաղանթապատում, գազահեռացում և այլն):

Հիմնականում ընդերքօգտագործման (այդ թվում՝ հանքաքարի հարստացման և մետաղների մշակման) տեխնադիմարտանետումների, այդ թվում ծանր մետաղների տարածման արեալները դիտվում են աղբյուրից 15-25 կմ հեռավորության վրա: Տեխնադիմարտանետումների (Ալավերդու լեռնամետալուրգիական գործարան, Ագարակի հարստացուցիչ ֆաբրիկա) հարակից տարածքներում ձևավորվել են տեխնադիմարտանետումներ (ընդհանուր մակերեսով՝ 200-250 հա): Շրջակա միջավայր արտանետված տեխնադիմարտանետումները բացասաբար են անդրադառնում հողերի ագրոքիմիական, ֆիզիկաքիմիական, ֆիզիկական ցուցանիշների վրա: Տեխնադիմարտանետված հողերում հումուսի պարունակությունը հողի վերին շերտում (0-20սմ) ստուգիչի նկատմամբ նվազել է 2.5-3.8, կալցիումը՝ 2.8-2.3, մագնեզիումը՝ 2.0-2.8, նատրիումը՝ 1.3-1.5 անգամ: Ընդհանուր և շարժուն ազոտը նվազել է՝ 1.6-1.9 և 2.8-2.4, ֆոսֆորը՝ 1.6-2.7 և 1.4-3.2, կալիումը՝ 1.4-1.2 և 1.5-1.9 անգամ [7]:³

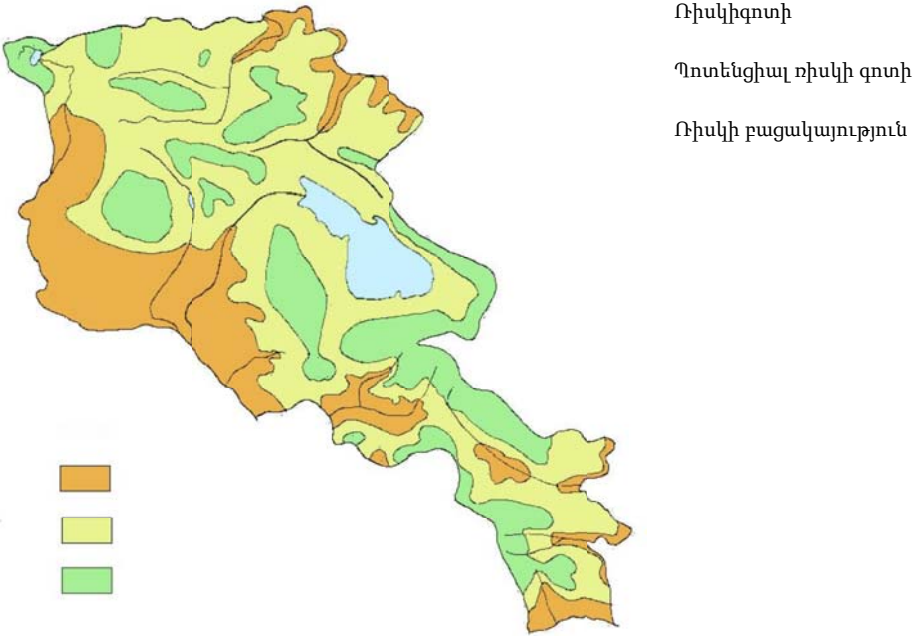
Երաշտներ⁴

Հայաստանի տարածքի 7233 կմ² (24.3 %) գտնվում է անապատացման ռիսկի գոտում, 14519 կմ² (48.8 %) տարածքը (Լոռու և Տավուշի մարզերում) անապատացվում է, միայն տարածքի 6742 կմ² (22.6 %)-ի վրա առայժմ անապատացման պրոցեսներն արտահայտված չեն [9]:

³ Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում բնական ու մարդածին վտանգավոր աղետները կրճատելու ուղեցույց, Երևան 2015

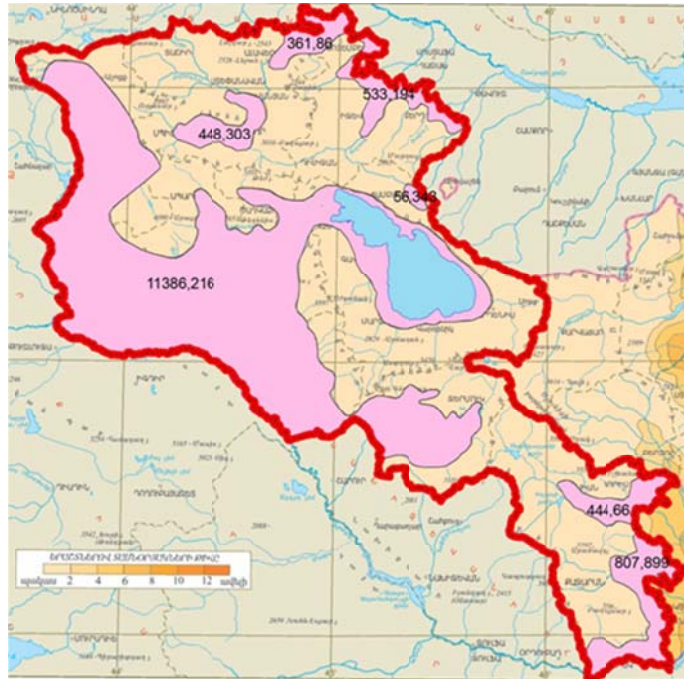
⁴ Հայաստանի Հանրապետությունում Անապատացման դեմ պայքարի ռազմավարություն և ազգային գործողությունների ծրագիր, Երևան, 2015

Քարտեզ 3: Անապատացման ռիսկի գոտին Հայաստանում

Հանրապետության տարածքում անապատացման բնական գործոններից են երաշտները, որոնց հաճախականությամբ աչքի են ընկնում Արարատյան գոգավորության ցածրադիր և նախալեռնային գոտիները, Վայոց Ձորի և Սյունիքի մարզերի առանձին շրջաններ:

Քարտեզ 4: Երաշտային տարածքները ՀՀ-ում (մանուշակագույն)

Սողանքներ

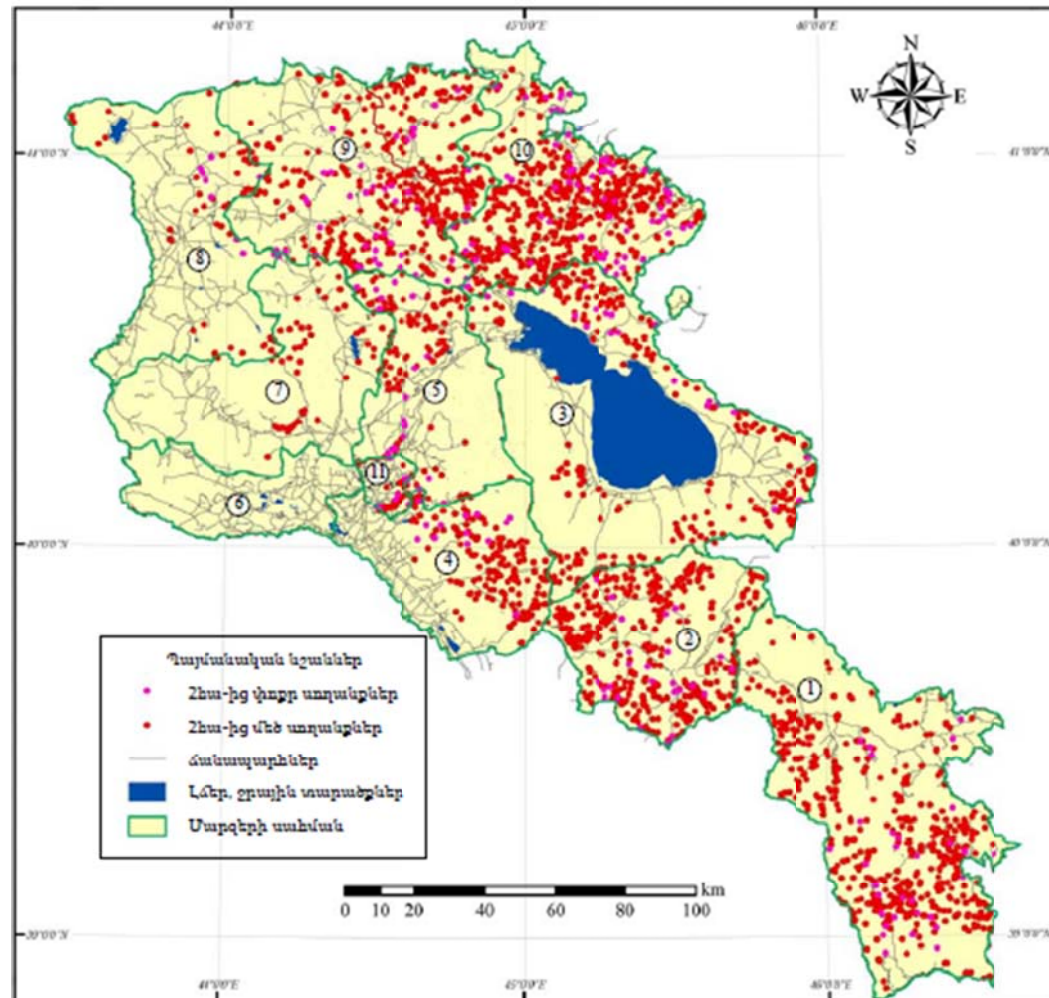
Հայաստանում բավականին տարածված են սողանքները և ցավոք վերջին տասնամյակներում տեղի ունեցած անտառահատումների, ջրերի կառավարման և ոռոգման աշխատանքների ոչ ճիշտ կազմակերպման, սողանքների զանգվածում շրջապատույտ կատարող ջրերի բալանսի փոփոխմամբ պայմանավորված դիտարկվում է դրանց վերաակտիվացում և թվի ավելացում: Հոսքերը, հիմնականում, զարգացած են Եղեգիս, Ագատ և Վեդի գետերի հովիտներում, Սևանա լճի հյուսիս-արևելյան ափին, Իջևան քաղաքի շրջակայքում և հանրապետության այլ վայրերում:

Սողանքային երևույթները ընդգրկում են շուրջ 1216 կմ² մակերես (հանրապետության տարածքի շուրջ 4.1 %), սակայն համաձայն Ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (ՃՄՀԳ) ուսումնասիրությունների ՀՀ բնակչության 15%-ը (մոտ 470,000 մարդ) ապրում է սողանքավտանգ տարածքներում, իսկ սողանքային աղետի

կառավարմանն ուղղված ՃՄՀԳ հետազոտության (2004-2006թթ.) արդյունքում հաշվառվել է 2,504 սողանք, զբաղեցնելով հանրապետության տարածքի 8%-ը:

Համաձայն «Հայաստանի գյուղատնտեսական համակարգերի խոցելիության նվազեցումը կլիմայի փոփոխությունների նկատմամբ» հետազոտության Հայաստանի շուրջ 960 համայնքներից 233-ը վնասված է սողանքներից, որոնցից ավելի քան 100-ում դիտվում է սողանքների զգալի ակտիվություն, ինչի հետևանքով վնասվել են հարյուրավոր բնակելի տներ, հաղորդակցության ուղիներ և կենսապահովման այլ օբյեկտներ, վնասվել է ավտոճանապարհների ցանցի շուրջ 3.2%-ը և երկաթգծի ցանցի` շուրջ 0.5%-ը:

Քարտեզ 5: Հայաստանի Հանրապետության սողանքները [9]

Քարտեզ 6: Խոսրովի 2007 թ սողանք-հոսքի պատկերը

Սողանքների տարածվածությունը ՀՀ-ում բերված է աղյուսակ 11-ում:

Աղյուսակ 11. ՀՀ սողանքային երևույթների տարածումն ըստ մարզերի

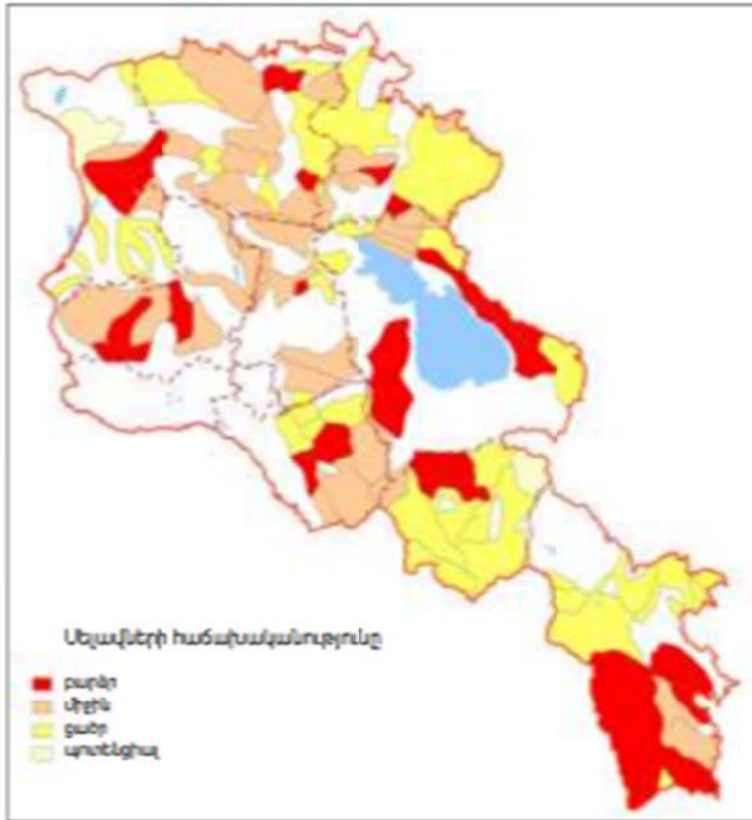
Մարզ	Տարածքի մակերես, կմ ²	Սողանքների թիվը	Սողանքների ընդհանուր մակերեսը, կմ ²	Սողանքների հարաբերական մակերեսը, %
Արագածոտն	2763.4	19	75.5	3
Արմավիր	1191.6	0	0.0	0
Երևան	222.3	152	13.0	6
Կոտայք	2034.0	110	77.8	4
Տավուշ	2740.7	151	210.6	8
Շիրակ	2682.6	23	20.6	1
Արարատ	2090.2	142	143.9	7
Գեղարքունիք	5369.6	126	202.8	4
Լոռի	3852.0	217	234.8	6
Սյունիք	4492.2	289	246.7	5
Վայոց Ձոր	2287.9	184	242.4	11

Սելավներ

Հայաստանում սելավներն ինտենսիվ արտահայտված են միջին բարձրության լեռնային գոտում, որը զբաղեցնում է հանրապետության տարածքի կեսից ավելին:

Սելավների ակտիվացումը պայմանավորված է թեք լանջերին մերկացած և հողմնահարված նյութի առկայությամբ և առատ մթնոլորտային տեղումներով: Սելավներից պարբերաբար տուժում են Երևանը, Վանաձորը, Գյումրին, Կապանը, Գորիսը, Ալավերդին և մի շարք այլ բնակավայրեր, գյուղական համայնքներ, երկաթուղիներ և ավտոճանապարհներ:

Քարտեզ 7: Հայաստանի սելավային գոտիներն ըստ երևույթի կրկնման

Նկար 5-13. Հայաստանի սելավային գոտիներն ըստ երևույթի կրկնման

Սելավների տարածվածությունը ՀՀ-ում ներկայացված է Քարտեզ 7-ում, իսկ սելավաբեր շրջաններն ըստ մարզերի՝ աղյուսակ 12-ում:

Սելավներն առավել վտանգավոր են ընդերքօգտագործման շրջաններում, որտեղ առկա են ահռելի մակերսներ զբաղեցնող լանդշաֆտի մերկացումներ, լցակույտեր, բացահանքեր, ինչպես նաև պոչամբարներ, որոնցում պարունակվում են տարբեր տեսակի մետաղներ և վտանգավոր նյութեր:

Աղյուսակ 12. Սելավներ շրջաններն ըստ մարզերի [10]⁵

Մարզ	Տարածքի մակերես, կմ ²	Սելավաբեր շրջանների թիվը	Սելավաբեր շրջանների մակերեսը, կմ ²	Սելավների հարաբերական մակերեսը, %
Արագածոտն	2763.37	8	1441.3	52
Արմավիր	1191.6	0	0.0	0
Երևան	222.3	0	0.0	0
Կոտայք	2034.0	7	867.3	43
Տավուշ	2740.7	8	2147.0	78
Շիրակ	2682.6	8	1102.3	41
Արարատ	2090.2	6	1033.6	49
Գեղարքունիք	5369.6	10	1551.4	29
Լոռի	3852.0	17	2494.6	65
Սյունիք	4492.2	13	3153.9	70
Վայոց Ձոր	2287.9	10	2277.3	100

Հողերի աղակալում

Հանրապետությունում հողերի բնական աղակալումը տարածված է հարթավայրերի ցածրադիր տարածքներում, ուր ստորգետնյա ջրերի մակարդակը մոտ է երկրի մակերևույթին: Տարբեր մասնագիտական գնահատականներով դրանց

⁵Երրորդ ազգային հաղորդակցությունը Կլիմայի փոփոխության վերաբերյալ, Երևան 2015, Լուսաբաց հրատարակչություն, էջ 190

ընդհանուր մակերեսը կազմում է 28-40 հազ.հա: Սակայն ազգային զեկույցներում չափազրված է մոտ 30 հազ.հա աղակալած հողեր՝ հիմնականում Արմավիրի և Արարատի մարզերում: Նշենք, որ նախկինում մեկյոթացվել էր մոտ 5400 հա աղուտ-ալկալիական հողեր, սակայն դրենաժային հասամակարգի փակված լինելու արդյունքում Արարատյան դաշտավայրի հողերի աղակալումը շարունակվում է:

5.3. Կենսաբազմազանություն

Տարածաշրջանը, որտեղ գտնվում է Հայաստանը, այսինքն՝ Կովկասն իր բացառիկ հարուստ կենսաբազմազանությամբ Բնության Համաշխարհային Հիմնադրամի կողմից (WWF) ընդգրկված է համամոլորակային նշանակություն ունեցող 200 էկոտարածաշրջանների ցանկում, իսկ Conservation international կազմակերպությունն այն ճանաչել է որպես վտանգված տարածք և ներառել 34 Առանցքային Վտանգված Տարածքների ցուցակում: ՀՀ տարածքը հանդիսանում է տարածաշրջանում բուսական և կենդանական աշխարհների ձևավորման օջախներից մեկը, մի շարք միգրացվող կենդանիների և չվող թռչունների տարանցիկ հանգստավայր, իսկ նրանց մի մասի համար նաև բնադրավայր:

Հայաստանը համարվում է մշակաբույսերի ծագման աշխարհի հինգ կենսացենոզներից մեկը:

Երկրի տարածքում հայտնի են շուրջ 3600 տեսակի բարձրակարգ ծաղկավոր բույսեր, 4700 տեսակի սնկեր, ավելի քան 17500 տեսակի կենդանիներ, այդ թվում՝ շուրջ 540 ողնաշարավոր և դեռևս չճշգրտված մեծաթիվ ստորակարգ բույսեր ու մանրէներ:

Այսօր հանրապետությունում գործում է 3 պետական արգելոց՝ «Խոսրովի անտառ», «Շիկահող» և «Էրեբունի», որոնք զբաղեցնում են 35439,6 հա տարածք, կամ ՀՀ ընդհանուր տարածքի 1,19 %:

Պահպանվող տարածքներն ու դրանց թափոնների կառավարումը

Գործում է 4 ազգային պարկ՝ “ Սևան՝ “Դիլիջան”, “ Արփի լիճ”, և “ Արևիկ”, որոնք զբաղեցնում են 236802.1 հա տարածք, կամ ՀՀ ընդհանուր տարածքի 7.96 %:

Կան 27 պետական արգելավայրեր, որոնք զբաղեցնում են՝ 114812.7 հա տարածք, կամ ՀՀ ընդհանուր տարածքի 3.95 %:

Հայաստանում առկա է 232 բնության հուշարձան:

ՀՀ-ում պահպանվող տարածքները կազմում են հանրապետության տարածքի 13 % :

Եթե հանենք Սևանա լճի մակերեսը կմնա 6-7 %: Ըստ կարգի ամեն երկիր պահպանության տակ է դնում իր ընդհանուր տարածքի շուրջ 17 %:

Հայաստանում հատուկ պահպանվող տարածքները կազմում են 385 հազ. հա, անտառային հողերը՝ 334,3 հազ. հա, որից անտառածածկ տարածքները՝ 289,5 հազ. հա: Վերը նշված 232 բնության հուշարձաններից 106-ը երկրաբանական են, 48-ը՝ ջրաերկրաբանական, 40-ը՝ ջրագրական, 21-ը՝ կենսաբանական և 17-ը՝ բնապատմական: Ամենաշատ բնության հուշարձանները գտնվում են Սյունիքի մարզում՝ 56, Վայոց ձորի մարզում՝ 49-ը, Կոտայքում՝ 33:

Աղբահանությունը Հայաստանի ԲՀՊՏ-ներում անկանոն կերպով է իրականացվում. այն պլանավորված չէ, և չի իրականացվում կազմակերպված կերպով: Հավանաբար միակ բացառությունը «Սևանի ազգային պարկ» ԲՀՊՏ-ն է, որտեղ աղբը հավաքվում է հանրային լողափերում և միայն սեզոնի ժամանակ:

Անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել ԲՀՊՏ-ներում թափոնների կառավարմանը, քանի որ մոտ ապագայում այս խնդիրը, էկո-տուրիզմի զարգացման հետ միասին, կդառանա առաջնահերթություն:

5.3.1. Վայրի բնություն

Հայաստանի համար առավել զգայուն և վտանգված տարածք է համարվում Սևանա լիճը իր էնդեմիկ ձկնատեսակներով և խմելու ջրի հսկայական պաշարով: Զգայուն է համարվում նաև ԼՂՀ տարածքը, որն ունի հարուստ կենսաբազմազանություն , սակայն գտնվում է զինված հակամարտությունների գոտում:

ՀՀ-ում բուսական և կենդանական տեսակները, էնդեմիկների քանակները և տեսակների հանդիպման հաճախականությունները

Ստորև բերված աղյուսակներում ներկայացված են ՀՀ-ում բուսական և կենդանական տեսակների, էնդեմիկների քանակները և տեսակների հանդիպման հաճախականություններն՝ ըստ կարգաբանական խմբերի:

Աղյուսակ 13. ՀՀ-ում բուսական և կենդանական տեսակների և էնդեմիկների քանակն ըստ կարգաբանական խմբերի

Կարգաբանական խմբեր	Տեսակների քանակը	Էնդեմիկների քանակը
Բույսեր՝		
Ջրիմուռներ	388	--
Սնկեր	4167	2
Քարաքոսեր	300	--
Մամուռներ	395	--
Անոթավոր բույսեր	≈ 3600	125
Ընդամենը՝	≈ 8850	127
Կենդանիներ՝		
Անողնաշարավորներ	≈ 17000	316
Ձկներ	39	9
Երկկենցաղներ	7	1
Սողուններ	53	6
Կաթնասուններ	83	6
Թռչուններ	353	1
Ընդամենը՝	≈ 17523	339

Աղյուսակ 14.22-ում տեսակների հանդիպման հաճախականությունն ըստ կարգաբանական խմբերի (հատ/հազ քառ.կմ.)

Կարգաբանական խմբեր	Տեսակների քանակը ՀՀ-ում	Տեսակների քանակը 1000 քառ. կմ-ի վրա	
		Հայաստանի Հանրապետությունում	Աշխարհում
Բույսեր՝			
Ցածրակարգ բույսեր	4855	161,8	0,15
Բարձրակարգ բույսեր	≈ 4000	131,66	1,67
Կենդանիներ՝			
Փափկամարմիններ	155	5,16	0,10
Հողվածոտանիներ	≈ 5900	194,33	5,86
Ձկներ	39	1,31	0,05
Երկկենցաղներ	7	0,23	0,02
Սողուններ	53	1,76	0,05
Կաթնասուններ	83	2,76	0,03
Թռչուններ	353	11,86	0,06

Բիոտոպների կորուստը տեղի է ունենում բաց հանքարդյունաբերության, շինարարության, գյուղատնտեսական պրակտիկայի, հատումների, ՀԷԿ արտադրության, հանգստի եւ զբոսաշրջության ոլորտների զարգացման արդյունքում:

Քաղաքային թափոնների հեռացումն ուղղակիորեն դեպի շրջակա միջավայր, կենսաբազմազանության վայրեր, հատուկ պահպանվող տարածքներ և ջրային գոտիներ ազդում է Հայաստանի կենսաբազմազանության վրա:

Թափոնների դատարկումը հանգեցնում է հողում վնասակար քիմիական նյութերի կուտակման, պինդ և գազային մասնիկների միջոցով օդի աղտոտվածության, ստորգետնյա ջրերի և գետերի աղտոտման, արդյունաբերական թափոնների և պոչամբարների կուտակման և լանդշաֆտային դեգրադացիայի, աճի համար անբարենպաստ պայմանների, անտառային էկոհամակարգերի արժեքավոր, սպառնալիքի տակ գտնվող և հազվագյուտ տեսակների վերացման, արտադրողականության և բերքատվությունն որակի նվազեցման: Կենսաբազմազանության վրա թափոնների բացասական ազդեցության արդյունքում բնակչությունը բախվում է տարբեր առողջական խնդիրների, էկոհամակարգի հնարավորությունների կազմալուծման հետևանքով եկամտի անկման, կենսաբազմազանության / ազդեցության կենսաբազմազանության որակի կրճատման, ինչը ազդում է գյուղատնտեսության և առևտրի վրա, որը ծառայում է որպես համայնքներում եկամուտի հիմնական աղբյուր:

Հողի և ջրի աղտոտումը, հողի կենսաբազմազանության (անողնաշարավորներ, բակտերիաներ) վերացումը, տեսակների փոփոխությունը, արժեքավոր ու հազվագյուտ բուսատեսակների կրճատումը և էկոհամակարգի կազմալուծման արդյունքում առողջական խնդիրների առաջացումը՝ հանքային պարատանյութերի օգտագործված քանակի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների և համապատասխան մոնիտորինգի բացակայության պարագայում, տեղի են ունենում թափոնների ու բնապահպանական աղտոտման բացասական ազդեցության հետևանքով:

Կենսաբազմազանության և էկոհամակարգի փոփոխությունները խախտում են ջրային ռեժիմը և ագրարային ու անտառային հատվածների ներկա իրավիճակը, ինչը կարող է լուրջ սպառնալիք հանդիսանալ մարդկային առողջության, սննդի և ջրի մատակարարման համար:

5.3.2. Կենսաբազմազանության սպառնալիքները

Հանրապետությունում առավել խոցելի են համարվում Սյունիքի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Կոտայքի մարզերը, որտեղ առավել ինտենսիվ են ընթանում հանքարդյունահանման գործընթացները: Այս տարածքներում են գտնվում Ագարակի և Ալավերդու պղնձամոլիբդենային կոմբինատները, Քաջարանի, Թեղուտի և այլ հանքավայրերը, որոնք հանրապետության արդյունաբերության համար ունեն առանցքային նշանակություն:

Այսօր ՀՀ-ում կա 22 գործող և կոնսերվացված պոչամբար, որոնց գումարային տարողությունը 600-700 մլն. է, իսկ զբաղեցրած մակերեսը՝ 700 հա: Բոլոր պոչամբարների մոտ կենդանիներ են արածեցվում: Բոլոր պոչամբարները թաց տիպի են, իսկ աշխարհում ընդունված է չոր տիպը:

3780 հա գյուղ. նշանակության հողեր դարձել են քայքայված: ՀՀ-ի հողերի 81,9%, կամ 24353 կմ² ենթարկված է տարբեր աստիճանի անապատացման: Այս տարածքները հարուստ են կենսաբազմազանությամբ և շարունակական զարգացման արդյունքում դառնում են առավել խոցելի:

5.3.3. Կենսաբազմազանության սպառնալիքները արդյունաբերության հետևանքով, հանքարդյունաբերական թափոններ, ցեմենտի արտադրության թափոններ, գյուղատնտեսական թափոններ

Հանքարդյունաբերության հիմնական աշխարհագրական – էկոլոգիական հետևանքները, որոնք նույնպես սպառնում են կենսաբազմազանությանը, ներառում են հողային ծածկույթին հասցված վնասը, պոչամբարների տարածումը, թափոնների կուտակումները, եւ ջրային ռեսուրսների աղտոտումը: Բնական է, որ այդ վնասը՝ հողածածկույթի վերացումը և թափոնների կուտակումը վստահաբար առաջացնում են բույսերի ու կենդանիների համայնքների ֆրագմենտացիա, խախտում են կենդանիների միգրացիոն ուղիները և անգամ սպառնում են որոշ հազվագյուտ տեսակների գոյությանը: Հանքերի պոչամբարների և հանքաքարի վերամշակման գործարանների տարածումը շարունակում է անհանգստացնել: Դրանցից որոշներում (օրինակ՝ Ախթալա, Լոռու մարզ, հյուսիսային Հայաստան) հանքահարստացումը կատարվում է ֆլոտացիոն եղանակով, որի արդյունքում բնությունը աղտոտվում է միայն մի քանի մակերեսային ակտիվ նյութերի միջոցով, որոնք բացասական ազդեցություն են ունենում ջրային էկոհամակարգերի վրա: Մինչդեռ, այնարտադրությունների դեպքում, որոնք կիրառում են հին տեխնոլոգիաներ, շատ ավելի վտանգավոր նյութեր են օգտագործվում՝ արտադրելով շատ ավելի թունավոր թափոններ: Համաձայն ՀՀԳԱԱ Էկոլոգանոսֆերային էկոլոգիական հետազոտությունների կենտրոնի տվյալների՝ հողի և ջրի աղտոտումը երկրի բազմաթիվ տարածքներում էականորեն գերազանցում է առավելագույն թույլատրելի կոնցենտրացիաները, և աղտոտման հիմնական աղբյուրը պոչամբարների արտահոսքն է:

Ցեմենտ արտադրող գործարանը նույնպես բացասական ազդեցություն ունի: Ոչ կատարյալ տեխնիկական սարքավորման պատճառով ցեմենտի փոշին արտանետվում է օդ, ինչը ազդում է բնական էկոհամակարգերի և դրանց

բաղադրիչների վրա՝ փոխելով հողի պայմանները, ինչպես նաև ազդեցություն ունենալով անողնաշարավորների ֆաունայի և բույսերի ֆոտոսինթետիկ գործունեության վրա: Մակերևույթի ջրային ուղիները և լանդշաֆտները աղտոտվում են նաև պինդ կենցաղային թափոնների միջոցով:

Գյուղատնտեսության հիմնական սպառնալիքը պարարտանյութերի և թունաքիմիկատների չափից ավելի օգտագործումն է: Միևնույն ժամանակ հաճախ օգտագործվում են ժամկետանց նյութեր՝ ավելի բարձր արտադրողականության նպատակով ավելի մեծ քանակությամբ, ինչը լուրջ սպառնալիք է հանդիսանում մարդկային առողջությանը գյուղատնտեսական արտադրանքի միջոցով: Այս գործընթացի վերաբերյալ պաշտոնական տվյալներ գոյություն չունեն:

Գյուղատնտեսության ոլորտում շրջակա միջավայրի հետ կապված խնդիրները ներառում են ոչ արդյունավետ ոռոգման արդյունքում առաջացած ջրային կորուստները, ինչպես նաև հողի աղակալումը, էրոզիան, գյուղատնտեսական աղբի պատճառով առաջացած աղտոտումը: Ներկայում վարելահողերի մոտ 33%-ը կամ 150 հազար հեկտարը չի օգտագործվում այդ նպատակով: Մա սպառնում է վայրի կենսաբազմազանությանը, քանի որ լքված մշակելի հողերը ծածկվում են ագրեսիվ մոլախոտերով և դառնում են դրանց վերարտադրության կենտրոնը: Բնական էկոհամակարգերի՝ որպես արոտավայրեր օգտագործման դեպքում, ամենամեծ սպառնալիքը արոտավայրերի բեռի անհամամասնական բաշխումն է, երբ հեռավոր արոտավայրերում արածումը թերի է լինում: Մա հանգեցնում է էկոհամակարգերի փոփոխության, մասնավորապես՝ ալպյան մարգագետիններով ալպյան գորգերի փոխարինմանը, ինչպես նաև ենթալպյան մոլախոտերի ակտիվ ներթափանցմանը ալպյան էկոհամակարգեր: Ներկայում դիտարկվում է ջրային էրոզիայի ակտիվացում և ճահճային տարածքների ընդլայնում 12 բնական արոտավայրերում: Ջրի օգտագործումը գյուղատնտեսության և էներգիայի արտադրության ոլորտի զարգացման նպատակով հաճախ հանգեցնում է ջրային ուղիների չորացման, ինչը առաջ է բերում ափամերձ և ջրային էկոհամակարգերի՝ հատկապես ձկնատեսակների և դրանցով կերակրվող տեսակների վերացում: Ջրային ուղիների մաքրման և փոփոխման աշխատանքները հաճախ հիմնավորված չեն և հանգեցնում են գետերի բիոտոպերի, այդ թվում՝ ձկների կերերի ու դրանց ձվադրման տարածքների վերացմանը:

5.3.4. Այլ սպառնալիքներ

Զբոսախնջույթի վայրերի աղտոտումը կենդացային աղբի միջոցով նույնպես խնդիրներ է առաջացնում, հասկապես եթե նման վայրերը հարմարեցված չեն հանգստի նպատակներին՝ համապատասխան ծառայությունների տրամադրմամբ: Վերջին տարիներին իրավիճակը բարելավվել է, մասնավորապես Հաղարծինի կիրճում՝ Դիլիջանի ազգային պարկում, որտեղ ստեղծվել են բացօթյա հանգստի համար նախատեսված հատուկ վայրեր, նույնը նախատեսվում է նաև որոշ այլ հաճախ այցելվող տարածքներում, ինչպիսիք են Գառնին, Օրգովը և այլն, թեև մասշտաբը բավարար չէ:

Կլիմայի փոփոխությունը և ջերմոցային գազերը

Ըստ կլիմայի փոփոխության առաջին ազգային հաղորդագրության ՀՀ-ում ամենալավատեսական գնահատականով կանխատեսվում էր 2100թ-ին միջին տարեկան ջերմաստիճանի բարձրացում 1.7 աստիճանով և տեղումների նվազում՝ 10%-ով: Հայաստանի 2-րդ հաղորդագրության պատրաստման ժամանակ (2006թ.) արձանագրված միջին տարեկան ջերմաստիճանի բարձրացումը 1961-1990թ.թ. միջինի նկատմամբ կազմել էր 0,85°C, իսկ ընդհանուր տեղումների նվազումը 6%: 2012թ. Տվյալներով ամբողջ տարածքի միջինացված ջերմաստիճանը բարձրացել է 1,03 °C-ով, իսկ տեղումները նվազել են 10 %-ով:

Կլիմայի փոփոխությունը Հայաստանի մշակաբույսերի վրա կրթողի երեք հիմնական ազդեցություն: Նախ յուրաքանչյուր մշակաբույսի աճեցման գոտին մինչև 2030 թ. Վեր է բարձրանալու 100 մետրով, իսկ մինչև 2100թ.՝ 200-400 մետրով: Մշակաբույսերի աճեցման համար ավելի մեծ տարածքներ կառաջանան բարձր գոտիներում, որը որոշակի մրցակցություն կառաջացնի բարձր գոտիներում արտավայրերի ու խոտհարքների հետ:

Երկրորդը՝ եթե ոռոգման մակարդակը չբարձրացվի և ոռոգվող տարածքները չընդլայնվեն, բարձր ջերմաստիճանների, գոլորշիացման ավելացման և Հայաստանի շատ տարածքներում տեղումներին վազումը բերելու է մշակաբույսերից շատերի արտադրողականության կրճատմանը:

Երրորդը՝ եղանակի փոփոխություններն այնպիսի վնաս են պատճառելու մշակաբույսերին և հողերին, ինչը հնարավոր է կանխատեսել միջին ջերմաստիճանների բարձրացման կամ տարեկան տեղումների փոփոխությունների հիման վրա:

Կլիմայի փոփոպությունը շատ կարևոր է Հայաստանի պես երկրների համար, քանի որ երկիրը ավելի խոցելի է դրանկատմամբ: Այս առումով, անհրաժեշտ է նվազեցնել արտանետումները և դրանք հասցնել ընդունելի նվազագույն քանակի, որը կարող է կլանվել բնության կողմից (օվկիանոսներ ու բուսականություն)՝ կանխելով գազի կոնցենտրացիաները մթնոլորտում:

Արտանետումների ավելցուկը պետք է աստիճանաբար կրճատվի երկրների կողմից՝ մեկ շնչի հաշվարկով իրենց բաժին ընկածի չափով:

Հայաստանում, ինչպես Խորհրդային Միության նախկին այլ երկրներում, արտանետումները կտրուկ նվազել են 1990թ.-ի համեմատ և մինչև այժմ մնում են 1990թ.-ի համեմատ ավելի ցածր մակարդակում:

Ըստ կլիմայի փոփոխության փորձագետների միջկառավարական խմբի վերջին գնահատականների՝ նոր մարտահրավերների հետ կապված հիմնական եզրահանգումները հետևյալն են.

Կլիմայական համակարգի տաքացումն աներկբա է և բխում է մթնոլորտի և օվկիանոսի միջին ջերմաստիճանի աճի, ձյան և սառույցի լայնածավալ հալոցքի և ծովի մակարդակի աճի դիտարկումներից:

20-րդ դարի երկրորդ կեսից դիտարկված ջերմաստիճանի աճը ջերմոցային գազերի կոնցենտրացիաների աճի հետևանք է:

Վերջին 11 տարիները (սկսած 1850թ.-ից) դիտարկված ամենատաք 12 տարիների շարքում են:

Ջերմաստիճանի աճի տեմպը ($0,13^{\circ}\text{C}/10$ տարի) վերջին 50 տարում 2 անգամ ավելի է, քան վերջին 100 տարում:

Ջերմաստիճանի ընդհանուր աճը 20-րդ դարի ընթացքում կազմել է $0,74^{\circ}\text{C}$,

Ծովի մակարդակի բարձրացման տեմպը՝

ա) 1961-2003 թթ. - $1,8$ մմ/տարի

բ) 1993 – 2003 թթ. – $3,1$ մմ/տարի

Հետագա 2 տասնամյակներում նախատեսվում է ջերմաստիճանի բարձրացում $0,2^{\circ}\text{C}/10$ տարի:

Նույնիսկ, եթե ջերմոցային գազերի կոնցենտրացիաները մնան 2000թ. մակադակին, ջերմաստիճանի բարձրացումը կկազմի $0,1^{\circ}\text{C}/10$ տարի:

Ըստ ջերմոցային գազերի արտանետումների տարբեր սցենարների՝ ջերմաստիճանն առաջիկա 100 տարիների ընթացքում կաճի 1,8-4° C, իսկ ծովի մակարդակը կբարձրանա 0,18-0,59 մետրով:

Հայաստանը փոքր երկիր է և նրա համար կարևոր նշանակություն ունեն ջերմոցային գազերի (CO₂, մեթան, ջրի գոլորշի, ազոտի երկօքսիդ) արտանետումները: Եթե համեմատենք նրան Չինաստանի հետ, որն արտադրում է ՋԳ-ների 21,9 % կամ ԱՄՆ-ի՝ 18,1 %, Հնդկաստանի՝ 6.6 %, ՌԴ-ի՝ 5,1 %, Ճապոնիայի՝ 3,7 % հետ, ապա Հայաստանը գրեթե չի աղտոտում շրջակա միջավայրը: Հայաստանը չունի ՋԳ-ների արտանետումների նվազեցման պարտավորություններ և ընդգրկված չէ «ՄԱԿ-ի կլիմայի փոփոխության շրջանակային կոնվենցիա» -ի հավելված 1-ի մեջ: Մեզ մոտ արտանետումների մակարդակը նվազել է և այժմ 1 շնչի հաշվով տարեկան արտանետվում է 0.0015 Գգ CO₂, որը կազմում է 1 շնչին բաժին ընկնող համաշխարհային ցուցանիշի՝ 0,0043 Գգ 1/3 մասը:

ՋԳ-ների կրճատման ուղղությամբ նախատեսվող ծրագրերում ՀՀ-ի համար կարելի է նշել թռչնաֆաբրիկաներում թռչնաղբի օգտագործումը, որպես վառելիք և նույն նպատակով օգտագործել օրինակ Նուբարաշենի աղբավայրը: ՀՀ-ում կանխատեսվում է ՋԳ-ների ընդհանուր արտանետումների աճ՝ մինչև 23 հազ. տոննա առանց միջոցառումների իրականացման և 15 հազ. տոննա, եթե իրականացվեն նախատեսված միջոցառումները:

Արտանետումների քանակը կրճատելու համար անհրաժեշտ է կատարել էներգախնայողություն և էլեկտրաէներգիա արտադրել գազով:

Պետք է ավելացնել անտառապատ տարածքները, քանի որ հենց սրանք են կլանում ՋԳ-ները: Ապահով կենսագործունեության համար 1 շնչին ընկնում է 15-24 քմ կանաչ տարածք: 2005 թվականին ՀՀ-ում այդ թիվը կազմում էր 4-5քմ, իսկ Երևանում՝ ըստ քաղաքապետարանի՝ 7-8քմ:

Հստակ չի կարելի ասել, թե գազերից, որն ավելի մեծ դեր ունի երկրի ջերմոցային էֆեկտի առաջացման մեջ, սակայն ենթադրվում է, որ ջրային գոլորշին 36-70 %, CO₂-ը՝ 9-26 %, մեթանը՝ 4-9 % և ազոտը՝ 3-7 % դեր ունեն այդ երևույթի առաջացման մեջ:

Հայաստանում հիմնական ՋԳ-ների ընդհանուր արտանետումներում ածխածնի երկօքսիդի մասնաբաժինը կազմել է 62.8 %, մեթանինը՝ 34,2 %, ազոտի եկօքսիդինը՝ աճել է 3 %-ով (2000թ.):

Մեթանի արտադրության հիմնական աղբյուրներն են աղբանոցները, գոմաղբը և բրնձի դաշտերը:

Ջերմոցային գազերի կադաստր

ՋԳ ազգային կադաստրը ներառում է ՋԳ արտանետումների և կլանումների գնահատումը բազային՝ 2010թ. և միտումները՝ 2000-2010թ.թ. ժամանակահատվածի համար: Հաշվի են առնվել հետևյալ ոլորտները՝ «Էներգետիկա», «Արդյունաբերական պրոցեսներ և արտադրանքի օգտագործում» (ԱՊԱՕ), «Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և այլ հողօգտագործում» (ԳԱՏԱՀ), «Թափոններ»:

2010 թվականին ՀՀ-ում ՋԳ ընդհանուր արտանետումները կազմել են 7463,6 Գգ CO₂ համարժեք: 1990 թ. համեմատությամբ ՋԳ արտանետումները կրճատվել են 70 %-ով, իսկ 2000 թ. համեմատությամբ՝ աճել 26 %-ով:

Աղյուսակ 17. ՀՀ-ում ջերմոցային գազերի արտանետումներն ըստ սեկտորների (Գգ), 2010 թ

Սեկտորներ	CO ₂	CH ₄	N ₂ O	HFC	CO ₂ համ.
Էներգետիկա	4231.0	35.64	0.094	0	5008.6
Արդյունաբերական պրոցեսներ և արտադրանքի օգտագործում	225.9	0	0	0.133	481.1
Գյուղատնտեսություն	0	44.26	1.26	0	1320.5
Թափոններ	7.64	27.77	0.202	0	653.4
Ընդամենը	4464.54	107.67	1.556	0.133	7463.6

**Առանց անտառային տնտեսության և այլ հողօգտագործման:*

2010 թվականի ՋԳ-ների 59.8 %-ը բաժին է ընկնում ածխաթթու գազին, 30,3 %-ը մեթանին, 6,5 %՝ ազոտի ենթօքսիդին, 3.4 5 ֆտոր գազերին: Արտանետումների բաշխումն ըստ հիմնական սեկտորների հետևյալն են.

«Էներգետիկա՝ 67 %, ԱՊԱՕ՝ 6,4 %, գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և այլ հողօգտագործում (ԳԱՏԱՀ)՝ 17.9 % և թափոններ՝ 8,7 %»:

Աղյուսակ 18. ՋԳ արտանետումների միտումները 2000-2010 թ.թ.

ՀՀ-ում ջերմոցային գազերի արտանետումները (Գճ CO2 համ)

Գազ	2000թ.	2003թ.	2005թ.	2008թ.	2010թ.
CO2	3207.0	3181.9	4077.7	5109.1	4464.6
CH4	1844.7	1869.1	2097.5	2458.0	2261.0
N2O	479.8	569.4	632.1	483.9	482.8
HFCs	3.7	17.8	45.0	173.0	255.2
Ընդամենը	5535.2	5638.2	6852.3	8224.0	7463.6

2000-2008թ.թ ընդհանուր առմամբ, նկատվել է ՋԳ արտանետումների աճ, որը պայմանավորված է տնտեսական զարգացման բարձր տեմպերով, իսկ՝ 2009-2010թ.թ.՝ իջեցում, հիմնականում «Էներգետիկ» և «ԱՊԱՕ» սեկտորներում՝ պայմանավորված համաշխարհային տնտեսության ժգնածամով:

F գազերի (HFCs), որոնք օգտագործվում են, որպես օզոնաքայքայիչ նյութերի փոխարինողներ, արտանետումների ավելացումը, հիմնականում պայմանավորված է սառեցման և օդորակման զարգացման հետ:

Այս ամբողջ գործընթացից անկախ իրականացվում է մթնոլորտային օդի աղտոտվածության մոնիտորինգ, որը մի կողմից հնարավորություն է տալիս գնահատել պահպանությանն ուղղված գործունեությունը, մյուս կողմից բացահայտում է խնդրահարույց աղտոտիչները և դրանք արտանետող խոշոր աղտոտման աղբյուրները՝ հանդիսանալով մթնոլորտային օդի պահպանության զարգացման դրդապատճառ: Մթնոլորտային օդի վիճակը գնահատելու համար սահմանվում են մթնոլորտային օդն աղտոտող նյութերի սահմանային թույլատրելի խտությունների և ֆիզիկական վնասակար ներգործությունների սահմանային թույլատրելի նորմատիվներ:

Վնասակար նյութերի արտանետումների աղբյուրները բաժանվում են 2 խմբի՝ աղտոտման անշարժ աղբյուրներ (կայանքներ, սարքավորումներ) և աղտոտման շարժական աղբյուրներ (ավտոտրանսպորտ, այլփոխադրամիջոցներ): Ներկայում արտանետումների պետական հաշվառման և նորմավորման ոլորտում ընդգրկված են 1483 կազմակերպություն՝ արտանետման ավելի քան 3850 աղբյուրներով: Դրանք ընդգրկում են հանրապետությունում անշարժ աղբյուրներից կատարվող արտանետումների ավելի քան 90%-ը, և դրանց նկատմամբ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրականացվում է պետական վերահսկողություն ՀՀ բնապահպանական պետական տեսչության

կողմից: Աղտոտման շարժական աղբյուրների արտանետումների սահմանափակումը հիմնված է վառելիքի որակի և շարժիչի որակի և սարքինության վրա:

Ավտոտրանսպորտից արտանետումների կրճատման նպատակով ՀՀ կառավարության կողմից ընդունվել է հայեցակարգ և միջոցառումների ծրագիր, արգելվել է կապարացված բենզինի օգտագործումը և արտանետումների չեզոքացուցիչներ չունեցող ավտոմեքենաների ներմուծումը: Վերջին տարիների ընթացքում մոտ 10 անգամ նվազեցվել է բենզինում և դիզելային վառելիքում ծծմբի պարունակության թույլատրելի քանակությունը: Տարեց տարի ավելացել է սեղմված բնական գազի օգտագործումը՝ ի հաշիվ բենզինի օգտագործման պակասեցման: Այս ամենի արդյունքում զգալիոր են զսպվել է վնասակար արտանետումների աճը ավտոտրանսպորտից:

Հայաստանում դեռևս չեն գործում ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության (ISO) համակարգերը և չկա բնապահպանական խնդիրների նկատմամբ “բարի կամքի” մոտեցում: Թերի է նաև իրազեկումը այս ոլորտում: Հետևապես, եթե արտանետման չափաքանակները բավարարում են արտանետման թույլտվություն ստանալու համար, ձեռնարկությունները որևէ լուրջ քայլեր կամ ներդրումներ չեն ձեռնարկում իրենց տեխնոլոգիաները փոխարինելու համար: Անշարժ աղբյուրների համար տեխնոլոգիական նորմավորման սկզբունքը և նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրումը ներկայում հանդիսանում են մթնոլորտային օդի պահպանության կարևորագույն խնդիր:

5.4. Մթնոլորտային օդ

5.4.1. Վնասակար նյութերի արտանետում

Վնասակար նյութերի արտանետումը ազդում է շրջակա միջավայրի վրա: Ներքոնշյալ աղյուսակները ներկայացնում են կայուն աղբյուրներից ու տրանսպորտից արտանետվող վնասակար նյութերի քանակն ու բաշխումը:

Աղյուսակ 15. Կայուն աղբյուրներից ու տրանսպորտից արտանետվող վնասակար նյութերի քանակն ու բաշխումը ՀՀ մարզերում ու

Երևանում, 2012

	Արտանետվող վնասակար նյութերի քանակը	Կլանվող վնասակար նյութերի	Մթնոլորտ արտանետվող նյութերի քանակը
Երևան	18734,2	3518,6	15215,6
Արագածոտն	608,3	--	608,8
Արարատ	148314,2	146728,2	1586,0
Արմավիր	3127,1	--	3127,1
պաշտոնյաները	2345,4	--	2345,4
Լոռի	40540,3	--	40540,3
Կոտայք	23271,6	1296,0	21975,6
Շիրակ	1987,6	--	1987,6
Փյունիկը	8775,8	156,0	8619,8
ՎայոցՁոր	3121,6	4,5	3117,1
Տավուշ	18289,4	--	18289,4
Ընդհանուրը	269115,5	151703,3	117412,2

Աղյուսակ 16. Փոխադրամիջոցների պատճառով վնասակար նյութերի քանակը և համապատասխան ցուցանիշները (2007-

2012)

Ամսաթիվ	Արտանետումներ		
	Ընդհանուրը (տոննա)	Ըստ մ քմ-ի (տոննա)	Մեկ շնչի հաշվով (կգ)
2007	149659,8	5,0	46,4
2008	172155,9	6,0	53,2
2009	160406,9	5,6	49,5

2010	166450,9	5,8	51,1
2011	154675,8	5,4	47,3
2012	142417,7	5,0	47,1

Մթնոլորտային օդի պահպանության կառավարումն իրականացվում է հետևյալ սկզբունքով՝ արտանետումների նորմավորում (սահմանափակում), հաշվառում և վերահսկողություն:

Արտանետումներ

Անշարժ աղբյուրներից վնասակար նյութերի արտանետումները

Ներկայում արտանետումների պետական հաշվառման և նորմավորման ոլորտում ընդգրկված են մոտ 1514 (1483) կազմակերպություն՝ արտանետման ավելի քան 3850 աղբյուրներով: Դրանք ընդգրկում են հանրապետությունում անշարժ աղբյուրներից կատարվող արտանետումների ավելի քան 90%-ը, և դրանց նկատմամբ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրականացվում է պետական վերահսկողություն ՀՀ բնապահպանական տեսչության կողմից: Ընդհանուր առմամբ արտանետումների թիվը կազմել է 128400,6 տոննա:

Անշարժ աղբյուրներից վնասակար նյութերի արտանետումները

Վնասակար նյութերի արտանետումները մթնոլորտ 2013 թվականին կազմել են 261,4 հազ. տ, որի 54,2%-ը բաժին է ընկել ավտոտրանսպորտին, 45,8%-ը՝ արտանետման անշարժ աղբյուրներին:

Արտանետման անշարժ աղբյուրների քանակը 2013թ. կազմել է 3176, որոնց 77,0 %-ը ունեցել են սահմանային թույլատրելի հաստատված չափորոշիչներ: Արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատված վնասակար նյութերի քանակը կազմել է 314,4 հազ. տ, որի 61,9%-ը որսվել է, իսկ մնացած 38,1%-ը՝ արտանետվում է մթնոլորտ: Մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի 26,6%-ը կազմել է ծծմբային անհիդրիդը (31,8 հազ. տ), 2,2 %-ը (2,6 հազ.տ),՝ ածխածնի օքսիդը՝ 1,3%-ազոտի օքսիդները (առանց ենթաօքսիդի) (1,5հազ. տ):

Ծանր մետաղների գումարային քանակը մթնոլորտային արտանետումներում կազմել է 49,4տ: Մթնոլորտ արտանետված փոշու քանակը կազմել է 362,2տ, որի 4,1%-ը (148,4տ) բաժին է ընկել օրգանական փոշուն: 2013թ. ցնդող օրգանական միացությունների քանակը մթնոլորտային ընդհանուր արտանետումներում կազմել է 417,6տ:

5.4.2. Աղտոտման շարժական աղբյուրներ

Հայաստանի ավտոպարկը բավական մաշված է: 2014թ. դրությամբ՝ պաշտոնական տվյալների համաձայն, Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված են 533886 տրանսպորտային միջոց:

Ըստ պաշտոնական տվյալների 2014թ. ներմուծվել է 129208 տոննա բենզին, սպառվել է 346259 տոննա սեղմված գազ, իսկ ավտոտրանսպորտից արտանետումները կազմել են 142207 տոննա: Եթե գազի փոխարեն որպես վառելիք օգտագործվեր միայն բենզին, արտանետումները կկազմեին 416 694 տոննա:

5.4.3. Ավտոտրանսպորտից վնասակար նյութերի արտանետումները

Ավտոտրանսպորտից մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի քանակը 2013թ. կազմել է 141,7 հազ. տ: Դրանց մեջ մեծ տեսակարար կշիռ են ունեցել ածխածնի օքսիդը՝ 102,6հազ. տ կամ ընդհանուր արտանետումների 74,2 %-ը, ցնդող օրգանական միացությունները՝ 23,3 հազ.տ կամ 16,4%, ազոտի օքսիդները՝ 15,3 հազ.տ կամ 10,8%:

Չնայած ավտոտրանսպորտում բենզինի փոխարեն գազի օգտագործման ծավալների ավելացման հետևանքով շրջակա միջավայրն ավելի քիչ է աղտոտվում, սակայն դա չի նշանակում, որ շրջակա միջավայրը գտնվում է իդեալական վիճակում: Տրանսպորտով գերծանրաբեռնվածության հետևանքով մարզկենտրոններում, հանրապետության մեծ քաղաքներում և հատկապես Երևանում դեռևս մթնոլորտի վիճակը բավարար չէ: Մթնոլորտի վիճակը անբավարար է նաև այն քաղաքներում և գյուղերում, որոնք անմիջապես մոտ են գտնվում խոշոր հանքարդյունաբերական տարածքներին կամ գտնվում են նրանց ազդեցության գոտում, օրինակ՝ Հրազդանի և Արարատի ցեմենտի գործարանների, Ագարակի, Ալավերդու, Քաջարանի, Ամուլսարի, Թեղուտի, Սոտքի և այլ հանքերի անմիջական հարևանության են: Այդպիսի բնակավայրերից են Ալավերդին, Թեղուտը, Քաջարանը, Ագարակը, Արարատը, Հրազդանը, Ծաղկաձորը, Լեռնաձորը, Շնողը, Աքորին, Ակները, Սոտքը և այլն:

5.5 Թափոններ

5.5.1. Թափոնների կառավարման ոլորտի խնդիրները

Հայաստանում ԿԹԿ ոլորտի ռազմավարական զարգացման ծրագրի, ճանապարհային քարտեզի և երկարաժամկետ ներդրումային ծրագրի միջանկյալ զեկույցում նշված են հայտնաբերված հիմնական հարցերը՝

- Հայաստանի ներկայիս /2012թ./ ՔԿԹ առաջացման մակարդակը գնահատվում է տարեկան շուրջ 700 հազար տոննա կամ մարդու համար օրեկան շուրջ 0.6 կգ: Քսանհինգ տարվա կտրվածքով թափոնների կառավարումը նշանակում է, որ 2036 թվականին, տարեկան կառաջանա 950 հազար տոննա ՔԹԿ, որը հավասար կլինի մարդու համար օրեկան 0.8 կգ,
- Թափոնների հավաքման որակը և ծածկույթը օպտիմալից ցածր է, չնայած նրան, որ քաղաքային կենտրոններում վիճակն ավելի լավ է, քան գյուղական բնակավայրերում: Հավաքման և տրանսպորտային սարքավորումները հիմնականում հնացած են և անբավարար են կանոնավոր ծառայության մատուցման համար,
- Թափոնները հեռացվում են անվերահսկելի և տեխնիկապես ոչ հագեցած աղբավայրերում, որտեղ չկա բնապահպանության համար որևէ միջոց և որտեղ պակասում է պրակտիկան: Բացի դրանից, կան բազմաթիվ “վայրի” աղբավայրեր, որտեղ մարդիկ իրենք են թափում թափոնները և որտեղ տարածված է որևէ անվերահսկելի վայրում հասարակ թափոնների հեռացումը,
- Դրա հետևանքով գոյություն ունեն բնապահպանության վրա ներկայիս և ժառանգական ազդեցություններ, իսկ դրան պետք է անդրադառնա ՀԿ-ը, ստանձնելով բնապահպանության և ֆինանսների համար մեծ պատասխանատվություն,
- Ոչ ստանդարտ աղբավայրից թափոնների փոխադրումը սահմանափակված է վերամշակմամբ, որը թելադրվում է որոշակի տնտեսական արժեք ունեցող և ընտրված վերամշակվելիք ապրանքների համար փոքր, բայց զարգացող անկախ շուկաներով, հիմնականում պլասմասի, ապակու, թղթի և ալումինումի համար,

- Ներկայիս համակարգի համար սակագները տատանվում են յուրաքանչյուր բնակչի համար 0.20-ից 0.40 եվրոյի շրջանակում, իսկ դա բավարար չէ գոյություն ունեցող համակարգը ֆինանսավորելու համար, չհաշված որևէ բարելավում,
- Ներկայում ԿԹԿ ծառայությունները մատուցվում են քաղաքում սեփականաշնորհված, գործարկվող և քաղաքապետարանին ենթակա կազմակերպությունների կողմից, կամ տեղական մասնավոր օպերատորների հետ կնքվում են կարճաժամկետ պայմանագրեր, դրանք ամբողջապես ֆինանսավորվում են սակագներից ստացված քիչ գումարով, հանրային ոլորտի բյուջեներից ստացվող հատուկենտ կապիտալ դրամաշնորհներով կամ երբեմն տարբեր երկրներից ուղարկվող նվիրատվություններով:
- Մինչ օրս, ազգային և միջազգային նախաձեռնությունները բնութագրվել են համեմատաբար չհամակարգված, մասնատված, աստիճանական մոտեցմամբ՝ առանց որևէ հասանելի ընդհանուր ազգային քաղաքականության, պլանավորման կամ առաջնահերթությունը սահմանող շրջանակի, որի վրա հիմնված կլինի ներդրումների համար որոշումների կայացումը:
- 2012 թվականի ընթացքում կազմակերպությունների տարածքում առաջացել է 39.0 մլն.տ. թափոն: ՀՀ մեկ բնակչի հաշվով առաջացած թափոնների քանակը կազմել է 12.9տ., իսկ ՀՀ տարածքի (առանց Սևանա լճի հայելու մակերեսի) մեկ քառ. կմ-ի հաշվով՝ 1.4մլն.տ.:

5.6.Թափոնների կառավարման ոլորտի նախնական իրավիճակը

Քաղաքային աղբի արտադրությունն ավելի արագ է աճում, քան ուրբանիզացիան: Մինչև 2025թ. յուրաքանչյուր մարդու կողմից կանխատեսվում է, որ օրական կարտադրվի 1.42 կգ քաղաքային կոշտ թափոն, այսօր արտադրվող օրական 0.6 կգ-ի փոխարեն:

Ներկայում ՀՀ-ն ունի «Մաքուր զարգացման մեխանիզմի» միջազգային գործադիր խորհրդի կողմից գրանցված և իրականացման կամ շահագործման մեջ գտնվող թվով 5 նախագծեր, այդ թվում Երևանի Նուբարաշենի կոշտ կենցաղային թափոնների աղբավայրի կենսագազի օգտահանման նախագիծը, որի կարևորությունը պայմանավորված է Երևանում և մերձակա շրջաններում մեծ քանակությամբ թափոնների հեռացման հիմնախնդրով:

Վնասակար արտանետումները նվազեցնելու նպատակով Երևան քաղաքի Նուբարաշենի աղբավայրում (ընդհանուր տարածքը՝ 52.3 հա) ծրագրվել էր իրականացնել կենսագազի օգտահանման և էլեկտրական էներգիայի արտադրության հայ-ճապոնական նախագիծ, որի քննարկումները ծավալվել էին դեռևս 2002 թ-ից:

Օրենքով սահմանված կարգով ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի կողմից անշարժ գույքի գրանցում են ստացել 30 աղբավայր, իսկ օրինակ , Արագածոտնի մարզի Օշական համայնքի վարչական տարածքում՝ Աշտարակ-Էջմիածին մայրուղու հարևանությամբ, 1.58 հա մակերեսով աղբավայրի հողատարածքը, որտեղ տեղադրվում է նաև Երևանում առաջացող աղբի մի մասը, ոչ միայն չունի պետական գրանցում, այլ նաև հանդիսանում է գյուղ. նշանակության (արոտավայր) հող: Արարատի մարզի Վեդի քաղաքի միջհամայնքային, Արտաշատ և Մասիս քաղաքների աղբավայրերը թեև արտոնագրված են, սակայն չեն համապատասխանում աղբավայրերի շահագործման նորմերին, քանի որ Արարատյան դաշտում բարձր է գրունտային ջրերի մակարդակը, իսկ օրինակ Մասիս քաղաքի աղբավայրը տեղաբաշխված է գետի անմիջական հարևանությամբ: Գյուղ. նշանակության, մշակովի հողատարածքների և գետակի անմիջական հարևանությամբ՝ Երևան- Մասիս ավտոճանապարհի նորաբաց համայնքի հատվածում շուրջ 1.0 հա մակերեսով աղբավայրը ևս օրինական չէ:

Ըստ վիճակագրական հաշվառման տվյալների ՀՀ տարածքում տարեկան առաջանում և աղբավայրեր տեղափոխվում է շուրջ 1.5 մլն մ³ կամ 535.2 հազ. տոննա (1000մ³ –ը 350տ. ընդունելու դեպքում) կենցաղային աղբ: Ընդ որում 57%-ը՝ 868 հազ. մ³ բաժինն ընկնում է Երևան քաղաքին, իսկ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության տվյալների համաձայն՝ Հայաստանում տարեկան զոյանում է ավելի քան 700.000 տոննա թափոն: Միայն Նուբարաշենի աղբավայր օրական տեղափոխվում է շուրջ 450-470 տոննա կենցաղային աղբ, տարեկան՝ 170-180.000 տոննա:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են 242 օրինական աղբավայրեր: Բացի այդ, գոյություն ունեն պաշտոնապես չգրանցված 196 աղբավայրեր՝ 171,2 հեկտար տարածքով: Ամենախոշորը Նուբարաշենի աղբավայրն է, որը զբաղեցնում է մոտ 50 հա տարածք: Հայաստանում աղբավայրերը հետզհետե շատանում են մշակման ենթակա հողատարածքների հաշվին:

Աղբավայրերում թափոնների կուտակումը և այրումը նպաստում են օդի, ջրի և հողի աղտոտմանը, ինչպես նաև առաջացնում են աղմուկ և այլ անախորժ երևույթներ: Բացի այդ, քաղաքային և վտանգավոր թափոնների կառավարման տնտեսական ծախսերը տարեկան կազմում են շուրջ 75 մլրդ եվրո:

Թափոնների աճով են բացատրվում բնապահպանական, սոցիալական և տնտեսական մարտահրավերները: ԵՄ 6-րդ Բնապահպանական գործողությունների ծրագրով թափոնների կառավարումը հայտարարված է որպես չորս գերակա նպատակներից մեկը: Աղբավայրերը ոչ միայն գրավում են ավելի ու ավելի մեծ ու արժեքավոր հողային տարածքներ, այլև աղտոտում են օդը, ջուրը և հողը, մթնոլորտ են արտանետում ածխածնի երկօքսիդ (CO₂), մեթան (CH₄) և այլ գազեր, քիմիական նյութերով և պեստիցիդներով աղտոտում են հողը և ստորերկրյա ջրային պաշարները, ինչն էլ իր հերթին վնասակար է մարդու առողջության, բույսերի և կենդանիների համար:

Հայաստանի տարածքում ԿԿԹ հավաքումն իրականացվում է 49 քաղաքային և 468 գյուղական համայնքներում, իսկ 398 գյուղական համայնքներ (գյուղական բնակավայրերի 46%-ը) ընդգրկված չեն թափոնների հավաքման ծառայությունում:

Կան համայնքներ, որտեղ աղբահանությունը կատարվում է տարերայնորեն և չհավաքվող ու չհեռացվող աղբը սովորաբար հայտնվում է գետերի ափերին կամ գոգերում՝ աղտոտելով շրջակա միջավայրը և ստեղծելով ռիսկեր մարդու առողջության համար: Երբեմն աղբավայրերը գտնվում են բարձրադիր վայրերում, օրինակ Լոռու մարզի Արջուտ գյուղի մոտ գտնվող 5,6 հա մարերեսով աղբավայրը և դրանց տարածքով հոսում են ձնհալից առաջացած ջրերը, նրա հարակից տարածքներն օգտագործվում են գյուղ. նպատակներով, որոնք մշտապես աղտոտվում են թափոններով և կեղտաջրերով: Առանձին աղբավայրեր օգտագործվում են գյուղատնտեսական կենդանիների կերակրման համար, որը մեծ վտանգ է ներկայացնում մարդկան առողջության համար: Այս աղբավայրերից օգտվում են նաև վայրի կենդանիները օրինակ աղվեսները, որոնք լուրջ վարակի տարածման աղբյուր են հանդիսանում և վտանգում կենսաբազմազանությանը, ինչպես նաև վարակը փոխանցում են այլ կենդանիներին:

Չտեսակավորված կենցաղային աղբը համաձայն թափոնների մասին օրենսդրության, հանդիսանում է վտանգավոր թափոն, մինչդեռ «Աղբահանության և սանիտարական մաքրման մասին» ՀՀ օրենքը չի կարգավորում վտանգավոր

թափոնների հետ կապված հարաբերությունները, հետևաբար, այդ օրենքի դրույթները չեն կարող տարածվել կենցաղային աղբի աղբահանության գործընթացի հարաբերությունների վրա:

Ըստ վիճակագրական տվյալների `Հայաստանի Հանրապետությունում տարեկան շուրջ 1 529 000 մ3 կամ 5 352 000 տոննա կենցաղային կոշտ թափոններ են գեներացվում և տեղափոխվում աղբանոցներ, որից 57.0%-ը (868.0 մ3)` Երեւանում:

Թափոնների կառավարման ոլորտում վերահսկողության հետ կապված հարցեր կան, մասնավորապես, երկրում կան 245 պաշտոնապես գրանցված աղբանոցներ, որոնք զբաղեցնում են 1344 հա, որից միայն 19-ն են գրանցված թափոնների հեռացման վայրերի գրանցամատյանում (ինչպես արձանագրում է Վերահսկիչ պալատը):

Ոչ պաշտոնական տվյալների համաձայն երկրում կա մոտ 200 անօրինական աղբանոց, որոնք զբաղեցնում են 170 հա:

Միևնույն ժամանակ աղբանոցներին կից տարածքները ծայրահեղ վատ վիճակում են, դրանցից շատերը չեն համապատասխանում սանիտարական պաշտպանության գոտիների նորմերին:

ՀՀ-ում կոշտ կենցաղային թափոնների հավաքումն իրականացվում է 49 քաղաքային և 468 գյուղական համայնքներում (գյուղ. բնակավայրերի 46%) ընդգրկված չեն թափոնների հավաքման ծառայությունում:

Քաղաքային աղբանոցների ընդհանուր մակերեսը 219 հեկտար է: Խոշոր աղբանոցները գտնվում են Երեւանում (52.3 հա եւ 8 մլն տոննա կուտակված աղբ), Վանաձորում (13 հա), Գյումրիում (10 հա), Արմավիրում (8 հա), Էջմիածնում (7 հա) եւ Հրազդանում (6 հա):

ԿԹ ներառում է կենցաղային, առևտրային եւ այլ տեսակի թափոններ: Բոլոր աղբավայրերում թափոնները կուտակվում են առանց նախնական դասակարգման եւ տարանջատման: Կոշտ թափոնների գեներացված քանակը մոտավորապես 700 հազար տոննա է, որից տեղափոխվում եւ աղբանոցներում պահվում է մոտ 510 հազար տոննա (241 կգ մեկ շնչի համար): Ոչ մի աղբանոց, բացի Երեւանում գտնվող ամենամեծ աղբանոցից, չի վերահսկվում: Կոշտ թափոններում քայքայվող օրգանական ածխածինը կազմում է 50- 60%:

5.7. Հանքային թափոնների ազդեցությունը

Հայաստանում թափոններն առաջանում են հիմնականում արտադրությունում, որի մեծամասնությունը կազմում են ընդերքօգտագործման թափոնները՝ դատարկ ապարների լցակույտերի և պոչամբարներում կուտակված ապարախյուսի տեսքով և կենցաղում՝ կոշտ կենցաղային թափոնների տեսքով (ԿԿԹ):

Աղյուսակ 19-ում բերված են ՀՀ արտադրական վնասական թափոնների քանակները և դրանց օգտագործման, վնասազերծման ցուցանիշները:

Աղյուսակ 19. Արտադրական վնասակար թափոնների առաջացումը, օգտագործումը և վնասազերծումը 1000 տոննա

Տարիներ	Առաջացել է	Օգտագործվել է	Վնասազերծվել է
2005	10899.1	0.8	2.5
2006	12069.0	0.8	2.3
2007	13346.0	2.5	2.5
2008	11455.4	2.4	1.5
2009	14766.1	2.4	0.5
2010	23307.8	159.9	0.3
2011	27609.0	134.0	0.02
2012	39030.9	9.1	0.2
2013	49332.1	5.9	4.3

2014	46511.9	9.1	8.7
------	---------	-----	-----

Հանրապետության պոչամբարներում ներկայում ապարախյուսի տեսքով տեղադրված է ավելի քան 300 մլն. տոննա հանքահարստացման պոչեր, որոնց ծավալը ավելանում է տարեկան մոտ 20 մլն. տոննայով: Միննույն ժամանակ դրանց տարեկան արտադրությունն ավելի կավելանա Թեղուտի հանքի նախագծային հզորության հասնելու, ինչպես նաև այլ հանքերի շահագործման հանձնման արդյունքում:

Արդի վիճակը կարելի է գնահատել իբրև աղետալի, քանի որ ներկայում ընդերքօգտագործման բնագավառում չկան թափոնների կամ դրանցից առաջացող վնասի նվազեցման գործուն մեխանիզմներ և չեն խրախուսվում լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների (BAT) և բնապահպանական լավագույն փորձի (BEP) կիրառումը: Թերևս բացառություն է 2000-ական թթ-ին Արարատի ոսկու պոչամբարի պոչերի վերամշակումը AGRC կազմակերպության կողմից, որին տրվել էին որոշակի հարկային արտոնություններ:

5.8. Սոցիալ –տնտեսական իրավիճակը Հայաստանում

Տնտեսությունը

Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսական աճի ցուցանիշը 2013-2014թթ կազմել է 3.5 %, իսկ 2015 թվականին փոքր ինչ նվազել է՝ կազմելով 3.1%: 2015 թ-ին հանրապետության յուրաքանչյուր բնակչի հաշվով համախառն ներքին արդյունքը կազմել է 3864 դոլար, իսկ տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը՝ 3.1 %, ինչը վատ ցուցանիշ չէ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ներկայիս փուլում: Հարկ է նշել, որ թեև համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից հետո տնտեսական աճի տեմպերը (2011 թվականից սկսած) զիջում են մինչճգնաժամային աճի ցուցանիշներին, այնուամենայնիվ երկրի տնտեսական աճի կառուցվածքում տեղի են ունեցել զգալի որակական տեղաշարժեր՝ ի օգուտավելի արտադրողական ճյուղերի, որի պարագայում տնտեսական աճին առավելապես նպաստել են տնտեսության արտահանելի հատվածը, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսությունը և արդյունաբերությունը /հատկապես հանքային արդյունաբերությունը/:

Հայաստանի նախաձգնաժամային ՀՆԱ-ի մակարդակը (2002-2006 թթ.) գրեթե ամբողջությամբ վերականգնվեց 2013 թվականին, որն ուղեկցվեց տնտեսության բոլոր ճյուղերում վերականգնման համեմատաբար բարձր ցուցանիշներով, բացառությամբ շինարարության:

2015 թվականին 2014-ի համեմատությամբ, Հայաստանի տնտեսության բոլոր ճյուղերում արձանագրվել է որոշակի աճ, բացառությամբ շինարարության և առևտրի շրջանառության, որոնք նվազել են համապատասխանաբար 3.1 և 7.1 տոկոսներով:

2015 թվականին, նախորդ տարվա համեմատությամբ հանրապետության տնտեսության ճյուղերից առավել բարձր աճ է արձանագրվել գյուղատնտեսության ոլորտում՝ շուրջ 12 %, որը պայմանավորված էր ինչպես բարենպաստ բնակլիմայական պայմաններով, այնպես էլ ՀՀ կառավարության կողմից ձեռնարկված՝ գյուղատնտեսության օժանդակությանն ուղղված մի շարք ծրագրերի իրականացմամբ: Միաժամանակ ակնհայտ է, որ նախորդ տարիներին դրսևորված զարգացման միտումները և գյուղատնտեսության զարգացմանն ուղղված պետական կարգավորման քաղաքականությունը հուսալի նախադրյալներ են ստեղծում այս ոլորտում առաջիկա տարիներին ևս կայուն և տևական աճ ապահովելու համար:

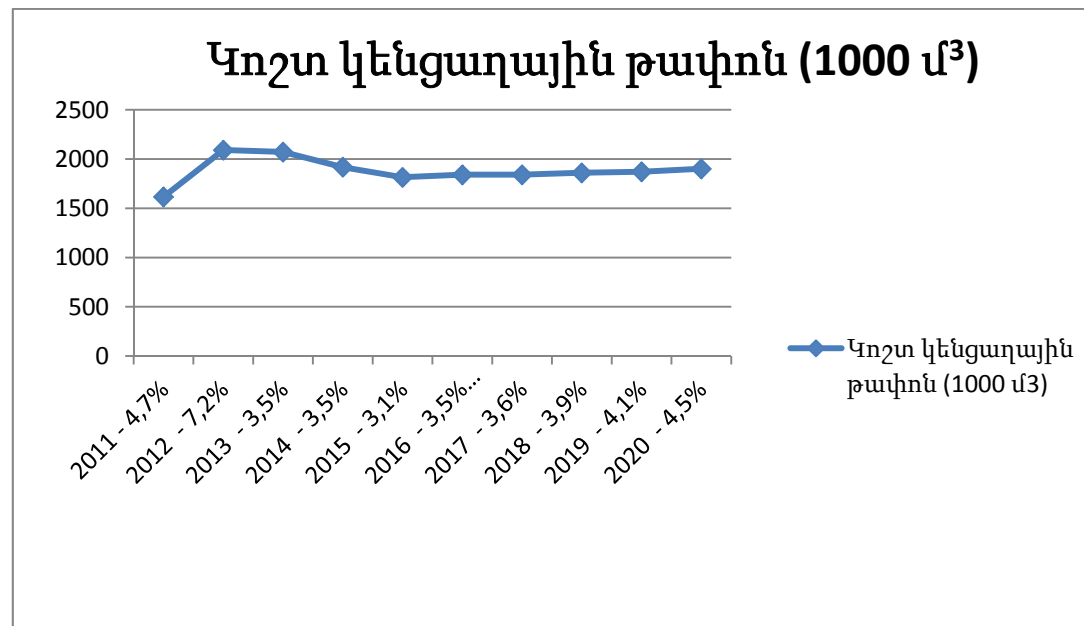
Աղյուսակ 20. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ճյուղերի աճը՝ ըստ տարիների/ ավելացված արժեքով/

Տնտեսության ճյուղերը	2011	2012	2013	2014	2015	2016 /կանխատեսում/ (ըստ տնտեսագետների)
Արդյունաբերություն	13.9	8.8	6.9	2.7	5.2	5.0
Գյուղատնտեսություն	14.0	9.5	7.1	7.2	11.7	9.5
Շինարարություն	-9.1	-2.6	-7.7	0.2	-3.1	1.0
Ծառայություններ	5.4	10.8	3.6	8.7	2.7	3.0

Արտադրանքի հարկեր /հանած սուբսիդիաներ/	3.8	9.9	2.8	4.0	4.5	4.2
Տնտեսական աճ	4,7	7,2	3,5	3,5	3,1	3,5

**«Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը» ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2015թ.*

Գծապատկեր 7: Կոշտ կենցաղային թափոնների տարեկան ծավալները (հազար խորհանարդ մետր) և ՀՆԱ-ի ցուցանիշը (%) ըստ տարիների

Ըստ տնտեսագետների կանխատեսումների, Հայաստանի Հանրապետությունում ՀՆԱ-ի ցուցանիշը 2016 – 2020 թվականներին կտատանվի 3,5 – 4,5 %-ի սահմաններում, ընդ որում, այս ցուցանիշը կունենա թեև փոքր, սակայն կայուն աճման միտումներ:

Միաժամանակ, պետք է փաստել, որ ՀՆԱ-ի ցուցանիշի աճին զուգահեռ որոշակիորեն ավելանում են նաև կոշտ կենցաղային թափոնների ծավալները:

Հարկ է նշել, որ վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից հսկայածավալ ներդրումներ են իրականացվել հատկապես տրանսպորտի, էներգետիկայի և գյուղատնտեսության ոլորտներում, ինչն իր հերթին նպաստել է տնտեսության թեև չափավոր, այնուամենայնիվ կայուն աճին:

Ժողովրդագրական տվյալները և ազգաբնակչության սոցիալական վիճակը

Համաձայն կանխատեսումների, տնտեսության խթանման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման արդյունքում առաջիկա 5 տարիների ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության ազգաբնակչությունը կաճի տարեկան 10 – 15 հազարով և 2020 թվականին կկազմի 3 մլն. 50 հազար մարդ կամ 2015 թվականի համեմատությամբ բնակչության թիվը կավելանա ընդամենը 1,7%-ով: Դրան զուգահեռ, առաջիկա 5 տարվա ընթացքում կոշտ կենցաղային թափոնների ծավալը կաճի 86 հազար խորհանարդ մետրով կամ 4,7%-ով, ինչը նշանակում է, որ մինչև 2020 թվականը Հայաստանում ստացվող կոշտ կենցաղային թափոնների տարեկան աճը չի գերազանցի 1%-ի սահմանը: Գրեթե նույն իրավիճակը կարող է պահպանվել 2020 թվականին հաջորդող տասնամյակի ընթացքում:

Այստեղից հետևում է, որ կոշտ կենցաղային թափոնների կառավարմանն ուղղված ներկայիս ռազմավարությունը կարող է արդիական համարվել առնվազն հաջորդող 15 տարիների ընթացքում:

Տնտեսության վերականգնմանը զուգընթաց դրական տեղաշարժեր արձանագրվեցին նաև աշխատանքի շուկայում: Այսպես, եթե 2010 թ-ին գործազրկության մակարդակը Հայաստանում կազմում էր 19%, ապա այս ցուցանիշի շարունակական նվազման արդյունքում 2015 թ-ին այն կազմեց 15.8 %: Ընդ որում, գործազուրկների 56 %-ը կանայք են, 44 %-ը՝ տղամարդիկ: Սակայն խիստ տարբերակված է գործազրկության մակարդակը քաղաքներում և գյուղերում: Այսպես, գյուղական բնակավայրերում աշխատատեղերի սակավության պատճառով գործազրկությունը կազմում է 85 %, մինչդեռ քաղաքներում այն կազմում է ընդամենը 15 %:

Վերջին 3 տարիների ընթացքում որոշակիորեն ավելացել են նաև պետական և մասնավոր հատվածում ներգրավված աշխատողների միջին աշխատավարձի չափերը: Այսպես, 2103 թ-ին արձանագրվել է միջին աշխատավարձի շուրջ 4 % աճ, 2014թ-ին՝ 6%: 2015թ-ին, 3.4 % միջին գնաճի պայմաններում, 1 աշխատողի հաշվով իրական ամսական աշխատավարձերն աճել են 3.9 տոկոսով և կազմել պետական հատվածում՝ 142.1 հազ. Դրամ, իսկ մասնավոր հատվածում՝ շուրջ 195 հազ. Դրամ:

Վերը նշված ցուցանիշների շնորհիվ վերջին տարիները կարելի է բնութագրել որպես տարեցների և հաշմանդամների սոցիալական աջակցության ոլորտի զարգացման ժամանակաշրջան: Բարելավվել է տարեցների և հաշմանդամների սոցիալական սպասարկման որակը, ընդլայնվել մատուցվող ծառայությունների տեսականին, ինչպես նաև հիմնադրվել են բնակչության խոցելի խավերին աջակցող նոր կառույցներ: Մեծահասակների ծերության կենսաթոշակները և հաշմանդամներին ուղղվող նպաստները միայն վերջին 3 տարիների ընթացքում աճել են գրեթե 40%-ով:

Վերջին տարիներին զգալի առաջընթաց է նկատվել նաև օրենսդրական դաշտի կարգավորման ուղղությամբ: Համաձայն՝ CIVICUS ՝ Քաղաքացիական ինդեքս նախագծի իրականացրած վերլուծությունների արդյունքների, հանրապետությունում գործող քաղաքացիական հասարակական կազմակերպությունների մեծամասնությունը/65.6 %/, համարում են, որ քաղաքացիական հասարակության համար երկրի օրենքներն ու ենթաօրենսդրական ակտերը կամ չափավոր, կամ էլ լիովին նպաստավոր են: Հայաստանյան քաղաքացիական հասարակության գործունեությունը կանոնակարգող օրենսդրական դաշտին շնորհիվ է 3.9 ցուցանիշը, ինչը նշանակում է, որ օրենսդրական դաշտը գտնվում է անցումային միջին շրջանում:

Վարձավճարների հավաքումը թափոնների կառավարման ոլորտում

Ինչպես նախապես նշվել է, Հայաստանի Հանրապետության ազգաբնակչությունը կենտրոնացված է 48 քաղաքային և 925 գյուղական համայնքներում, որոնք ընդգրկված են հանրապետության 11 վարչատարածքային միավորումներում (տես նեքնի աղույսակը): Վերջին տարիներին հավաքված կոշտ կենցաղային թափոնների ծավալը, ինչպես նաև հավաքված վարձավճարները՝ Երևան քաղաքում և հանրապետության մարզերի քաղաքային համայնքներում, ներկայացված է ստորև.

Աղյուսակ 21. Կոշտ կենցաղային թափոնների ծավալը ,ինչպես նաև հավաքված վարձավճարները Երևան քաղաքում և հանրապետության մարզերի քաղաքային համայնքներում, հազար խորանարդ մետր

Մարզեր (վարչատարածքային միավորներ)	2011	2012	2013	2014	2015	Կոշտ կենց. թափոնների վճարը 2014 թ. Հազ.դրամ (տարեկան ազգաբնակչություն)
Ք.Երևան	939.5	1380.2	1386.5	1188.3	1075.3	33 900.7
Արագածոտն	63.8	63.6	37.5	58.4	57.7	1 757.4
Արարատ	32.7	53.0	59.0	65.0	67.4	3 097.1
Արմավիր	133.9	140.5	138.7	154.9	160.6	5 108.6
Գեղարքունիք	59.8	60.9	60.1	52.4	51.4	2 218.5
Լոռի	87.0	84.4	80.0	85.3	86.1	4 051.7
Կոտայք	74.2	62.7	81.7	97.8	102.3	4 566.9
Շիրակ	77.8	84.8	67.4	60.4	59.8	2 169.0
Սյունիք	57.7	59.3	51.0	44.2	41.4	5 140.8
Վայոց ձոր	5.4	14.5	15.3	18.7	19.5	487.6
Տավուշ	84.0	86.1	93.5	91.9	92.4	2 277.1
Ընդամենը՝ ՀՀ	1615.8	2090.0	2070.7	1917.3	1813.9	64 775.4

**« Հայաստանի Հանրապետության բնակարանային ֆոնդը և կոմունալ տնտեսությունը 2014 թվականին» ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2015թ.*

Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակի տվյալները, վերջին 3 տարիներին կոշտ կենցաղային թափոնների ծավալները կրճատվել են: 2015 թ-ին թափոնակուտակիչներում կոշտ կենցաղային թափոնների տեղադրման դիմաց վճարը կազմել է շուրջ 64.8 մլն դրամ, որը կազմել է բնապահպանական ընդհանուր վճարների 4.5 տոկոսը:

Մշակութային ժառանգություն

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործում են 3 պետական արգելոցներ, 4 ազգային պարկեր, 27 պետական արգելավայրեր: Բացի այդ, հանրապետության տարածքում առկա են 232 բնական հուշարձաններ, որից.

106՝ երկրաբանական, 48՝ ջրաերկրաբանական, 40՝ ջրագրական, 17՝ բնապատմական և 21՝ կենսաբանական: Բնականաբար, թափոնների կառավարման պլաններում հաշվի է առնվում վերոհիշյալ հանգամանքը և թափոնակուտակիչները տեղադրվում են այնպիսի վայրերում, որպեսզի դրանք սահմանված նորմատիվներով հեռու լինեն վերը նշված վայրերից:

Երկրի սոցիալ-տնտեսական ոլորտում ծառացած խնդիրները

Շրջակա միջավայրի պահպանության տեսանկյունից բնակչության սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունի կենցաղային կոշտ թափոնների կառավարման խնդիրը: Ներկայումս բավականին հրատապ է դարձել կենցաղային կոշտ թափոնների հավաքման, տեղադրման և աղբավայրերի համակարգի կառավարման մի շարք հարցեր: Այդ ուղղությամբ՝ անհրաժեշտ է մշակել նշված համակարգի արդիականացման ռազմավարական ծրագիր, որը ենթադրում է աշխատանքների իրականացում մի քանի ուղղություններով՝

- խոշոր բնակավայրերի հատակագծերով նախատեսված աղբավայրերի կառավարման պլանների կազմում և վերամշակման համար բիզնես ծրագրերի մշակում,
- թափոնների հեռացման վայրերի մոնիթորինգի իրականացում շրջակա միջավայրի վրա թափոնների ներգործության գնահատում,
- թափոնների համար աղբավայրերի հողհատկացում և քարտեզագրում,
- միջհամայնքային աղբավայրերի նախագծում և դրանց շահագործման համար տեխնիկական միջոցների տրամադրում,
- առաջնահերթ նվազագույն ներդրումներ պահանջող բարելավման և ցանկապատման աշխատանքների իրականացում,

- սանիտարական պահպանման գոտիների սահմանազատում, ինչը կխոչընդոտի գյուղատնտեսական կենդանիների անարգել մուտքը, ինչպես նաև գյուղատնտեսական կենդանիներին կերակրելու նպատակով հացի և սննդի այլ մնացորդների հավաքը և կնվազեցնի վտանգավոր վարակիչ հիվանդությունների տարածման ռիսկերը,
- շրջակա միջավայրը խաթարող թափոնակուտակումների լիկվիդացում և ռեկուլտիվացում,
- աղբի վերամշակման գործարանի կառուցում,
- համայնքներում տարածքների սանիտարական վիճակի նկատմամբ վերահսկողության ուժեղացում,
- բնակավայրերին շատ մոտ տեղակայված աղբակուտակիչների հետևանքով զարշահոտության տարածում:

Վերը նշված խնդիրներից զատ Հայաստանի սոցիալ տնտեսական ոլորտում կան նաև գլոբալ հիմնախնդիրներ, որոնք ուղղակի ազդեցությունն են թողնում երկրի տնտեսության և ազգաբնակչության սոցիալական վիճակի վրա:Ներկայումս երկրի սոցիալ-տնտեսական ոլորտի առավել ծառայած հիմնախնդիրներից են.

1. Բնակչության նվազումը՝ միգրացիայի պատճառով:Եթե 2013 թ-ին հանրապետության ազգաբնակչության թիվը կազմել էր 3.027 մլն մարդ, ապա 2014 թ-ին այն կազմել է 3.017 մլն, իսկ 2015թ-ին այն արդեն նվազել է 3 մլն-ից և կազմել 2 մլն 998 հազար մարդ;

2. Բնակչության գնողունակության անկումը՝ դրսից ուղարկվող տրանսֆերտների՝ գրեթե 40 %-ով նվազման արդյունքում (ինչը փաստում են Հայաստանի տնտեսության վերաբերյալ տարբեր վերլուծությունները): Աղբյուր՝ «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը» ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2015թ.

3. Բնակչության աղքատության բարձր մակարդակը:Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ վերջին 3-4 տարիների ընթացքում աղքատության մակարդակը չի նվազում և տատանվում է 30 %-ի սահմաններում:

Աղյուսակ 22. Առկա հիմնախնդիրները և կապը թափոնների կառավարման պլանի հետ

Հիմնական հարցերը	Կոնկրետ մտահոգություններն ու խնդիրները	Աշխարհագրական տարածքները	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապը
Մոցիա-տնտեսական ոլորտ	Բնակավայրերի հարևանությամբ սողանքային հողերում խիստ վտանգավոր թունաքիմիկատների գերեզմանոցի առկայություն	Երևանի ծայրամասում գտնվող Նուբարաշենի աղբակուտակիչին հարակից տարածք	Իրականացվում է ծրագիր դրանք կոնսերվացնելու համար (մեկ այլ ծրագրի շրջանակներում)- պետք է վստահ լինել, որ սա չի հակասում Պլանին
	Աղբակուտակիչների տարածքների ընդարձակումը գյուղատնտեսական հողերի հաշվին (անօրինական աղբանետումների արդյունքում)	Քաղաքատիպ ավանների և գյուղերի գերակշիռ մասում	Աղբակուտակիչների տեղադրման ընդհանուր տարածական պլանի բացակայություն
	Աղբակուտակիչներից 500-1000 մետր շառավիղով զարշահոտության տարածում	Բնակավայրեր, որոնցում աղբակուտակիչները գտնվում են 500-1000 մ. Հեռավորության վրա/գյուղերի շուրջ 25 տոկոսում/	Պլանը պետք է ներառի աղբակուտակիչների տեղադրման հեռավորության չափանիշները
	Աղբակուտակիչներից հացի և սննդամթերքի մնացորդի հավաքում՝ խոզերի կերակրման նպատակով	Երևանի ծայրամասում գտնվող Նուբարաշենի աղբավայր	Թափոնների վերամշակման կազմակերպում

5.9. Հանրային առողջություն

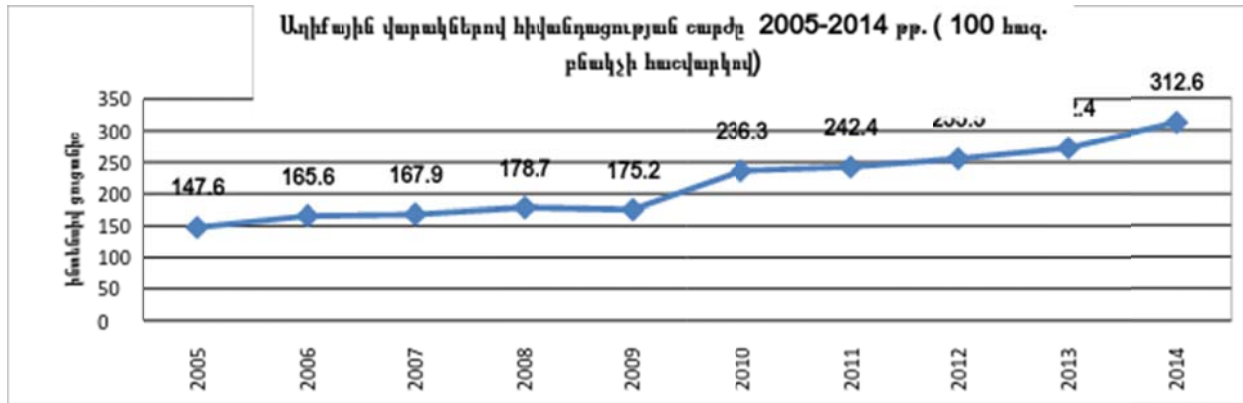
Հայաստանում մարդու առողջության խնդիրներ և թափոնների կառավարում

1. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում յուրաքանչյուր ծրագիր, որն իրականացվում է գոյություն ունեցող ԿԿԹ հավաքման, տեղափոխման և վերամշակման համակարգը փոփոխելու ուղղությամբ, արդարացված է: Դրանց թվին է պատկանում ՌԵԳ-ին ներկայացված «Հայաստանում ԿԿԹԿ ոլորտի Ռազմավարական զարգացման ծրագիր, ճանապարհային քարտեզ և Երկարաժամկետ ներդրումային ծրագիր» նախագիծը: Հայաստանում ներկայիս գոյություն ունեցող ԿԿԹԿ համակարգն անկատար է, կրում է բազմաթիվ ռիսկեր, հատկապես՝ կապված մարդու առողջության վրա ազդող գործոնների հետ: Վերջիններիս ազդեցությանն են ենթարկվում ՀՀ տարածքի բոլոր գոտիների բնակչությունը, տարիքային և ռիսկի բոլոր խմբերը (երեխաներ, մեծեր, մեծահասակներ, ծերեր, հղիներ, ցածր դիմադրողականություն ունեցող անձիք, հիվանդներ և այլն)՝ կյանքի տևողության ողջ ընթացքում:
2. Մարդու վրա ԿԿԹ-ների ներգործությունն իրականանում է հետևյալ ճանապարհներով՝ հողի, խմելու և մակերեսային ջրերի, մթնոլորտային օդի և աշխատանքային գոտու օդային միջավայրի, սննդային շղթայի միջոցով և օրգանուլեպտիկ եղանակով: Ներգործող ազդակներ են հանդիսանում քիմիական մանրէային, վիրուսային և մակաբուծային գործոնները: ՀՀ առողջապահական համակարգի կողմից առավել ուսումնասիրված է համաճարակային վտանգ ներկայացնող գործոններով պայմանավորված հիվանդացությունը՝ մանրէային, վիրուսային և մակաբուծային վարակների տարածվածությունը:
 - 1) Ըստ ուսումնասիրությունների՝ աղբարկղերի շուրջը, 15 մետր շառավղով, համարվում է մանրէաբանական ցուցանիշներով ամենավարակված տարածք և գործնականում, վիրուսային վարակներով հիվանդացության բարձրացման ժամանակ, այդ տարածքներից նմուշառված ճանճերից հիմնականում անջատվում են էնտերավիրուսներ:
 - 2) Հայտնի է, որ բոլոր տեսակի օբյեկտները, այդ թվում նաև ԿԿԹ-ներից, ճանճերը կարող են տեղափոխել/փոխանցել ավելի քան 63 տեսակի միկրոօրգանիզմներ (աղիքային ցուպիկ, մանրէային դիզենտերիայի հարուցիչներ, պոլիոմիելիտի վիրուսներ և այլն), ինչպես նաև հելմինթների ձվիկներ և մանր տզեր: Միկրոօրգանիզմների և տզերի հավելյալ փոխանցողներ և/կամ կրողներ կարող են հանդիսանալ նաև առնետներն ու մկները, որոնք հանդիսանում են սանիտարական անբարեհաջող վիճակի ուղղակի ցուցիչներ:

- 3) Միջազգային գործնականում գրանցվել են մարդկանց ՁԻԱՀ-վարակով, հեպատիտ Բ-ով վարակման և հիվանդացման դեպքեր բժշկական թափոնների միջոցով. սովորաբար վարակվում են աղբանոցներին մոտ տարածքներում խաղացող երեխաները, որոնք խաղում են գտնված ներարկիչներով և սրվակներով:
- 4) Ստորև ներկայացվում են որոշ համաճարակային անբարենպաստ պայմանների մասին վկայող աղիքային վարակներով հիվանդացության օրինակներ, որոնց փոխանցման մեխանիզմներում իրենց դերն ունեն նաև ԿԿԹ-ները, դրանց ճիշտ կառավարման բացակայությունը:
- ա. Ընդհանուր աղիքային խմբում ներառված են դիզենտերիան, իերսինիոզը, չհաստատված հարուցիչներով սուր աղիքային վարակների խումբը, գաստրոէնտերոկոլիտները, էնտերովիրուսային և ռոտավիրուսային վարակները, ինչպես նաև սննդային տոքսիկոինֆեկցիաները և այլն: Սկսած 2005թ.,

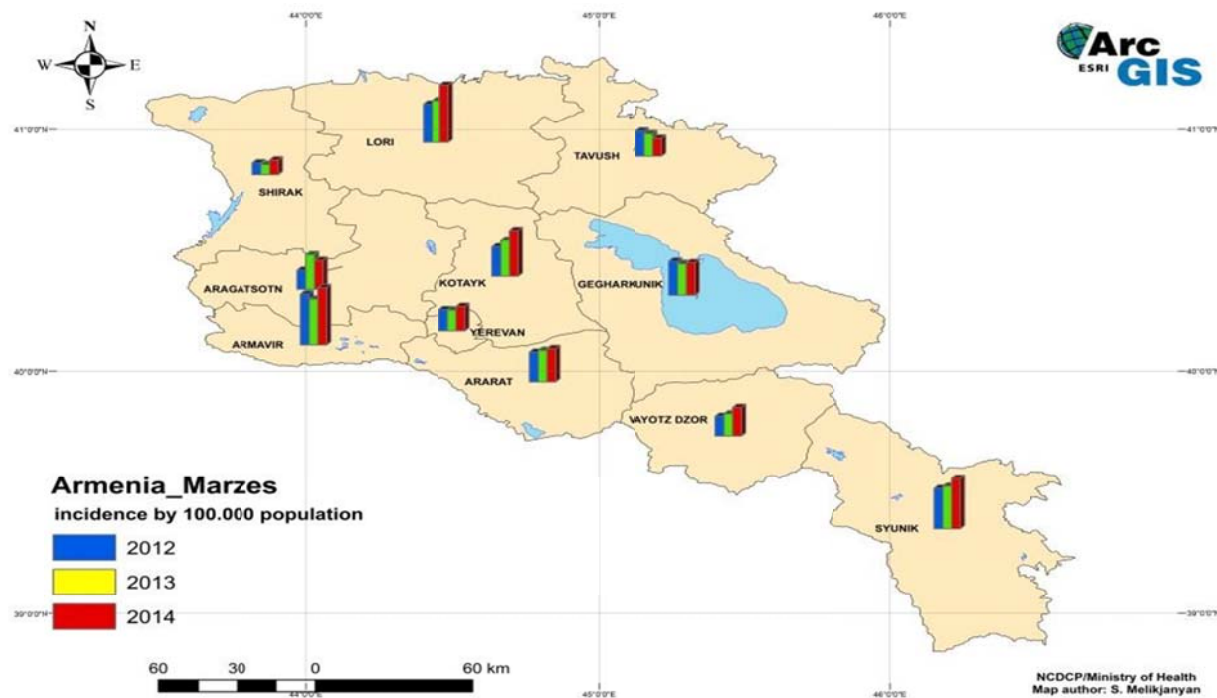
Հայաստանում նկատվում է աղիքային վարակներով հիվանդացության աճ՝ 147. 6-ից 312.6՝ 100 հազ. բնակչի հաշվով (Գծապատկեր 8):

Գծապատկեր 8

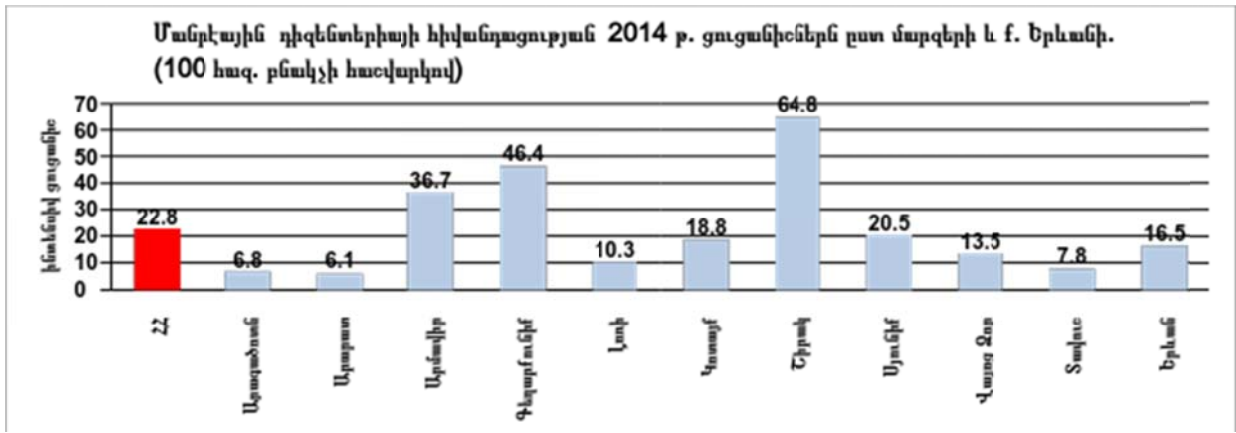
Ելնելով 2012-2014թթ. ընդհանուր աղիքային խմբի վարակներով հիվանդացության համեմատականից, հիվանդացության աճ է դիտվում Լոռու, Կոտայքի, Շիրակի, Սյունիքի մարզերում և ք. Երևանում, իսկ Գեղարքունիքի մարզում հիվանդացությունը մնում է կայուն բարձր (Քարտեզ 2):

Քարտեզ 7. Հայաստանի Հանրապետությունում ընդհանուր աղիքային խմրի հիվանդացության 2012-2014թթ.

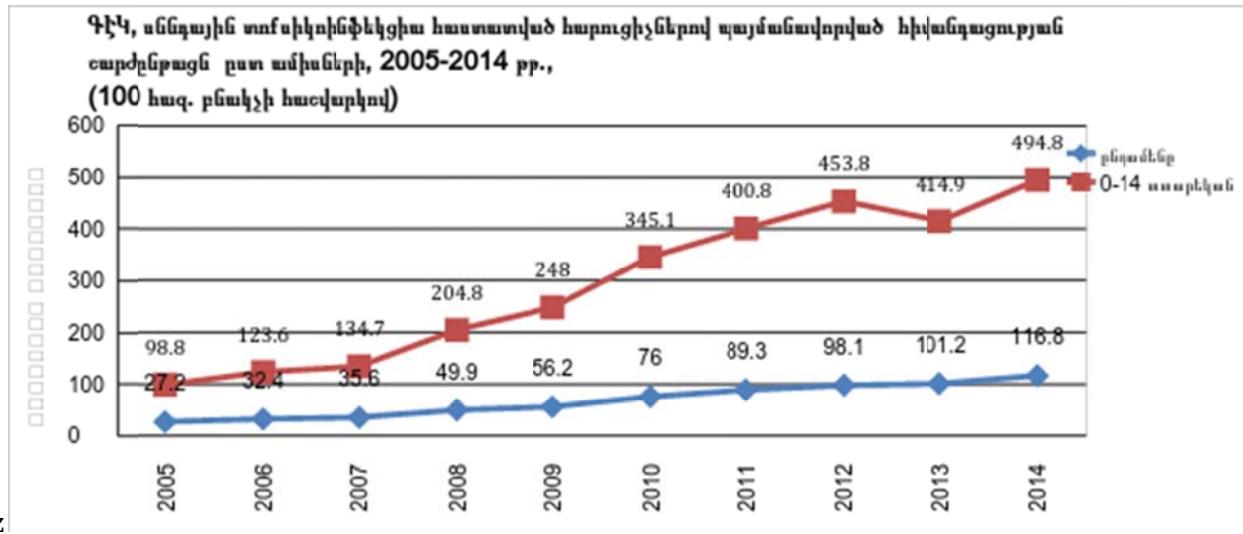
2014 թվականին մանրէային դիզենտերիայով հիվանդացության ցուցանիշը 100 հազ. բնակչի հաշվարկով կազմում է 22.8. միջին հանրապետականից բարձր հիվանդացության ցուցանիշ արձանագրվել է 64.8՝ Շիրակի, 46.4 Գեղարքունիքի և 36.7՝ Արմավիրի մարզերում, մնացած մարզերում ցուցանիշները եղել են միջին հանրապետականից ցածր, մասնավորապես. 20.5՝ Սյունիքի, 18.8՝ Կոտայքի մարզերում, 16.5՝ Երևան քաղաքում, 13.5՝ Վայոց Ձորի, 10.3՝ Լոռու, 7.8՝ Տավուշի, 6.8՝ Արագածոտնի և 6.1՝ Արարատի մարզերում (Գծապատկեր 9):

Գծապատկեր 9

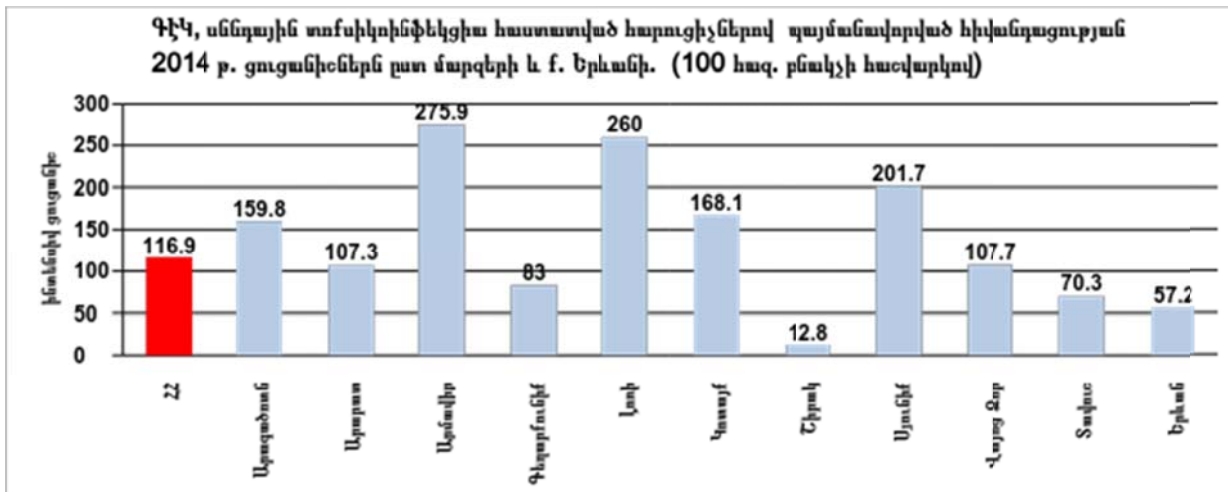

2013-2014 թվականներին հանրապետությունում համեմատած նախորդ տարիների հետ, «Գաստրոէնտերոկոլիտներ, սննդային տոքսիկոինֆեկցիա» հաստատված հարուցիչներով վարակների տեսանկյունից նկատվել է աճ, 2005-2014 թվականներին՝ 100 հազ. բնակչի հաշվարկով արձանագրվել է աճ՝ 4.3 անգամ (Գծապատկեր 15 և 16՝ ՀՀ-ում և ըստ մարզերի):

Գծապատկեր 10

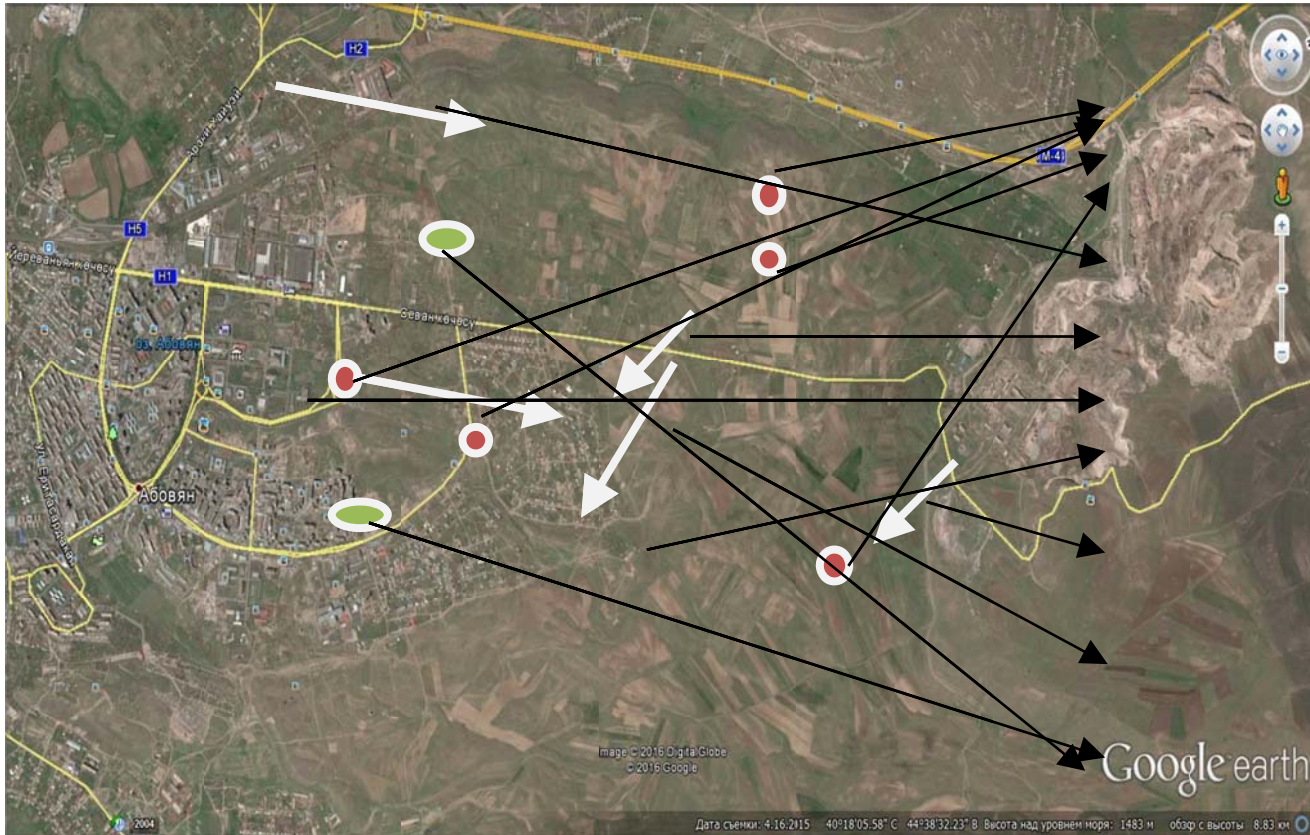

Գծապատկեր 11

1. ՀՀ տարածքում ԿԿԹ-ների անբարենպաստ ազդեցությանը ենթարկվող բնակչության առավել թիրախային խմբեր են հանդիսանում՝
 - 1) անմիջապես խոշոր աղբավայրերի սանիտարական պաշտպանության գոտիներին հարող տարածքների բնակիչները,
 - 2) աղբի հավաքման, տեղափոխման և վերամշակման գործընթացներում ներգրավված կոմունալ տնտեսության աշխատակիցները,
 - 3) բազմահարկ շենքերի ցածր հարկերի բնակիչները:
2. Մարդու առողջության վրա ԿԿԹ-ների ազդեցության գնահատման համար խոչընդոտ են հանդիսանում այն հանագամանքները, որ մինչ օրս
 - 1) մշակված չեն ԿԿԹ-ների վտանգավորության գնահատման մեթոդներ,
 - 2) ԿԿԹ-ները դասակարգված չեն ըստ շրջակա միջավայրի և բնակչության առողջության վրա ունեցած ազդեցության ներուժի,
 - 3) մշակված չեն ԿԿԹ-ների վնասակարարության աստիճանի որոշման հիգիենիկ հետազոտությունների համապատասխան մեթոդներ և ալգորիթմներ:
 - 4) բնակչության թիրախային խմբերում հիվանդացության և ԿԿԹ-ների վնասակար ազդեցության կապը հաստատող հետազոտությունների և/կամ մշտադիտարկումների վերաբերյալ տեղեկություններ չկան:
3. Չնայած հետազոտական փաստացի տվյալների, և, հետևաբար, նաև պատճառահետևանքային կապը հաստատող եզրակացությունների բացակայությանը, կարելի է, հիմնվելով միայն վիզուալ հետազոտությունների վրա, եզրակացություն տալ ԿԿԹ-ների հավանական վնասակար ազդեցության վերաբերյալ, օրինակ՝ Կոտայքի մարզի, Աբովյան քաղաքի և շրջակա գյուղերը սպասարկող աղբավայրի ուսումնասիրության արդյունքում ակնառու է դառնում վերջինիս վնասակար ազդեցությունը: Քարտեզ 3-ում ներկայացված է Աբովյան քաղաքից դեպի հյուսիս, մոտ 5 կմ հեռավորության վրա գտնվող աղբավայրը:

Քարտեզ 8

- 1) աղբավայրի տարածքը որևէ կերպ մեկուսացված չէ շրջակա տարածքից,
- 2) աղբավայր տանող բոլոր ճանապարհների եզրերին գոյացել են աղբակույտեր, որոնք վեր են ածվել չարտոնված աղբանոցների,
- 3) շրջակա տարածքները, որտեղով անցնում է Սևանի ռոտոգման ջրանցքը՝ աղտոտված է ԿԿԹ-ներով, որոնք մասամբ լցված են ջրանցքի մեջ,

- 4) թափոնները լցված են նաև d=500մմ Մաքրավան-Աբովյան խմելու ջրի ջրատարի սանիտարապաշտպանական գոտում,
 - 5) աղբավայրը ողջ տարվա ընթացքում ծխում կամ վառվում է. առաջացած կայուն օրգանական ախտոտիչներով ծխածածկույթը հասնում է ք. Աբովյան և մոտակա գյուղեր,
 - 6) ինչպես ք. Աբովյանի աղբավայրում, այնպես էլ ճամփեզրերին գոյացած աղբակույտերում ակնառու է տարբեր բնույթի թափոնների առկայությունը, այդ թվում՝ քիմիական, կենսաբանական, արդյունաբերական և այլ անհայտ ծագման,
 - 7) շրջակա տարածքում գտնվում են արոտավայրեր, ամառանոցներ, այգիներ (մրգատու ծառերի և բանջարաբոստանային կուլտուրաների), դեպի ուր, տեղումների ժամանակ աղբավայրի տարածքից հոսում են խիստ աղտոտված հոսքաջրեր:
 - 8) Նմանատիպ իրավիճակներ կարելի է Գծապատկերագրել ՀՀ այլ տարածքներում:
4. Բերված փաստերը՝ հողի, խմելու և ոռոգման ջրերի, օդի ախտոտումը, ինչպես նաև սննդային շղթայի միջոցով ներգործությունը անխուսափելիորեն անդրադառնում են մարդու առողջության վրա:

Թափոնների կառավարման պլանին առնչվող հանրային առողջության հիմնախնդիրները

Աղյուսակ 23. ՌԵԳ կողմից հասցեագրվող հիմնական հարցերը ԹԿՊ-ի շրջանակներում

Հիմնական հարցերը	Կոնկրետ մտահոգություններն ու խնդիրները	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
Հանրային առողջություն	<p>1. աղբավայրերի տարածքների ընդլայնում, ջրատարների և ջրանցքների սանիտարապաշտպանական գոտիների խախտում,</p> <p>2. աղբի այրում</p> <p>3. աղբավայրերի սանիտարապաշտպանական գոտիների խախտումներ,</p> <p>4. աղբավայրերում տոքսիկ թափոնների (ծանր մետաղներ, քիմիկատներ) և բժշկական թափոնների (ներարկիչներ, սրվակներ և այլն) առկայություն,</p>	<p>Աղբավայրերին կից տարածքների ախտոտում (մթնոլորտային օդի, հողի, ջրի՝ ֆիլտրարտների, ստորգետնյա և մակերեսային ջրերի)</p>	<p>1. Մշտադիտարկման կետերի բացակայություն՝ շրջակա միջավայրի վրա աղբավայրերի անբարենպաստ ազդեցության ուսումնասիրության համար,</p> <p>2. Չվնասազերծվող թափոնների պոլիգոնների բացակայություն</p>
	<p>1. Բազմահարկ բնակելի շենքերի աղբատարներին հարող տարածքի մթնոլորտային օդի և</p>	<p>բարձրահարկ շենքերի ներքին հարկեր, աղբատարներ և</p>	<p>1. Աղբատարների և աղբախցիկների լվացման և ախտահանման համակարգի</p>

	փակ շինությունների (բնակարանների) օդի որակ, 2. Աղբատարներում միջատների և կրծողների առկայություն	աղբախցիկներ	բացակայություն
	1. Կոմունալ տնտեսությունների աշխատակիցներ և աղբի անօրինական վերամշակմամբ զբաղվող անձիք	Աղբավայր	1. Անկատար պարբերական բժշկական զննության հետազոտությունների կազմակերպում և հիվանդացության ուսումնասիրություն

6. ՌԷԳ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ ՀԱՍՑԵԱԳՐՎԵԼԻՔ ԱՌԱՋՆԱՇԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ

Այս բաժինը ներկայացնում է հիմնական բնապահպանական ու առողջապահական խնդիրները, որոնք պետք է վերլուծության ենթարկվեն ՌԷԳ գործընթացի հետագա փուլերում: Այն ներկայացնում է ոլորտի նախնական վերլուծության (այսինքն՝ նախագծային մեկտեղման զեկույցի փուլում արված) հիմնական բացահայտումները՝ Ներքևում ներկայացված սկոպինգ աղյուսակը մշակվել է՝ օժանդակելու համար համապատասխան շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցություններին, ինչպես նաև ծառայելու համար որպես ԹԿՊ-ի հավանական ազդեցությունների ՌԷԳ գնահատման ելակետ ՌԷԳ-ի հետագա փուլերում:

Աղյուսակ. ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆԻ ՌԷԳ ՄԿՈՊԻՆԳ ԱՂՅՈՒՍԱԿ

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
<i>Թափոնների կառավարմանն առնչվող ընդհանուր հարցեր</i>			
Պատշաճ թափոնների կառավարման պակաս	Թափոնների ոչ պատշաճ հավաքում ու տեղափոխում դեպի կայաններ	ՀՀ ողջ տարածքում	Հարկավոր է պլանավորել ու կիրառել աղբակուտակիչներ
	Թափոնների տեսակավորման պակաս. վնասակար նյութերի՝ մակերևութային ջրեր ներթափանցելու առավել մեծ ռիսկ թափոնների տեսակավորման բացակայության հետևանքով	ՀՀ ողջ տարածքում	Հարկավոր է իրականացնել թափոնների հավաքման ու տեսակավորման առանձին միջոցառումներ
Չտեսակավորված կոշտ կենցաղային թափոնների չվերահսկվող կուտակում	Մակերևութային կոշտ կենցաղային թափոնների առկայություն. վնասակար նյութերով ու պաթոգեններով շրջակա միջավայրի աղտոտման առավել մեծ ռիսկ	ՀՀ ողջ տարածքում	ԹԿՊ-ն ունի այս խնդիրները լուծելու ներուժ
<i>Ջրերին/ ստորգետնյա ջրերին առնչվող խնդիրներ</i>			

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
Ջուր և ստորգետնյա ջրեր	Կեղտաջրերի մաքրումը կիրառվում է սահմանափակ տարածքներում, կիրառվում է միայն մեխանիկական մաքրում	Ամբողջ տարածքում, բայց առավել մեծ ուշադրություն պետք է տրամադրել Արարատի մարզին և Սևանա լճին	Միջազգային և / կամ ԵՄ ստանդարտներին համապատասխանող պատշաճ աղբավայրերի բացակայություն Ջրի հանդեպ հսկողություն և ֆիլտրատի կառավարում Աղբավայրի տարածքը որոշելիս պետք է հաշվի առնել. - Տարածքի հեռավորությունը բնակելի ու հանգստի գոտիներից, ջրային ուղիներից, և այլ գյուղատնտեսական կամ բնակեցված վայրերից - Ստորերկրյա ջրերի
	Մակերևութային ջրերի աղտոտում տնային տնտեսություններից ու արդյունաբերությունից առաջացած քիմիական նյութերով Մակերևութային ջրերի մանրէաբանական աղտոտում		

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
	Աղբավայրերի բացակայության պատճառով կենցաղային թափոնները հայտնվում են գետերի ափերին՝ աղտոտելով մակերևութային ջրերը		<p>առկայությունը տարածքում</p> <p>Որոշակի դասի աղբանոցի ընդունման չափանիշը պետք է հիմնվի շրջակա միջավայրի պահպանության վրա (մասնավորապես ստորերկրյա ու մակերևութային ջրերի);</p> <p>Աղբի տեսակավորման բացակայության հետևանքով քիմիական նյութերն, ինչպիսիք են ներկանյութերն ու այլ շինարարական նյութերը, ինչպես նաև դեղանյութերը աղտոտում են մակերևութային ջրերը և / կամ հոսում դեպի հող:</p>
Ստորգետնյա ջրեր	Աղբավայրերը կառուցելուց առաջ համապատասխան երկրաբանական ուսումնասիրություն չի	ՀՀ շատ տարածքներում	Հարկավոր է երկրաբանական ուսումնասիրություն իրականացնել աղբավայրերի և թափոնների կառավարման այլ

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
	իրականացվել (անօրինական)		սարքավորումների տեղադրությունը որոշելու համար:
Սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ			
Սոցիալ տնտեսական ոլորտ	Բնակավայրերի հարևանությամբ սողանքային հողերում խիստ վտանգավոր թունաքիմիկատների գերեզմանոցի առկայություն	Երևանի ծայրամասում գտնվող Նուբարաշենի աղբակուտակիչին հարակից տարածք	Իրականացվում է ազդակիր վայրերի վերականգնման ծրագիր
	Աղբակուտակիչների տարածքների ընդարձակումը գյուղատնտեսական հողերի հաշվին (անօրինական աղբանետումների արդյունքում)	Քաղաքատիպ ավանների և գյուղերի գերակշիռ մասում	Աղբակուտակիչների տեղադրման ընդհանուր տարածական պլանի բացակայություն
	Աղբակուտակիչներից 500-1000 մետր շառավիղով գարշահոտության տարածում	Բնակավայրեր, որոնցում աղբակուտակիչները գտնվում են 500-1000 մ. Հեռավորության վրա/գյուղերի շուրջ 25 տոկոսում/	Սա պետք է հասցեագրել պլանի շրջանակներում
	Աղբակուտակիչներից հացի և սննդամթերքի մնացորդի հավաքում՝ խոզերի կերակրման նպատակով	Երևանի ծայրամասում գտնվող Նուբարաշենի աղբավայր	Թափոնների վերամշակման կազմակերպում և մուտքի սահմանափակում դեպի աղբավայրերի թափոններ

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
Կենսաբազմազանություն			
Կենսաբազմազանություն	Աղբի հավաքում կենդանիների կողմից	ՀՀ տարածքում	Աղբանոցների պատշաճ տեղադրում
	Թունաքիմիկատների գերեզմանոց	ՀՀ, Կոտայքի մարզ Թունաքիմիկատների պահուստ	Պլանը պետք է հաշվի առնի այս խնդիրը
	Արարատի ցեմենտի գործարան	ՀՀ Արարատի մարզ	
	Հանքարդյունաբերական աղբ հանքարդյունաբերության արդյունքում	Սյունիք, Գեղարքունիք, Կոտայք, Լոռի, Տավուշ և ՀՀ այլ մարզեր	Համակողմանի լուծում պահանջող հարցերը պետք է հասցեագրվեն ԹԿՊ-ի կողմից:
	ՊՏ-ների թափոնների կառավարում	ՊՏ-ներ, Գեղարքունիքի, Տավուշի, Կոտայքի, Արարատի, Սյունիքի, Շիրակի եւ Լոռու մարզեր, ՀՀ	Առանձնահատուկ խնդիրկ,- .բժե/լ,ծան
	Կենդանական աշխարհի միգրացիոն ուղիների մասնատումը	Աղբավայրը եւ նրա հարակից տարածքները, սանիտարական գոտի	Նախքան աղբի սարքավորումների տեղադրությունը որոշելը հարկավոր է իրականացնել կենսաբազմազանության պատշաճ ուսումնասիրություն

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
	Կենդանական բնակավայրերի (կոնսերվացման) կորուստ թափոնների կառավարման կառույցների շինարարության / ընդլայնման պատճառով	Աղբավայրը եւ նրա հարակից տարածքները, սանիտարական գոտի	Կենսաբազմազանության պատշաճ ուսումնասիրություն նախքան թափոնների կառավարման սարքավորումների տեղադրությունը
	Հանքարդյունաբերության արդյունքում վնասի ոչ պատշաճ վերականգնում	ՀՀ ողջ տարածքում	Պետք է կանխել տարածքների օգտագործումը որպես աղբանոցներ
	Սանիտարական գոտիների պահպանություն	Սյունիքում արդյունաբերական թոշի, ստորգետնյա ջրերի աղտոտում	Պետք է միջոցառումներ իրականացնել՝ նվազագույնի հասցնելու համար հինգ մարզերում ճանապարհների ու տրանսպորտային ուղիների կառուցման հետևանքները՝ կապված թափոնների կառավարման նոր սարքավորումների տեղադրման հետ:
	ՊՏ-ներում չկազմակերպված, չտեսակավորված, աղբավայրերի առկայություն	Պահպանվող տարածքներ	Պետք է միջոցառումներ իրականացնել՝ նվազագույնի հասցնելու համար հինգ մարզերում ճանապարհների ու տրանսպորտային ուղիների կառուցման հետևանքները՝ կապված թափոնների կառավարման նոր

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
	Աղբանոցների սանիտարական գոտիներից պատշաճ հեռավորության պահպանություն	ՀՀ տարածքում	սարքավորումների տեղադրման հետ: Հարկավոր է առաջ քաշել Պլանի իրականացման (այսինքն որոշակի ծրագրերի մշակման ու իրականացման) պայմաններ
Աղբանոցներում կազմալուծման գործընթացների արագացում	Գազի արտանետման շավալի աճ	RA regions where polygons are located	ԹԿՊ-ի իրականացման ընթացքում պետք է կիրառել աղբավայրերի գազային արտանետումների համակարգված մոտեցում
Առողջություն			
Վարակիչ հիվանդությունների արդյունքում մահացության մակարդակի կրճատում Ոչ վարակիչ հիվանդությունների արդյունքում մահացության մակարդակի կրճատում	աղբավայրերի տարածքների ընդլայնում, ջրատարների և ջրանցքների սանիտարապաշտպանական գոտիների խախտում, աղբի այրում աղբավայրերի սանիտարապաշտպանական գոտիների խախտումներ, աղբավայրերում տոքսիկ թափոնների (ծանր մետաղներ, քիմիկատներ) և բժշկական	Աղբավայրերին կից տարածքների ախտոտում (մթնոլորտային օդի, հողի, ջրի՝ ֆիլտրարտների, ստորգետնյա և մակերեսային ջրերի)	ԹԿՊ-ը պետք է հասցեագրի. Մշտադիտարկման կետերի բացակայությունը՝ շրջակա միջավայրի վրա աղբավայրերի անբարենպաստ ազդեցության ուսումնասիրության համար, Չվնասազերծվող թափոնների պոլիգոնների բացակայությունը Առավել խիստ վերահսկողություն թափոնների կառավարման սարքավորումների՝ առողջության ու

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
	Թափոնների (ներարկիչներ, սրվակներ և այլն) առկայություն,		անվտանգության ապահովման նպատակով
	1. Բազմահարկ բնակելի շենքերի աղբատարներին հարող տարածքի մթնոլորտային օդի և փակ շինությունների (բնակարանների) օդի որակ, 2. Աղբատարներում միջատների և կրծողների առկայություն	բարձրահարկ շենքերի ներքին հարկեր, աղբատարներ և աղբախցիկներ	2. Աղբատարների և աղբախցիկների լվացման և ախտահանման համակարգի բացակայություն
	Կոմունալ տնտեսությունների աշխատակիցների և աղբի անօրինական վերամշակմամբ զբաղվող անձանց առողջությանը սպառնացող ռիսկեր	Թափոնների կառավարման սարքավորումներ	Անկատար պարբերական բժշկական զննության հետազոտությունների կազմակերպում և հիվանդացության ուսումնասիրություն
Ոչ վարակիչ հիվանդությունների արդյունքում մահացության մակարդակի կրճատում	Աղմուկ թափոնների հավաքման ու տեղափոխման արդյունքում	Բնակելի շենքերի հարակից տարածքներ, աղբավայրեր տանող ճանապարհներ	Աղբահանության առկա մեխանիզմների արժեզրկում, ժամանակակից տեխնոլոգիաների ու սարքերի պակաս
Հող և բնական ռեսուրսներ			

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
Բնական ռեսուրսներ	Հանքային ռեսուրսների կորուստ, դրանց իրացման անհնարինություն հանքավայրերի տարածքներում աղբավայրերի կառուցման պատճառով:	Սյունիք, Արարատ, Լոռի, Գեղարքունիք եւ Շիրակի մարզ (նախատեսված պոլիգոնների տարածքում)	Հարկավոր է համակարգել թափոնների սարքավորումների ու հանքավայրերի տեղադրության աշխատանքները
Հողօգտագործում	Թափոնների մշակում, ընդհանուր ազդեցության աճ տարածաշրջանում	Հիմնականում Լոռիի ու Սյունիքի մարզեր	Կենցաղային եւ արդյունաբերական թափոնների համակցում, ընդհանուր ազդեցության աճ
	Հողերի շահագործում (գյուղատնտեսական հողերի կորուստ պոլիգոնների և դրանց սանիտարական գոտիների հաշվին	Պոլիգոններն ու դրանց սանիտարական գոտիները	Գյուղատնտեսական հողերի կորուստը պետք է նվազագույնի հասցվի Պետք է ապահովվի արժեքավոր բնապահպանական (հատուկ պահպանվող) հողերի պահպանությունը ԹԿ վայրերի ընտրության համատեքստում:
Սելավներ	Պարարտ բուսականության կորուստ, կենսաբազմազանության ոչնչացում	ՀՀ Գեղարքունիքի, Շիրակի, Վայոց Ձորի, Սյունիքի եւ Արարատի մարզեր	Խնդիրը պետք է հաշվի առնվի ԹԿՊ-ի իրականացման ընթացքում (կանխելու համար հնարավոր ռիսկերը)
Աղակալած ալկալային հողեր	Աղակալած ալկալային հողեր, որոնք չեն օգտագործվում ըստ	Արարատի ու Արմավիրի մարզեր	Կանխել աղակալած ալկալային հողերի օգտագործումը սանիտարական պոլիգոնների

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
	նշանակության		կառուցման ընթացքում՝ պահպանելու համար դրանց գյուղատնտեսական օգտագործման ներուժը
<i>Օդ և կլիմայի փոփոխություն</i>			
Օդի աղտոտում արդյունաբերական աղբյուրների հետևանքով	Ներդրումներ մաքրող սարքեր գնելու նպատակով, արդյունաբերական կարողության զարգացում ու արդիականացում	Կապան, Ալավերդի, Ագարակ, Հայաստանի արդյունաբերական քաղաքներ	Թափոնների կառավարման արդյունքում օդի աղտոտվածության ներուժ
Օդի աղտոտում պոլիգոնի արդյունքում	Պոլիգոններից գազի արտանետում մթնոլորտային օդ , արտանետումներ այրման արդյունքում, ջերմոցային գազերի արտանետում	Պոլիգոնի և հարակից տարածքներում	Գազերի ներծծում և օգտագործում (օգտագործման նպատակների մշակում), մաքուր և օրգանական մեթոդների ներդնում բացասական հետևանքների նվազեցման նպատակով: Սարքերի շուրջ կանաչ տարածքների մշակումը նույնպես կարող է մասնակիորեն վերացնել բացասական հետևանքները: .
Ջերմոցային գազերի արտանետումներ	Նկատվում է գերազանցման միտում	ՀՀ ողջ տարածքում	Պետք է համակարգված կերպով հասցեագրել ջերմոցային գազերի
Արտանետումների թափոնների տեղափոխման արդյունքում	Օդի աղտոտվածություն և արտանետումներ աղբահանության և կայաններ տեղափոխման արդյունքում	ՀՀ ողջ տարածքում	Օպտիմիզացնել տրանսպորտային ուղիները և խուսափել բնակավայրերի կենտրոններից ու բնակելի տարածքներից: Թափոնների

Հիմնախնդիրներ	Հիմնական մտահոգություններ ու խնդիրներ	Մտահոգությունների աշխարհագրական տարածքը	Թափոնների կառավարման պլանի հետ հնարավոր կապերը
			կառավարմանն ուղղված գործողություններում նկատի ունենալ քիչ արտանետումներով մեքենաները:
Քաղաքային տարածքի բարձր խտություն	Շենքերի բարձր խտություն, կանաչ տարածքների նվազում areas	Երևան, ՀՀ	Պետք է հաշվի առնել տարածքի ընտրության դրույթներում

7. ՈՒՉ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐ՝ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆԻ ՎՐԱ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ / ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնվելով «ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԿԿԹԿ ՈԼՈՐՏԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐ, ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶ և ԵՐԿԱՐԱԺԱՄԿԵՏ ՆԵՐՈՐՈՒՄՅՈՒՆ ԾՐԱԳՐԻ ՎՐԱ՝ ԱՌԱՋԱՐԿՎՈՒՄ ԵՆ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎՐԱ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՑՄԱՆ, ՆՎԱԶԵՑՄԱՆ ՈՒ ՓՈԽՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅԱՄԲ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ՊԼԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՑԱԼ ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՀԱՆՁԻՆ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ: ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒՑԹՆ ՈՒ ԽՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒՄ Է ՈՒՉ ՆԵՐԿԱ (ՄԿՈՊԻՆԳ) ՓՈՒԼԻՆ: ԲԱՅԻ ԹԿՊ-Ի ՀԱՄԱՐ ԷԿԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ, ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՒՄ ԵՆ ՆԱԽ ՈՐՈՇ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ՝ ՈՒՂՎԱԾ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՈՒ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆԸ:

7.1. Ինստիտուցիոնալ և իրավական պայմաններ

- Ազգային օրենսդրությունը պետք է լիովին համաձայնեցվի աղբակուտակիչների կառավարման վերաբերյալ ԵՄ դիրեկտիվների պահանջներին:
- Թափոնների կառավարման օրենքը պետք է բարեփոխվի՝ հիմնվելով թափոնների նվազեցման, տեսակավորման և վերամշակման գործընթացները կարգավորող դրույթների վրա:
- Հարկավոր է շարունակել սահմանել թափոնների կառավարման համակարգում իրականացնող պետական իշխանությունների լիազորությունները և պատասխանատվությունները՝ երաշխավորելու համար ՀՀ-ում թափոնների արդյունավետ կառավարումը: Թափոնների կառավարման մարմինները, իշխանությունները և նրանց պատասխանատվությունները պետք է լինեն սահմանված, հստակ ու առանձին: Թափոնների կառավարումն ու վերահսկողությունը կարգավորող մարմինը պետք է սահմանվի օրենքով:

- Թափոնների հավաքման վայրերը, ինչպես նաև թափոնների պահման չափանիշները / ստանդարտները պետք է սահմանվեն համապատասխան ենթաօրենսդրական ակտով:
- Թափոնների կառավարման աճող վարձավճարների հետևանքով հարկավոր է ներդնել տարբերակման մեխանիզմներ՝ բնակչության խողելի խմբերի սոցիալական բեռը թեթևացնելու նպատակով:
- Տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու թափոնները վերամշակող / կառավարող ձեռնարկությունները (այդ թվում՝ աղբամանների տեղադրում, թափոնների տեսակավորում, ըստ պահանջի մատակարարում և այլն):
- Հարկավոր է նկատի ունենալ օրենսդրական բարեփոխումներ՝ բարելավելու համար ՌԷԳ-ին վերաբերող ազգային օրենսդրությունը և համապատասխանելու համար միջազգային չափանիշներին, այդ թվում բարեփոխելով «**Բնապահպանական ազդեցության գնահատման ու փորձաքննության մասին**» ՀՀ օրենքը՝ ամրագրելով թափոնների կառավարման ոլորտին առնչվող դրույթները:
- Գործընթացը պարզեցնելու նպատակով հարկավոր է մշակել ՌԷԳ ուղեցույց, որը կօգնի պետական և տեղական կառավարության գործակալություններին մշակել ու իրականացնել ՌԷԳ ազգային ուղեցույցերը որը քայլ առ քայլ կներկայացնի ՌԷԳ գործընթացը, փաստաթղթերի նախապատրաստումն ու վերջնականացումը, ինչպես նաև պարտականությունների նկարագրությունը (առաջադրանքի նկարագիր) և պատասխանատու գործընկերների գործառույթները: Վերջինս նաև կնպաստի թափոնների կառավարման ոլորտում ներգրավված շահագրգիռ կողմերի պատասխանատվությունների ու պարտականությունների սահմանմանն ու պարզաբանմանը:

7.2. Առողջություն

- Մշակել մոնիտորինգի համակարգ՝ ուսումնասիրելու համար աղբակուտակիչների բացասական հետևանքները առողջության և շրջակա միջավայրի վրա:

- ԹԿՊ-ի շրջանակում կոշտ թափոնների աղբավայրերի բարելավված պայմանները պետք է առաջնահերթություն դառնան հատկապես գյուղական վայրերում, որտեղ դրանք սպառնում են մարդու առողջությանն ու հիվանդություններ տարածում:
 - Պետք է ներդրվեն աղբի կոնտեյներների ու աղբատար խողովակների մաքրման ու ստերիլիզացման համակարգեր՝ ԹԿ ենթակառուցվածքում համապատասխան ներդրումների արդյունքում
 - Վնասակար աղբի մշակման պատշաճ սարքավորումների ներդրում

- Հետազոտություն և մոնիտորինգ
 - Խորը բժշկական հետազոտությունների և աղբահանության, աղբի տեղափոխման և վերամշակման գործընթացներում ներգրավված աշխատակիցների հիվանդությունների ուսումնասիրության անցկացում:
 - Աղբավայրերի և աղբահանության կոնտեյներների տեղադրության վերաբերյալ մակաբուժական հետազոտության առկայություն
 - Աղբավայրերի և աղբահանության կոնտեյներների տեղադրության մոտ ապրող բնակչության շրջանում վարակիչ ու ոչ վարակիչ հիվանդացությունների ուսումնասիրությունների առկայություն
 - Աղբահանության գործընթացներում ներգրավված աշխատակիցների հիվանդացությունների և հիվանդացության միտումների ուսումնասիրության առկայություն
 - Մոնիտորինգի և / կամ ուսումնասիրությունների իրականացում՝ որոշելու համար կոշտ կենցաղային թափոնների բացասական ազդեցությունների պատճառային կապերը, ինչպես նաև բնակչության թիրախային խմբերի հիվանդությունները:
 - Պետք է իրականացվի միկրոկենսաբանական մոնիտորինգ: Աղբավայրերի ու թափոնների կոնտեյներների հարակից հողատարածքների արդյունքները պետք է հասանելի լինեն

- Աղբավայրերի ու թափոնների կոնտեյներների հարակից հողատարածքներում օդի մանրէաբանական մոնիտորինգի արդյունքները պետք է հասանելի լինեն:

7.3. Սոցիալ տնտեսական ոլորտ

- Սարքավորումներ, տեխնոլոգիաներ և կառավարման համակարգ կիրառել՝ երաշխավորելով լավ մթնոլորտային օդի որակ և մաքուր միջավայր ԹԿ սարքավորումների հարակից տարածքներում ապրող համայնքներում:
- Կրճատել աղբահանության վարձավճարները սահմանագծի գյուղական համայնքների (աղբահանության իրականացում բացառապես համայնքային բյուջեով) և խոցելի այլ համայնքների (օրինակ՝ սոցիալապես անապահով ընտանիքներ՝ հաշվի առնելով բարձր գործազրկությունը) բնակչության համար:
- Խթանել թափոնների վերամշակման հմտությունների զարգացումը, մասնավորապես տեղական բնակչության՝ կոմպոստի արտադրության հմտությունները: Օրգանական թափոնների արտադրությունը և օգտագործումը նույնպես կարող է նպաստել սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը և կոմպոստի բարելավված արտադրությանը, համապատասխան ծրագրերի մշակմանն ու կոմպոստի տրամադրմանը տեղական գյուղական բնակչությանը: Կոմպոստի արտադրությունը նույնպես կարող է առաջ բերել գյուղատնտեսական արտադրությունում տնտեսական խնայողություններ, հողերի բարելավված կառավարում, սանիտարահիգիենիկ իրավիճակ (կոմպոստի կառավարման վայրերում վնասակար բացիլների հեռացում):
- Բարձրացնել հասարակության իրազեկությունը վերամշակման եւ տնային տնտեսությունների թափոնների կառավարման գործընթացների հետ կապված չօգտագործվող կենցաղային տեխնիկայի, սարքերի, էլեկտրական

լամպերի, փաթեթավորման վտանգավոր բաղադրիչների, թափոնների / վտանգի չեզոքացման ընթացակարգերի, ինչպես նաև թափոնների տարբերակված հավաքման եւ ռեսուրսների կառավարման պրակտիկայի վերաբերյալ:

7.4. Ջրերի/ստորգետնյա ջրերի ոլորտ

- Թափոնների կառավարման սարքավորումների տեղադրությունը որոշելիս հարկավոր է հաշվի առնել հետևյալ գործոնները. աղբավայրերի հեռավորությունը ջրային պաշտպանության սանիտարական գոտիներից, առկա ջրատարերը, հոսանքների ձևավորման գոտիները, ջրհեղեղները, սելավները և այլն (խորհրդակցել ԲՆ Ջրային ռեսուրսների կառավարման գործակալության, ԲՆ Հիդրոերկրաբանական մոնիտորինգի կենտրոնի եւ օդերևութաբանական դիտարկումների կենտրոնի հետ)
- Հարկավոր է բարելավել ստորգետնյա ջրերի մոնիտորինգի համակարգը՝ երաշխավորելու համար ռիսկերի բացահայտումը ԹԿՊ-ի իրականացման պլանավորման և օպերացիոն փուլերում (ԲՆ Հիդրոերկրաբանական մոնիտորինգի կենտրոն)
- Ջրի աղտոտումը կանխող միջոցառումների առկայություն, ինչպիսիք են աղբավայրերի պատշաճ երեսպատումը կամ երկրաբանական խոչընդոտների հետևողական ստուգումը (ԲՆ Բնապահպանական պետական տեսչություն)
- Աղբավայրերի շուրջ մակերևութային ջրերի որակի մոնիտորինգի ծրագիրը պետք է դառնա ծրագրի իրականացման պլանի մաս (ԲՆ Բնապահպանական ազդեցության Մոնիտորինգի կենտրոն)
- Կոշտ կենցաղային թափոնների ռազմավարությունը պետք է հաշվի առնի և համապատասխանի Ջրավազանների կառավարման պլանին, որը տեղեկություն է պարունակում բնապահպանական հիմնական խնդիրների ու

ազդեցությունների ու ռիսկի ենթակա ջրային մարմինների տարանջատման մասին: Ջրավազանի բնապահպանական որակի բարելավման համար պետք է առաջարկվի միջոցառումների պլան: Ջրավազանների կառավարման պլանները արդեն պաշտոնապես ընդունվել են Արարատի ու հարավային ջրավազանների համար: Ախուրյանի Ջրավազանների կառավարման պլանը ներկայում քննարկվում է համապատասխան շահագրգիռ կողմերի հետ և բնապահպանական փորձագիտության փուլում է, ներառյալ՝ տեղական համայնքներում հանրային լսումները:

7.5. Կենսաբազմազանություն, կլիմա, օդի աղտոտում

- Անցկացնել մթնոլորտային օդի աղտոտվածության կանոնավոր մոնիտորինգ
- Արգելել փչացած, հին տեխնիկայի օգտագործումը և փոխարինել նոր տեխնիկայով ու ֆիլտրերով
- Մթնոլորտում վասակար նյութերի արտանետումների ուսումնասիրություն, նոր տեխնոլոգիաների և ֆիլտրերի օգտագործմանն ուղղված ներդրումների միջոցով վնասակար նյութերի կրճատում
- Քննարկել ավելի քան 10 տարվա հնության ավտոմեքենաների ներմուծման արգելքը
- Ստանդարտների միջազգային կազմակերպության (ISO) չափանիշները պետք է խրախուսվեն այլ համակարգերում արդյունավետության բարելավման նպատակով (ներառյալ՝ թափոնների նվազեցումը)
- Վերահսկել թունաքիմիկատների կառավարումը և մշտադիտարկել դրանց ներկայությունը գյուղատնտեսական ապրանքներում
- Ուսումնասիրել ինվազիվ տեսակներն ու առկա տվյալները՝ որոշելու համար կլիմայի փոփոխության ազդեցությունը և ադապտացման համապատասխան միջոցառումները՝ կապված հողերի դեգրադացիայի ու կենսաբազմազանության պահպանության հետ

- Երաշխավորել ջերմոցային գազերի արտանետումների կրճատումը աղբավայրերի ջերմոցային գազերի օգտագործման միջոցով
- Ավելացնել անտառվերականգնման աշխատանքները / միջոցառումները և նվազեցնել ջերմոցային գազերի արտանետումների տարածքները եւ կանխել կլիմայի փոփոխության բացասական ազդեցությունը
- Բարձրացնել հանրային իրազեկությունը թափոնների կառավարման և կենսաբազմազանության, կլիմայի փոփոխության և ջերմոցային գազերի արտանետումների վրա դրա ազդեցության վերաբերյալ:

7.6. Թափոնների կառավարում

- Թափոնների ընտրություն և պրոցեսավորում, աղբավայրերի ռացիոնալ օգտագործում
- Հարկավոր է իրականացնել ոչ պաշտոնական աղբավայրերի, դրանց կարգավիճակի և առնչվող ռիսկերի ուսումնասիրություն
- Հարկավոր է կանխել թափոնների այրումը
- Հարկավոր է թափոնների կառավարման վերաբերյալ տեղեկություն և տվյալներ հավաքել ու հասանելի դարձնել թափոնների կառավարման / հավաքման ընկերությունների և շահագրգիռ այլ կողմերի համար: Քննարկել Թափոնների կառավարման պլանում համապատասխան դրույթների (հաշվետվությանն առնչվող) ներմուծումը, որպեսզի պարտադիր դառնա մոնիտորինգի տվյալների հրապարակումը
- Հարկավոր է մշակել բարձրադիր տարածքներում օրինական ու անօրինական աղբավայրերի մասին տեղեկություն, այդ թվում ձյան հալոցքի հետևանքով ջրային հոսանքների մասին տեղեկատվությունը:

- Թափոնների կառավարման պլանում պետք է ներառվի թափոնների, բնության պահպանվող տարածքներում թափոնների կառավարման / հավաքման և պահանջվող ենթակառուցվածքի (բնական հուշարձանների հարակից տարածքներում առկա աղբամանների) մասին տեղեկություն
- Կանխել աղբավայրերի / դրանց հարակից տարածքների օգտագործումը որպես կենդանիների արածեցման տարածքներ (կովերի, խոզերի, հավերի համար) և վայրի կենդանիների (աղվեսներ, շնագայլեր) համար, ինչի միջոցով վարակներ են տարածվում վայրի ու ֆերմային կենդանիների շրջանում (միսը դառնում է վտանգավոր ու ռիսկային)
- Հարկավոր է կանոնավոր ստուգումներ անցկացնել՝ կանխելու համար բակերում ու փողոցներում չստուգված սննդի վաճառքը, հատկապես խոշոր աղբավայրերի հարակից տարածքներում
- Թափոնների գեներացման կանխումը առավել նախընտրելի է, քան թափոնների վերամշակումն ու երկրորդային օգտագործումը (թափոնների կանխում ավելի մաքուր արտադրության, ռեսուրսների արդյունավետության, կանաչ արտադրանքի ու փաթեթավորման առավել մեծ սպառողական պահանջարկի միջոցով
- Կրկնակի օգտագործման փաթեթավորման նյութերի օգտագործում (պայուսակներ ու պարկեր), «կանաչ» գնումներ ու փաթեթավորում:

7.7. Հող և հանքնարդյունաբերություն

- Առաջարկվում է սանիտարական աղբավայրերի տեղադրում չափավոր թեք տարածքներում (աղբավայրերի տարածքներից ֆիլտրատների հեշտ հեռացման և առավել դյուրին հակաֆիլտրացիոն գործընթացի նպաստակով)

- Վայրերի ընտրության չափանիշներից պետք է լինի գյուղական ֆերմաներին ու բնակավայրերին հասցվելիք վնասի կանխումը
- Հարկավոր է ստեղծել արդյունավետ բուֆերային գոտի աղբավայրերի ու բնակավայրերի միջև
- Աղբավայրերի նախագծման գործընթացում հարկավոր է վստահ լինել, որ աղբավայրի հիմքն ու կողային պատերը հանքային շերտ ունեն, որը համապատասխանում է աղբավայրերի ռելիեֆի ու խտության պահանջվող տեխնիկական չափանիշներին
- Հարկավոր է ուսումնասիրել հանքարդյունաբերական հին թափոնների ազդեցությունը նվազեցնելու ներուժը աղբավայրերի նոր կարողությունները մշակելու համատեքստում: Պետք է հնարավոր դառնա շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության նվազեցումը թափոնների աղբյուրի վերացման միջոցով (հանքարդյունաբերական գոտիները չեն վերամշակվում և աղտոտում են առաջացնում, այդ պատճառով վերամշակումը վճարող է այս տիպի տարածքների օգտագործումը բարելավելու գործում:

8. ՀՂՈՒՄՆԵՐ

1. ԱԶԲ (Ասիական Զարգացնար Բանկ), 2011. Հայաստանի ջրամատակարարումը և առողջապահությունը. Մարտահրավերներ, նվաճումներ և հետագա ուղղություններ:
2. Բնապահպանության նախարարություն, 2010. *Կլիմայի փոփոխության երկրորդ ազգային հաղորդագրություն*: Կլիմայի փոփոխության շուրջ ՄԱԿ-ի շրջանակային կոնվենցիայի զեկույց: Երևան, Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն, ՀՀ բնապահպանության նախարարություն:
3. Ազգային վիճակագրական ծառայություն, (տարբեր տարիների): Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, բնական պաշարներն ու շրջակա միջավայրը. Երևան: Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն, Ազգային վիճակագրական ծառայություն: <http://www.armstat.am/en/?nid=45>
4. ԱՄՆ ՄԶԳ (ԱՄՆ Միջազգային Զարգացման Գործակալություն). 2008: Հայաստանի ջրային ռեսուրսների ատլաս:
5. ԱՄՆ ՄԶԳ (ԱՄՆ Միջազգային Զարգացման Գործակալություն). 2014. *Արարատի դաշտավայրի ստորերկրյա ռեսուրսների գնահատման հաշվետվություն*: Վերջնական հաշվետվություն, որը մշակվել է ԱՄՆ ՄԶԳ Մաքուր Էներգիա և ջուր ծրագրի շրջանակներում:
6. Համաշխարհային բանկ. 2011: Հայաստանի Հանրապետության ջրային հատվածի զեկույց 61317-AM, Վաշինգթոն:

9. Կարևոր հղումներ

1. «Հայաստանի Հանրապետությունում բնակարանային ֆոնդը և կոմունալ ծառայությունները 2014թ.ին», ՀՀԱզգային վիճակագրական ծառայություն, 2015 թ.:
2. «Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրն ու բնական պաշարները», ՀՀԱզգային վիճակագրական ծառայություն, 2015 թ.:
3. «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը», ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2015 թ.:
4. ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն (տարեգիրք):
5. ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի Պետական կոմիտե, հողերի առկայության և բաշխման զեկույց:
6. Անապատացման դեմ պայքարի ազգային գործողությունների պլան, Երևան, 2002:
7. Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում վնասակար բնական եւ տեխնաձին աղետները նվազեցնելու ուղեցույց, Երևան 2015:
8. Կլիմայի փոփոխության նկատմամբ Հայաստանի գյուղատնտեսական համակարգերի խոցելիության նվազեցում: Ներգործության և ադապտացման տարբերակների գնահատում: Երևան. Համաշխարհային Բանկ, 2014
9. Հայաստանի Հանրապետությունում անապատացման դեմ պայքարի ռազմավարություն և ազգային գործողությունների պլան, Երևան, 2015:
10. Կլիմայի փոփոխության երրորդ ազգային հաղորդագրություն, Երևան 2015, Լուսաբաց հրատարակչություն, 190 էջ:
11. ՀՀ հանքարդյունաբերությունը, համակողմանի վերլուծություն, 2015:
12. ՀՀ սողանքների կառավարման ծրագիր, Ճանապոհիայի Միջազգային Համագործակցության Գործակալություն, 2014:

13. Թափոնների կառավարման համակողմանի համակարգ, Վանաձոր, Հայաստան, 2013:
14. www.mnp.am
15. www.minenergy.am
16. <http://www.atlas.d-waste.com/>
17. www.hetq.am
18. www.minagro.am
19. www.mta.gov.am

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1. Հայաստանի ջրավազանների կառավարման քարտեզ

